

เอกสารประกอบการสอน
วิชา 204132 ศาสนาเบื้องต้น
(Introduction to Religions)

อาจารย์วิชัย กุศลชาบาล

#BX0086543

27 ส.ย. 2548

193537

ได้รับทุนอุดหนุนงบประมาณรายได้ของ
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
ปีงบประมาณ 2546

ISBN : 974-384-137-7

เริ่มบริการ

17.0 พ.ย. 2548

คำนำ

ศาสนาอุบัติขึ้นมาเพื่อแก้ปัญหาชีวิตมนุษย์ ธรรมในศาสนาคือกฎแห่งธรรมชาติแห่งชีวิต ผู้ศึกษาจนเข้าถึงธรรมในศาสนาและเลือกธรรมที่เหมาะสมมาประพฤติปฏิบัติได้ถูกต้อง ย่อมประสบความสำเร็จในสิ่งที่ปรารถนา

ศาสนาเป็นคลังแห่งการศึกษา ทั้งด้านนิติธรรม ธรรมจรรยาและพิธีกรรมทั้งหลาย ศาสนาเป็นธรรมบัญญัติเพื่อความเจริญและการขัดเกลาพฤติกรรมให้เกิดความดีงาม เพื่อการดำรงชีวิตอย่างมั่นคงสำหรับมนุษย์ และเป็นเครื่องคุ้มครองคนไม่ให้เบียดเบียนกัน ให้มีศีลธรรมร่วมกัน มีพฤติกรรมในเชิงสร้างสรรค์ร่วมกัน ศาสนามีกำเนิดมาจากมนุษย์และดำรงอยู่ได้เพราะมนุษย์ อีกประการหนึ่งมนุษย์จะดีได้เพราะมีศาสนาคอยเป็นเครื่องมืออบรมบ่มนิสัยให้ดีงาม ซึ่งเป็นลักษณะถ้อยที่ถ้อยอาศัยกัน และใกล้ชิดกันทั้งในด้านการศึกษาและการปฏิบัติ

เอกสารประกอบการสอนเล่มนี้ จัดทำขึ้นเพื่อประกอบการสอนรายวิชา 204132 ศาสนาเบื้องต้น ในสาขาวิชาศาสนาและปรัชญา มีเนื้อหาแบบกว้าง ๆ ครอบคลุมทุกศาสนา ซึ่งผู้จัดทำหวังว่าคงเป็นประโยชน์ต่อผู้เรียนผู้สนใจเป็นอย่างยิ่ง และขอขอบคุณคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์เป็นอย่างยิ่งที่ได้ให้ทุนสนับสนุนในการเขียนครั้งนี้ด้วย

วิชัย กุลชาบาล

สาขาวิชาศาสนาและปรัชญา

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

16 ธันวาคม 2547

สารบัญ

บทที่	หน้า
1. ศาสนาคืออะไร.....	1
1. คำจำกัดความของคำว่า ศาสนา.....	1
2. มूलเหตุแห่งการเกิดศาสนา.....	2
3. ประเภทของศาสนา.....	3
4. ลักษณะของศาสนา.....	5
5. องค์ประกอบของศาสนา.....	7
6. ความสำคัญของศาสนา.....	9
7. ความแตกต่างระหว่างลัทธิกับศาสนา.....	10
2. ความเชื่อทางศาสนา.....	11
1. จุดเริ่มต้นของความเชื่อ.....	11
2. ลักษณะและพื้นฐานแห่งความเชื่อ.....	13
3. การแบ่งความเชื่อ.....	15
4. อิทธิพลของความเชื่อ.....	18
/ 5. พัฒนาการศาสนาเทวนิยม.....	20
/ 6. พัฒนาการศาสนาอเทวนิยม.....	24
/ 7. ข้อแตกต่างระหว่างเทวนิยมกับอเทวนิยม.....	25
3. ศาสนาโบราณ.....	27
1. ลักษณะศาสนาปฐมภูมิ.....	27
2. ลักษณะศาสนาโบราณ.....	29
3. ศาสนาโบราณในทวีปเอเชีย.....	30
4. ศาสนาโบราณในทวีปแอฟริกา.....	34
5. ศาสนาโบราณในทวีปยุโรป.....	37
6. ศาสนาโรมันโบราณ.....	40
7. ศาสนาของดิวตันโบราณ.....	42
8. ศาสนาสแกนดิเนเวียนโบราณ.....	42

9. ศาสนาโบราณในทวีปอเมริกา.....	43
10. ศาสนาแม็กซิกันโบราณ.....	44
4. ศาสนาในปัจจุบัน.....	46
ก. ศาสนาระดับชาติ.....	46
1. ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู.....	46
2. ศาสนาเซนหรือโชนงะ.....	51
3. ศาสนาซิกข์.....	54
4. ลัทธิเต๋า.....	57
5. ลัทธิขงจื้อ.....	59
6. ศาสนาชินโต.....	63
7. ศาสนาโซโรอัสเตอร์.....	64
8. ศาสนายูดา.....	67
ข. ศาสนาสากล.....	69
1. พระพุทธศาสนา.....	69
2. ศาสนาคริสต์.....	72
3. ศาสนาอิสลาม.....	76
5. ศาสนากับชีวิต.....	80
ก. ชีวิตในทัศนะศาสนาเทวนิยม.....	80
ข. ชีวิตในทัศนะศาสนาอเทวนิยม.....	84
ค. ชีวิตในสังสารวัฏ.....	90
6. ศาสนากับสังคม.....	92
1. หน้าที่ของศาสนาต่อสังคม.....	92
2. อิทธิพลของศาสนาต่อสังคม.....	95
3. ศาสนากับสังคมไทย.....	96
4. ศาสนากับสิ่งแวดล้อม.....	97

บทที่ 1

ศาสนาคืออะไร

1. คำจำกัดความของคำว่า ศาสนา

คำว่า "ศาสนา" เป็นภาษาสันสกฤต ตรงกับภาษาอังกฤษว่า "Religion" ที่มาจากคำละตินว่า "Religio" แปลว่า "สัมพันธ์" หรือ "ผูกพัน" หมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า ตรงกับภาษาบาลีว่า "สาสน (สาสนิ)" แปลว่า คำสั่งสอน สาสน มีความหมาย 2 นัย นัยแรก "คำสั่ง" หมายถึง ข้อห้ามทำความชั่ว ซึ่งเรียกว่า ศีลหรือวินัย นัยที่สอง "คำสอน" หมายถึงคำแนะนำให้ทำความดีที่เรียกกรรมะ รวมเรียกว่า ศีลธรรม

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้คำนิยามไว้ว่า ศาสนา คือ ลัทธิความเชื่อถือของมนุษย์อันมีหลักคือ แสดงกำเนิดและความสิ้นสุดของโลกเป็นต้น อันเป็นไปในฝ่ายปรมาต্মประการหนึ่ง แสดงหลักกรรมเกี่ยวกับบุญบาปอันเป็นไปในฝ่ายศีลธรรมประการหนึ่ง พร้อมทั้งลัทธิพิธีที่กระทำตามความเห็นชอบหรือตามคำสั่งสอนในความเชื่อถือนั้น ๆ

หลวงวิจิตรวาทการ ได้อธิบายไว้ว่า คำว่า "ศาสนา" ต้องเกี่ยวกับเรื่องดังต่อไปนี้

1. เป็นสิ่งที่เชื่อถือโดยมีความศักดิ์สิทธิ์และไม่ใช่อเชื่อถือเปล่า ๆ ต้องเคารพบูชาด้วย
2. มีคำสั่งสอนทางศีลธรรมจรรยา และกฎเกณฑ์ ที่เกี่ยวกับความประพฤติปฏิบัติเพื่อบรรลุผลอัน

ดีงาม

3. ปราบกฏตัวผู้สอน ผู้ตั้ง ผู้ประกาศ ที่รู้กันแน่นอน และยอมรับว่าเป็นความจริงทางประวัติ

ศาสตร์

4. มีการกวดขันเรื่องความจงรักภักดี ซึ่งฝรั่งเรียก Fidelity หมายความว่า ถ้าถือศาสนาหนึ่งแล้ว จะไปถือศาสนาอื่นไม่ได้ แม้แต่จะเคารพบูชาปูชนียวัตถุของศาสนาหรือลัทธิอื่นก็ถือว่าเป็นบาปใหญ่หลวงทีเดียว

ศาสนาตามความหมายที่กล่าวมานี้ มีลักษณะว่าด้วยความเชื่อในเทพเจ้า บาปบุญ ปรมาตม ธรรม ชีวิตปรโลก คำสั่งสอนในฐานะเป็นกฎศีลธรรม ที่มีศาสนาและคณะผู้ประกาศคำสอนอันศักดิ์สิทธิ์ ที่ศาสนิกจะละเลยไม่ได้

ส่วนพุทธทาสภิกขุ ได้แสดงไว้ว่า "ศาสนาคือตัวการปฏิบัติหรือตัวการกระทำ อันเป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์ หรือสิ่งที่ลึกลับนั้น ๆ ไม่พึงปรารภณา"

ตามความหมายนี้ศาสนาอาจแบ่งเป็น 2 ระดับ คือ ศาสนาระดับสัญชาตญาณ (Instinctive Religion) กับศาสนามนุษยนิยม (Humanistic Religion) ระดับแรกขึ้นไปสัญชาตญาณของสัตว์ทั้งหลาย คือ การเกลียดกลัวต่ออันตราย มีความรู้สึกที่จะหลบหนีอันตราย เพราะสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงมีสัญชาตญาณรักสุขเกลียดทุกข์ด้วยกันทุกคน ฉะนั้นกิริยาที่หลบหนีภัยจึงเป็นการกระทำเพื่อพ้นทุกข์และอันตรายซึ่งตนไม่พึงปรารถนา ระดับที่สอง คือ การกระทำที่สูงขึ้นไปกว่าระดับสัญชาตญาณซึ่งเป็นเรื่องของมนุษย์เริ่มตั้งแต่คนป่าคนเจริญแล้ว จนกระทั่งท่านผู้ตรัสรู้อุบัติมาในโลกซึ่งมีระบบวิธีการกระทำเพื่อพ้นจากอันตรายของตนอันละเอียดสุขุมยิ่งขึ้น

ข้อแตกต่างกันก็คือ สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้เห็นอะไรเป็นอันตราย สัตว์เดรัจฉานเห็นอันตรายชนิดระดับต่ำ คือระดับสัญชาตญาณ ส่วนมนุษย์เห็นอันตรายที่ละเอียดสูงขึ้นตามลำดับยิ่งมนุษย์ที่วิวัฒนาการทางจิตสูงขึ้นเท่าไรก็มองเห็นสิ่งที่เรียกว่าอันตรายหรือความทุกข์สูงขึ้นเท่านั้นวิธีการกระทำเพื่อให้พ้นภัยอันตรายหรือความทุกข์ก็พลอยสูงขึ้นตามไปด้วย

อย่างไรก็ตาม สุชีพ ปุญญาอนุภาพ ได้สรุปไว้ 3 ประการ ดังนี้

1. ศาสนาคือที่รวมแห่งความเคารพนับถืออันสูงสุดของมนุษย์
2. ศาสนาคือที่พึ่งทางจิตใจ ซึ่งมนุษย์ส่วนมากยอมเลือกยึดเหนี่ยวตามความพอใจและตามความเหมาะสมแก่เหตุแวดล้อมของตน /
3. ศาสนาคือคำสั่งสอน อันว่าด้วยศีลธรรมและอุดมคติสูงสุดในเรื่องของบุคคล รวมทั้งแนวความเชื่อถือและแนวปฏิบัติต่าง ๆ กันตามคติของแต่ละศาสนา

ตามทัศนะของนักปราชญ์ทางศาสนาที่ยกมานี้ จึงเป็นอันกล่าวได้ว่า ศาสนาแม้จะมีความหมายแตกต่างกันไปอย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษาควรมองภาพรวมให้ชัดเจนว่าศาสนาย่อมประกอบด้วยความเชื่อและเหตุผลที่เป็นกฎระเบียบอันมนุษย์มองไม่เห็นและมีความดีสูงสุดที่มนุษย์สามารถปรับตัวเองให้กลมกลืนได้

2. มูลเหตุแห่งการเกิดศาสนา

ตามมูลเหตุที่เกิดของศาสนานั้น อธิบายไว้ 2 ตอน ตอนแรกว่าเกิดด้วยเหตุ 3 อย่าง ดังนี้

1. เกิดจากความกลัวต่อธรรมชาติ (Fear of Nature) ตามหลักภูมิศาสตร์เราคงทราบแล้วว่ามนุษย์เราเกิดมาต่อสู้กับธรรมชาติเพื่อให้ดำรงตนอยู่ได้ ถ้าไม่ต่อสู้กับธรรมชาติ คนจะอยู่ไม่ได้ ก่อนต่อสู้มนุษย์ย่อมมีความกลัวเป็นเบื้องต้น เหมือนทารกที่คลอดจากครรภ์มารดาพอกระทบร้อนก็กลัว กระทบหนาวก็กลัว โตขึ้นพอเห็นแดดก็กลัวแดด ได้ยินฟ้าร้องก็กลัวฟ้าร้อง ความกลัวเหล่านี้ ทำให้นับถือสิ่งที่ตนกลัว ผู้กลัวแดดก็นับถือแดด ผู้กลัวฟ้าร้องก็นับถือฟ้าร้อง ผู้กลัวธรรมชาติก็นับถือธรรมชาติ

2. เกิดจากความปราศจากความรู้ (Lack of Knowledge) ที่ว่าปราศจากความรู้ นั้น ข้อนี้ใน ภูมิศาสตร์ของอียิปต์ที่เป็นโบราณคดี ของจีนหรืออินเดียที่เป็นโบราณคดีลึกลับก็ดี เช่น ใน อียิปต์ได้กล่าวถึงมนุษย์ไม่มีความรู้เรื่องกระแสน้ำในลำแม่น้ำไนล์ ที่ไหลจากเบื้องสูงมาลงทะเล ก็นึกว่าเป็นน้ำตาของเทพองค์ใดองค์หนึ่ง ในอินเดียเมื่อขึ้นไปบนภูเขาหิมาลัยก็นึกว่าเป็นที่ลึกลับ เป็นสวรรค์ มีเทพเจ้าเกิดในที่มิดนั้น ๆ ในริเบต พื้นดิน พื้นดินสูงกว่าระดับน้ำทะเล 2 พันกว่าฟุตเมื่อเห็นหิมะตกก็ไม่ทราบว่ามันมาจากท้องฟ้าหิมะก็เลยกลายเป็นพระเจ้าไป ทั้งหมดนี้คือลักษณะการเกิดของศาสนาเพราะไม่มีความรู้

3. เกิดจากความต้องการผลสนองตอบแทน (Needs of Recompens) เป็นสัญชาตญาณของมนุษย์ เมื่อให้สิ่งใดแก่ผู้ใด เช่น ให้การเคารพบูชาให้การเช่นสังเวท ก็ต้องการของตอบแทน ในอาหรับ มนุษย์พยายามไหว้ต้นไม้ในทะเลทรายเพื่อให้ต้นไม้ขึ้นเกิดผล อย่างนี้เป็นต้น แม้ในประเทศเราเอง พิธีแรกนาขวัญที่เราทำทุกปีก็เพื่อบูชาเทพธิดาองค์หนึ่ง เพื่อความสมบูรณ์แห่งข้าวกล้าในนา และอื่น ๆ อีกมาก นี้เป็นเหตุผลตายตัวแห่งการเกิดขึ้นของลัทธิศาสนา และปรัชญาใด ๆ

ยังมีเหตุผลต่อมาในสมัยใหม่ ที่เรียกว่า สมัยประวัติศาสตร์ได้มีการค้นคว้าได้อีก 3 ประการ คือ

1. เกิดจากการคิดค้นหาเหตุผล (Want of Sources) มนุษย์มีความเจริญสูงขึ้น มีสติปัญญาสามารถพิจารณาเหตุผลได้ มนุษย์ที่เป็นตัวอย่างได้ดีที่สุดคือ พระพุทธเจ้า ผู้ค้นคว้าหาเหตุผลการหมุนเวียนของสรรพสิ่งในโลก ที่พระพุทธเจ้าทรงค้นคว้าได้ เป็นมูลเหตุให้เกิดพุทธศาสนาขึ้น

2. เกิดจากลัทธิการเมือง (Political Doctrine) ในสมัยนี้เราคงรู้จักลัทธิคอมมิวนิสต์ (Communism) และประชาธิปไตย (Democracy) ผู้นำได้พยายามปลุกลัทธิของตนให้เป็นลัทธิศักดิ์สิทธิ์เพื่อจะได้มีคนนับไปทั่วโลก เมื่อลัทธิศักดิ์สิทธิ์ขึ้นก็เป็นศาสนาไปในตัว เมื่อฮิตเลอร์และมุสโสลินีเป็นผู้นำประเทศเยอรมันและอิตาลี ก็ได้ประกาศให้นับถือลัทธิฟาสซิสต์กันทั่วประเทศ ลัทธิฟาสซิสต์ ก็เป็นศาสนาประจำชาติไป

3. เกิดจากอิทธิพลของบุคคล (Personal Influence) อันมีทั้งในสมัยโบราณและสมัยปัจจุบัน สมัยโบราณ อิทธิพลของนักบวชเมื่อตายไปแล้วย่อมได้รับสักการะ บันเป็นที่เคารพบูชา ในสมัยใหม่ นักการเมืองผู้มีอิทธิพล มีบุญญาธิการมาก เมื่อตายไปแล้ว ก็จะได้รับการเคารพจากสาวกปั้นรูปไว้บูชา

3. ประเภทของศาสนา

เพราะความแตกต่างทางภูมิศาสตร์ สิ่งแวดล้อมและความเชื่อถือเป็นต้น จึงทำให้เกิดศาสนาหลายรูปแบบขึ้น เพื่อสะดวกในการศึกษา จำเป็นจะต้องมีการแบ่งศาสนาออกเป็นประเภทต่าง ๆ ตามลักษณะและข้อเท็จจริงของศาสนาเหล่านั้น ดังนี้

1. แบ่งตามลักษณะของศาสนา ได้ 4 ประเภท คือ

- ก) เอกเทวนิยม (Monotheism) บูชาในพระเจ้าองค์เดียว เช่น ศาสนายิว ศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม เป็นต้น
- ข) พหุเทวนิยม (Polytheism) บูชาพระเจ้าหลายองค์ เช่น ศาสนาฮินดู และศาสนากรีกโบราณ เป็นต้น
- ค) สัพพัตถเทวนิยม (Pantheism) บูชาพระเจ้าสถิตอยู่ในทุกหนทุกแห่ง เช่น ศาสนาฮินดู (บางลัทธิ) เชื่อว่าพระพรหมสถิตอยู่ในทุกหนทุกแห่ง ซึ่งเป็นคำอธิบายพระเจ้าในเชิงปรัชญา
- ง) อเทวนิยม (Atheism) ไม่เชื่อว่าพระเจ้าเป็นผู้สร้างโลก ได้แก่ พระพุทธศาสนา เป็นต้น

2. ตามเผ่าพันธุ์ แบ่งออกได้ 3 กลุ่มคือ

- ก) กลุ่มอารยัน 4 ศาสนา คือ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ศาสนาเซน ศาสนาคริสต์ และศาสนาสิกข์
- ข) กลุ่มมองโกล 3 ศาสนา คือ ศาสนาเต๋า ศาสนาขงจื้อ และศาสนาชินโต
- ค) กลุ่มเซมิติก 4 ศาสนา คือ ศาสนาไซโรฮัสเตอร์ ศาสนายิว ศาสนาคริสต์และศาสนาอิสลาม

3. ตามลำดับแห่งวิวัฒนาการของศาสนา แบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ

- ก). ศาสนาธรรมชาติ (Natural Religion) คือศาสนาที่นับถือธรรมชาติที่มีความสำคัญกว่าธรรมชาติ เช่น แม่น้ำ ภูเขา ป่าไม้ เป็นต้น มีวิญญาณสิงอยู่ จึงแสดงความเคารพนับถือโดยการเซ่นสรวง สังเวย เป็นต้น

การที่มนุษย์ได้เห็นปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทางธรรมชาติได้เอาความรู้สึกสามัญมนุษย์เข้าจับจนทำให้เกิดความเชื่อทุกอย่างต้องมีผู้สร้าง ในธรรมชาตินั้นมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันอยู่เหนือธรรมชาติคอยควบคุมอยู่ ซึ่งเป็นการแสดงออกของศาสนาดั้งเดิมและเป็นขั้นแรกที่มนุษย์แสดงออกซึ่งความสำคัญเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติ

- ข). ศาสนาที่เป็นองค์กร (Organized religion) ศาสนาประเภทนี้เป็นศาสนาที่มีวิวัฒนาการมาโดยลำดับเป็นศาสนาที่มีการจัดรูปแบบ มีการควบคุมให้เป็นระบบ จนถึงกับก่อตั้งในรูปสถาบันขึ้น บางครั้งเรียกว่า ศาสนาทางสังคม (Associative Religion) อันมีการจัดระบบความเชื่อของสังคม ซึ่งในการจัดนั้นได้คำนึงถึงความเหมาะสมแก่สภาวะสังคมแต่ละสังคมเป็นหลัก โดยก่อรูปเป็นสถาบันทางศาสนาขึ้น อันเป็นเหตุทำให้ศาสนาประเภทนี้มีระบบยิ่งขึ้นและมีความมั่นคงถาวรในสังคมสืบมา มีระบบและรูปแบบของตัวเอง เช่น ศาสนายิว ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม ศาสนาฮินดู หรือศาสนาพุทธ เป็นต้น ในปัจจุบัน

1. ตามประเภทของผู้นับถือศาสนา แบ่งออกได้ 3 ประเภท คือ

ก. ศาสนาเผ่า (Tribal religion) คือ ศาสนาของคนในเผ่าใดเผ่าหนึ่งเป็นความเชื่อของกลุ่มชนในเผ่า เช่น ศาสนาของคนโบราณเผ่าต่าง ๆ ซึ่งอาจพัฒนาการขึ้นเป็นศาสนาชาติ เช่น ศาสนาฮินดู เช่น ยูดาเย ชินโต และศาสนาขงจื้อ เป็นต้น ก็จัดอยู่ในศาสนาประเภทนี้ เพราะมีการนับถือเฉพาะในชาติใดชาติหนึ่งหรือเผ่าใดเผ่าหนึ่ง เช่น ศาสนาฮินดูมีนับถือกันเฉพาะในประเทศอินเดีย ศาสนาโซโรอัสเตอร์นับถือเฉพาะชนเผ่าเปอร์เซีย ศาสนายูดาเยนับถือกันเฉพาะในหมู่ชาวอิสราเอล ศาสนาชินโตเฉพาะในหมู่ชาวญี่ปุ่น และศาสนาขงจื้อก็เฉพาะในหมู่ชาวจีน

ข. ศาสนาโลก (World Religion) คือศาสนาที่กระจายอยู่ทั่วโลก ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะกลุ่มบุคคลกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ณ ที่ใดที่หนึ่ง เช่น พุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม เรียกอีกอย่างว่า ศาสนาสากล

ค. ศาสนากลุ่ม (Segmental Religion) คือ ศาสนาที่เกิดจากศาสนาใหญ่ ๆ หรือ นิกายย่อยของศาสนาสากล ซึ่งเกิดขึ้นจากสาเหตุความกดดันทางสังคม เช่น การเหยียดสีผิว สิทธิทางกฎหมาย ความไม่เท่าเทียมกัน เป็นต้น กลุ่มบุคคลที่เสียเปรียบทางสังคมมีความประสงค์ที่จะแก้ปัญหาเหล่านี้และอ้างไว้ซึ่งวัฒนธรรมของตน จึงฟื้นฟูลัทธิศาสนาและระบบทางสังคมให้เป็นของตัวเองขึ้นมาใหม่ จะรวบรวมผู้คนที่เห็นด้วยทำการเผยแพร่ศาสนาและวัฒนธรรม ของตนในต่างแดน เช่น กลุ่มชาวพุทธในอินโดนีเซีย กลุ่มมุสลิมดำในอเมริกา กลุ่มโซโรอัสเตอร์ในอินเดีย กลุ่มฮินดูในแอฟริกาใต้ เป็นต้น โดยอาศัยศาสนาเป็นพลังชี้นำ

สรุปแล้ว ศาสนาทั้งหลายแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท ได้แก่

1. ศาสนาประเภทเทวนิยม (Theism) คือ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ศาสนายูดาเย ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม เป็นต้น เชื่อว่ามีพระเจ้าเป็นผู้สร้างโลก

2. ศาสนาประเภทอเทวนิยม (Atheism) คือ ศาสนาเซน ศาสนาพุทธ และศาสนาขงจื้อ ปฏิเสธพระเจ้าสร้างโลก

4. ลักษณะของศาสนา

ก. ศาสนาประเภทเทวนิยม

ศาสนาเทวนิยมมีลักษณะดังนี้

1. เชื่อว่ามีพระเจ้า (God) สร้างโลก ทรงบำรุงเลี้ยง ทรงรักษา และทรงปกครองโลกอยู่ตลอดเวลา

เวลา

2. เชื่อว่ามีพระเจ้าพระองค์เดียว หรือ หลายพระองค์ ในปัจจุบันมักหมายถึง พระเจ้าพระองค์เดียว (Monotheism) โดยเฉพาะอย่างยิ่งเชื่อในพระเจ้าเฉพาะพระองค์ที่ได้ทรงสร้างโลกนี้และมีอิทธิพลต่อเหตุการณ์ต่าง ๆ ซึ่งมีปรากฏอยู่ในโลกนี้

ศาสนาประเภทเทวนิยม มุ่งสอนให้มนุษย์มีความเชื่อมั่นอยู่กับพระเจ้า หรือเทพเจ้าสูงสุดของศาสนา โดยเน้นว่า

1. ทุกสิ่งทุกอย่างในโลก เกิดจากการสร้างสรรค์ของเทพเจ้า ซึ่งเป็นผู้กำหนดให้เป็นไปทั้งสิ้น
2. พระเจ้าได้เป็นผู้กำหนดวิถีชีวิตของมนุษย์ (พรหมลิขิต) โดยถือว่ามนุษย์เกิดจากการสร้างสรรค์ของเทพเจ้า ฉะนั้น ความเชื่อในรูปนี้จึงผูกพันมนุษย์ให้อยู่กับพระเจ้า
3. มนุษย์ต้องมีความเชื่อว่า พระเจ้าเป็นผู้ประทานดวงชีวิตให้กับตน และด้วยความเชื่อนี้เองมนุษย์จึงถือว่าเป็นบุญคุณที่ผูกพันกับพระเจ้า

จากความเชื่อดังกล่าว ทำให้เห็นวิวัฒนาการในเทวนิยม โดยถือเป็นเกณฑ์การแยกประเภทตามความเชื่อ ดังนี้

1. เอกเทวนิยม ประเภทความเชื่อที่ว่า ทุกสิ่งในโลกเกิดจากการสร้างสรรค์ของพระเจ้าเพียงพระองค์เดียวเท่านั้น ฉะนั้นจึงถือว่าพระเจ้าเพียงพระองค์เดียวที่สามารถสร้างสรรค์ทุกสิ่งทุกอย่างขึ้นในโลก เช่นในศาสนายูดา
2. พหุเทวนิยม ความเชื่อต่อพระเจ้าหลายพระองค์ โดยถือว่าโลกนี้เกิดจากพระเจ้าหลายพระองค์ ทรงบัญชาให้เป็นไปโดยแต่ละพระองค์ทรงปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ กันเช่น ในศาสนาฮินดู และศาสนาชินโต เป็นต้น

ในศาสนาประเภทพหุเทวนิยมมีหลายศาสนาด้วยกันที่ถือว่ามีพระเจ้าประจำพื้นดินมหาสมุทร และพระอาทิตย์ เป็นต้น ลักษณะต่าง ๆ ของธรรมชาติแต่ละประเภทจะต้องมีพระเจ้าประจำทั้งสิ้นและในด้านอื่น ๆ พระเจ้ายังมีหน้าที่ตรวจดูความประพฤติของมนุษย์แม้ในบางวัฒนธรรมยังมีความเชื่อเกี่ยวกับพระเจ้า ว่าเป็นพระเจ้าประจำเรือน ประจำหมู่บ้าน ประจำเผ่า เพื่อทำหน้าที่คอยพิทักษ์มนุษย์เหล่านั้น เป็นต้น

3. สัพพัตตเทวนิยม ได้แก่ ประเภทความเชื่อที่ว่า พระเจ้าและจักรวาลเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่อาจจะแยกออกจากกันได้ ทุกสิ่งที่มีอยู่นั้น อยู่ในความควบคุมดูแลของพระเจ้าทั้งสิ้น ทุกสิ่งมีเทพเจ้าประจำอยู่ทั้งสิ้น เช่น แม่น้ำก็มีแม่พระคงคา แผ่นดินก็มีแม่พระธรณี ต้นไม้ก็มีรุกขเทวดา เป็นต้น

ข. ศาสนาประเภทอเทวนิยม

อเทวนิยม หมายถึง ศาสนาที่สอนว่าไม่มีพระเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์สูงสุดสร้างโลกนี้ สรรพสิ่งเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไปตามเหตุปัจจัย

อนึ่งประวัติความเป็นมาของคำว่า อเทวนิยม (Atheism) คำนี้ มาจากภาษากรีกหมายถึงความเชื่อที่ไม่เกี่ยวกับพระเจ้า "Without God" ซึ่งความเชื่อนี้ เดิมเป็นเพียงความเชื่อที่มีความลำเอียงในเรื่องเชื้อชาติ คริสเตียนยุคก่อน ๆ ก็ได้รับการขนานนามว่าเป็น อเทวนิยม เพราะชาวยิวถือว่าใครอ้างตนว่าเป็นบุตรพระเจ้า ก็ถือว่าเป็นผู้ลบหลู่พระเจ้า ทางตะวันตกเชื่อว่าพระเจ้าเป็นความดีสูงสุด คนที่เชื่อว่ามีพระเจ้าและอยู่ฝ่ายพระเจ้าจึงเป็นคนดีอยู่ในตัว ตรงกันข้ามคนที่ไม่เคารพนับถือพระเจ้ายกเท่ากับแยกตนไปอยู่กับฝ่ายปีศาจซาตาน จึงเป็นคนชั่วร้ายเลวทรามโดยอัตโนมัติ คนที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นอเทวนิยม (Atheism) จะได้รับการดูหมิ่นเหยียดหยาม

ต่อมาในศตวรรษที่ 20 อเทวนิยมได้แผ่กว้างออกไปในหมู่พวกปัญญาชนและนักวิทยาศาสตร์ นั่นคือคนจำนวนมากมีความเป็นว่า ไม่น่าจะเป็นไปได้ที่จะเชื่อในเรื่องความมีอยู่ของพระเจ้าหรือเรื่องบาปกำเนิด เป็นต้น เนื่องจากมีบาป (Evil) ในโลกนี้มีมากมาย แม้ผู้ที่ยังไม่ปฏิเสธความมีอยู่ของพระเจ้าแต่ในทางปฏิบัติก็ถือว่าเป็นอเทวนิยมเพราะคนพวกนี้จะเกิดความรู้สึกว่า ความคิดเกี่ยวกับพระเจ้านั้น เป็นเรื่องไร้สาระ จึงทำให้ความหมายของอเทวนิยมเปลี่ยนไป

เมื่อเป็นดังนี้ ในปัจจุบันอเทวนิยมได้รับการยอมรับว่าเป็นหลักความเชื่อที่มีเหตุผลโดยเน้นหลักคำสอนทางศาสนาที่มีอยู่ตามความเป็นจริงเป็นวิทยาศาสตร์ มีเหตุมีผล โดยอาศัยความก้าวหน้าด้านสติปัญญาของมนุษย์ เป็นความเชื่อที่เกิดจากการพิจารณาไตร่ตรองอย่างรอบคอบก่อนแล้วจึงเชื่อ ฉะนั้นศาสนาประเภทอเทวนิยม เช่น พุทธศาสนา จึงเน้นหนักด้านความเป็นจริงมากกว่าเป็นความเชื่อที่ไปผูกพันอยู่กับสิ่งเหนือธรรมชาติ

5. องค์ประกอบของศาสนา

ศาสนาคือความเชื่อและการยอมรับในคุณค่าอันสูงส่งที่สามารถสนองตอบความต้องการทางจิตวิญญาณของมนุษย์ ความเชื่อนั้นมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมและเป็นปัจจัยดึงดูดให้มนุษย์ที่มีความเชื่อแบบเดียวกันมาอยู่รวมกัน ศาสนาในลักษณะเช่นนี้อาจเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าศาสนาส่วนบุคคล (Personal Religion) ซึ่งมีความแตกต่างจากความหมายของศาสนาในฐานะที่เป็นสถาบัน (Institutional Religion)

ศาสนาในฐานะส่วนบุคคลมีองค์ประกอบอยู่ 3 อย่าง คือ

1. มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (The Sacred) ที่ศาสนิกเชื่อและยึดว่าเป็นที่พึ่งอันประเสริฐ มีปรัชญาในการดำเนินชีวิตและเป็นเป้าหมายสูงสุด สิ่งศักดิ์สิทธิ์จัดเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สุดของศาสนา ศาสนาไดสา

มาดสร้างและคงความศรัทธาให้ศาสนิกชนเชื่อและเลื่อมใหลได้มากเท่าใด ศาสนานั้น ๆ จะมีผู้นับถือมาก ศาสนาใดมีแต่เพียงคำสอน แม้ว่าจะดีเลิศสักเพียงใดก็เป็นเพียงปรัชญาที่อยู่ในวงจำกัดเพราะว่าธรรมชาติของมนุษย์อันเป็นปุถุชนส่วนใหญ่จะอยู่กับความเชื่อมากกว่าที่จะอยู่ด้วยปัญญา ดังที่เราจะสังเกตเห็นคนไทยส่วนมากให้ความสนใจในปรัชญาคำสอนน้อยกว่าความสนใจทางด้านพิธีกรรมต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์โดยตำแหน่งจะได้รับความยำเกรงมากกว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์โดยคุณภาพ สิ่งทีลึกลับนิ่งเงิบมีความน่ากลัว (Mysterium Tremendum) ได้รับความยำเกรงและศักดิ์สิทธิ์ (Sacred) มากกว่าสิ่งเปิดเผย (The profane) สิ่งทีคิดว่าเป็นอันตราย หรือบันดาลให้คุณให้โทษทีคนธรรมดาไม่สามารถเข้าสัมผัสได้โดยตรง ต้องผ่านบุคคลพิเศษเช่นนักบวช หมอผี เจ้าเข้าทรง หรือผ่านทางพิธีกรรมตลอดจนสิ่งทีอยู่นอกเหนือธรรมชาติ (Supernatural) จะได้รับการยอมรับจากคนส่วนใหญ่ว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทีควรแก่การกราบไหว้บูชายิ่งกว่าสมณะผู้เคร่งในศีลวินัย

2. มีความศรัทธา (Faith) ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ศาสนาอาศัยศรัทธา ปรัชญาอาศัยความเชื่อ ศาสนาทั้งหลายจึงจำเป็นต้องมีศรัทธาเป็นองค์ประกอบอยู่ทุกศาสนา แต่จะมากน้อยแตกต่างกัน ศาสนาเทวนิยมเน้นเรื่องศรัทธาเป็นองค์ประกอบทีสำคัญพอ ๆ กับการเน้นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ศาสนาเทวนิยมเช่นศาสนาพุทธแม้จะสอนให้ศาสนิกมีศรัทธา แต่ปรัชญาพุทธจริง ๆ นั้นสอนให้มนุษย์ใช้ศรัทธาเพื่อนำไปสร้างปัญหาหาเหตุผล ศรัทธานั้นแตกต่างจากความเชื่อหรือต่างจากความรูทีได้ยินได้ฟัง เรียกว่า ปสาทะ เป็นความเชื่อโดยปราศจากข้อสงสัย เชื่อด้วยอารมณ์ความรู้สึกทีไม่ต้องการคำพิสูจน์ใด ๆ ทั้งสิ้น ผู้ทีมีความศรัทธาสามารถอุทิศทุ่มเทให้กับสิ่งนั้น ๆ ได้ด้วยชีวิต โดยไม่ต้องการฟังโต้แย้ง ไม่ต้องการเหตุผล และไม่ต้องการความจริง

3. มีการปฏิบัติต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วยพิธีกรรม (Ritual) ต่าง ๆ เมื่อมนุษย์มีความเชื่อ มีศรัทธา มีปสาทะต่อสิ่งทีตนเชื่อว่าเป็นคุณค่าอันสูงส่งนั้น เขาจะปฏิบัติต่อสิ่งนั้นด้วยการให้ คือ การให้ทางจิตใจด้วยการมอบความรักความจงรักภักดี ให้ความหวาดเกรง การให้ทางวาจา เช่น การสวดสรรเสริญยกย่องทีอยู่เหนือคำวิจารณ์และการพิสูจน์ ด้วยเหตุนี้ศาสนาต่าง ๆ จึงมีบทสวดสรรเสริญ (Hym) ทีมีน้ำเสียงและลีลาเต็มไปด้วยความไพเราะพรรณนาคุณงามความดีความสามารถของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทีตนเลื่อมใสศรัทธา นอกจากนี้ยังมีการให้ในทางกายด้วยการกระทำ เช่นการกราบไหว้บูชา การถวายสิ่งของเครื่องเช่นไหว้ การจัดให้มีดนตรี ฟ้อนรำถวายกระทำพิธีบูชาัญญ เป็นต้น

ส่วนศาสนาในฐานะสถาบัน หมายถึง ศาสนาทีพัฒนามาเป็นเวลานาน จนมีสถาบันเป็นของตนเอง มีองค์ประกอบ 7 อย่างคือ ศาสดาผู้ให้กำเนิดของศาสนา ประมวลคำสอน คัมภีร์ นักบวชผู้สืบทอดศาสนา ศาสนิก ศาสนสถาน ศาสนวัตถุ และมีสัญลักษณ์ในทางศาสนาในที่นี้จะขอกล่าวถึงบางองค์ประกอบเป็นสังเขปดังนี้

1. ศาสดาผู้ให้กำเนิด ต้องมีศาสดาเป็นผู้ก่อตั้งศาสนา และศาสดาจะต้องมีชีวิตอยู่จริงในประวัติศาสตร์ เช่นศาสนายิวมีโมเสสเป็นศาสดา พระพุทธศาสนามีพระพุทธเจ้าเป็นศาสดา ศาสนาคริสต์มีพระเยซู และศาสนาอิสลามมีนบีมุฮัมมัด เป็นต้น

2. ศาสนธรรม หรือ ประมวลคำสอน ต้องมีศาสนธรรม คือคำสอนซึ่งเป็นหลักของศาสนา ต้องมีคัมภีร์เป็นที่รวบรวมคำสอน เช่น ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ได้แก่ คัมภีร์พระเวท พระพุทธศาสนา ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก ศาสนายิว ได้แก่ พระคัมภีร์เก่า ศาสนาคริสต์ ได้แก่ คัมภีร์ไบเบิล และศาสนาอิสลาม ได้แก่ คัมภีร์อัล-กุรอาน เป็นต้น

3. ศาสนพิธี ต้องมีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องมาจากคำสอนของศาสนา ซึ่งพิธีกรรมนี้ทำให้ศาสนาแยกออกจากลัทธิได้ พิธีกรรมทางศาสนาส่วนมากจะเป็นบัญญัติ แต่ที่เพิ่มขึ้นมาภายหลังก็มีศาสนิกก็ยังถือว่าเป็นเรื่องสำคัญจะขาดเสียไม่ได้ พิธีกรรมของศาสนาต่าง ๆ เช่น พิธีสวมสายยัชโญปวีตหรือสายรุร่า (เรียกว่าพิธีอุปานยัน) ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู พิธีอุปสมบทของศาสนาพุทธ พิธีล้างบาปของศาสนายิว และศาสนาคริสต์ และพิธีฮัจญ์ของศาสนาอิสลาม เป็นต้น

4. ศาสนบุคคล ต้องมีคณะบุคคลสืบทอดคำสอนของศาสนาซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติตามหลักคำสอนของศาสนาโดยตรง เช่น พระ นักบวช นักพรต ในศาสนาต่าง ๆ

5. ศาสนสถาน ต้องมีศาสนสถานเพื่อประกอบศาสนกิจและศาสนพิธีต่าง ๆ ศาสนสถานของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ได้แก่ เทวสถานหรือเทวาลัย ของพระพุทธศาสนา ได้แก่ วัด โบสถ์ ศาลาการเปรียญ วิหาร ศาสนาคริสต์ ได้แก่ โบสถ์ วิหาร ศาสนาอิสลาม ได้แก่ สุเหร่าหรือมัสยิด เป็นต้น

6. ศาสนิกชน ต้องมีศาสนิกชนผู้นับถือ เลื่อมใสศรัทธาในศาสนา นั้น ๆ ซึ่งศาสนิกชน ดังกล่าวเหล่านี้มักเรียกตามชื่อของศาสนาที่ตนนับถือ เช่น ฮินดูชน พุทธ ศาสนิกชน คริสต์ศาสนิกชน อิสลามิกชน หรือมุสลิม เป็นต้น

7. การกวัดข้นเรื่องความภักดี ต้องมีการกวัดข้นเรื่องความภักดี ซึ่งองค์ประกอบข้อนี้ทำให้ศาสนาแยกออกจากลัทธิ เพราะถ้าเป็นลัทธิ บุคคลหนึ่งอาจจะนับถือหลาย ๆ ลัทธิในเวลาเดียวกันได้ แต่สำหรับศาสนาจะนับถือได้เพียงศาสนาเดียวเท่านั้น จะไม่นับถือหลายศาสนาในเวลาเดียวกัน

6. ความสำคัญของศาสนา

ศาสนามีความสำคัญดังนี้

1. มีความสำคัญต่อชาติ ประเทศ กลุ่มชนนั้น ๆ ในด้านต่าง ๆ เช่น ในด้านวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี สถาปัตยกรรม ประติมากรรม วรรณกรรม วิจิตรศิลป์ และสามัคคีธรรม เป็นต้น เช่น ปิรามิด และวังวาติกัน

2. บางชาติใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือในการเมืองและการปกครอง
3. ทำให้คนปกครองตัวเองได้ทั้งในที่ลับและในที่เปิดเผย
4. ทำให้คนนับถือดำเนินชีวิตอย่างมีหลัก
5. ศาสนาทำให้คนต่างจากสัตว์
6. ทำให้มนุษย์เป็นมนุษย์มิใช่เป็นหุ่นหรือเครื่องจักร
7. ทำให้คนมีหลักในมีที่พึ่งทางใจ

7. ความแตกต่างระหว่างลัทธิกับศาสนา

คำว่า ลัทธิ หมายถึง ความเชื่อ หลักการทางปรัชญา วิถีชีวิต หรือเกี่ยวกับศาสนาและเป็นแนวทางสำหรับปฏิบัติตามความเชื่ออันเป็นเรื่องเฉพาะกลุ่มเฉพาะเหล่าเท่านั้น

คำว่า ลัทธิ บางครั้งมีการใช้แทนศาสนา เช่น ลัทธิมหายาน ลัทธิพราหมณ์ ลัทธิชินโต เป็นต้น บางครั้งก็หมายถึงนโยบายทางการเมืองที่รัฐบาลในบางรัฐบาลประกาศเป็นหลักปฏิบัติเพื่อให้คนในชาติเดินตามเช่น ลัทธิคอมมิวนิสต์ ลัทธินาซี ลัทธิบูชิโด เป็นต้น

ส่วน ศาสนา คือ ข้อปฏิบัติซึ่งแสดงออกมาให้ปรากฏเป็นการปฏิบัติของผู้เลื่อมใส ในคำสั่งสอนหรือด้วยความรู้สึกสำนึกเกรงกลัวต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ เพื่อเข้าถึงความดีสูงสุดของชีวิตหรือความจริงทางศาสนา มีองค์ประกอบครบถ้วน มีความหมายครอบคลุมชีวิตในทุกระดับและเป็นวิถีทางดำเนินชีวิตของมนุษย์ในสังคม

แต่อย่างไรก็ตาม มีคำที่ใช้แทนกันอยู่เสมอ คือ คำว่า นิยม (ISM) เป็นคำที่ใช้ต่อท้ายศัพท์อื่น เช่น จิตนิยม (Idealism) วัตถุนิยม (Materialism) ซึ่งแสดงถึงความนิยมเชื่อถือประเภทต่าง ๆ จนถึงประเภทที่นิยมกันอย่างรุนแรงก็มี เช่น สังคมนิยม (Socialism) คำว่า ลัทธิ และนิยม นี้ มีคำไวพจน์อีกมากที่ใช้กันในภาษาไทย เช่น ความเห็น ทศนะ ทฤษฎี ทิฐิ วาทะ เป็นต้น แต่มีความหมายเหมือนกัน แม้จะเป็นความเชื่อถือที่มีการประกอบพิธีกรรมด้วยแต่ก็มีความหมายอ่อนกว่าศาสนา

บทที่ 2

ความเชื่อทางศาสนา

โดยทั่วไปแล้ว เมื่อพูดถึงความเชื่อ (Faith) เรามักจะคิดถึงเรื่องลัทธิ พิธีกรรมหรือศาสนาทั้งนี้ เนื่องจากความเชื่อเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดในการปฏิบัติทางศาสนา และมักจะเข้าใจว่าความเชื่อ ลัทธิและศาสนาเป็นเรื่องเดียวกัน แต่อันที่จริงแล้ว ความเชื่อเป็นพลังแห่งพัฒนาการของศาสนาและศาสนา แต่ละประเภทได้ให้ความหมายแตกต่างกันไป

ความเชื่อ-ศาสนา เป็นพลังทางสังคมที่สำคัญครอบคลุมกิจกรรมของมนุษย์ไปทุกด้านไม่ว่าด้านการเมือง เศรษฐกิจ การศึกษา และจริยธรรม มีบทบาททำให้มนุษย์กับธรรมชาติมีความเสมอภาคและสมดุลกัน

1. จุดเริ่มต้นของความเชื่อ

ความเชื่อเป็นเจตสิกเกิดขึ้นกับจิต อยู่คู่กับจิตอย่างอิงอาศัยกัน กล่าวคือ ความเชื่อในฐานะเจตสิก เป็นพลังสัญชาตญาณที่สามารถผลักดันจิตให้กระทำการต่าง ๆ ออกไป ถ้ากระทำในทางที่ถูกความเชื่อนั้นก็สัมปยุตด้วยปัญญา ถ้ากระทำในทางที่ผิด ความเชื่อนั้นก็เป็นปัญญาวิปยุตหรือศรัทธาบอด ความเชื่อจึงเป็นเจตสิกพื้นฐานหรืออารมณ์เบื้องต้นของมนุษย์ ที่จะโน้มเอียงไปสู่การยอมรับ และการกระทำที่เป็นความภักดี บูชาและการมอบตัว

การกระทำทางจิตเรียกเจตนา หรือมโนกรรม และเจตนาที่มีความเชื่อเป็นแรงขับนั้นอาจเป็นกิจกรรมที่ในที่สุดกลายเป็นประเพณี ซึ่งไม่อาจจะอธิบายได้ด้วยเหตุผล ความเชื่อในทางศาสนาแสดงลักษณะออกเป็นความเลื่อมใส (ศรัทธา) เชื่อมมั่นไว้วางใจและภักดี จิตใจที่สัมพันธ์กับศรัทธา หรือความเชื่อ เป็นจิตใจที่มีความอบอุ่น เป็นชีวิตที่เต็มไปด้วยความหวัง มีความกล้าหาญ บากบั่น อดทนและเป็นชีวิตที่มีพลัง

สัญชาตญาณเจตสิกคู่กับความเชื่อ อีกด้านหนึ่งคือเหตุผลซึ่งมี 2 ประเภท คือ เหตุผลบริสุทธิ์ที่เป็นความสัมพันธ์ที่ลงรอยกันในความคิดเป็นเรื่องทางคณิตศาสตร์ รวมทั้งกฎเกณฑ์ทางธรรมชาติ และเหตุผลปฏิบัติ อันหมายถึงพลังความสัมพันธ์ระหว่างจิตของผู้ปฏิบัติเข้ากับความจริงสูงสุดในศาสนา ซึ่งอาจเรียกว่า พระเจ้า หรือพระธรรม ที่เมื่อดวงจิตสัมพันธ์กันเป็นเอกภาพแล้ว จะเกิดแรงกำหนดชีวิตให้ปฏิบัติตาม อาจเรียกว่า เทวโองการ หรืออำนาจของพระธรรมที่ให้เกิดภาวะที่เรียกว่าการเข้าถึงพระเจ้า หรือการบรรลุธรรม พลังเหตุผลปฏิบัตินี้สัมพันธ์กับจิตโดยตรง ไม่ผ่านอายตนะทั้ง 5 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย เลย แต่ผ่านทางจิตโดยตรง

เจตสิกที่เป็นความเชื่อและเหตุผลนี้ ในศาสนาเทวนิยมเน้นให้ความเชื่อมาก่อนเหตุผลเหตุผลขัดแย้งกับความเชื่อไม่ได้ เหตุผลต้องสนับสนุนความเชื่อ ดังนั้นความเชื่อจึงกลายเป็นมูลบทของเทวนิยม ส่วนในศาสนาอเทวนิยม เช่น พุทธศาสนา สอนว่าความเชื่อ หรือศรัทธาต้องมากำกับปัญญาหรือเหตุผล

มนุษย์ทุกคนย่อมกระทำการไปตามความเชื่อของตน ผู้ใดกระทำตามหลักความเชื่อในศาสนาที่ตนเคารพนับถืออยู่ ความเชื่อนั้นก็จะกลายเป็นวิถีชีวิตของผู้คนไป และเมื่อมนุษย์ทั้งหลายได้สั่งสมความเชื่อและการกระทำหรือปฏิบัติไปตามความเชื่อที่เป็นวิถีชีวิตอย่างเดียวกันความเชื่อก็กลายเป็นวิถีชีวิตในสังคม และความเชื่อในแง่นี้ก็ถือว่าเป็นแรงผลักดันและบรรทัดฐานทางสังคม (Social Norm) ไป ซึ่งอาจแยกให้เห็นได้ดังนี้

1. ความเชื่อ คือพลังชีวิต เพราะมนุษย์กระทำการต่าง ๆ ไปตามความเชื่อในลักษณะเป็นความมั่นใจและเป็นความไว้วางใจ
 2. ความเชื่อเป็นบ่อเกิดแห่งวัฒนธรรม เพราะความเชื่อถือทางศาสนานับเป็นบ่อเกิดแห่งวัฒนธรรม ส่วนวัฒนธรรมคือรูปแบบหรือโครงสร้างของสังคมที่ประกอบไปด้วยระเบียบแบบแผน (Norm) สถานภาพ (Status) ซึ่งทุกคนจะต้องปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับระเบียบแบบแผนนั้นในสังคมของตน
 3. ความเชื่อเป็นแกนกลางแห่งความสามัคคีของคนในสังคมหนึ่ง ๆ เพราะความเชื่อกลายเป็นศาสนา (Dogma) และวัฒนธรรมที่ได้หล่อหลอมสังคมหนึ่ง ๆ ไว้ให้มีการปฏิบัติที่มีรูปแบบเดียวกัน แสดงออกมาเป็นเอกภาพ ศาสนาหรือความเชื่อจึงกลายเป็นพลังเชื่อมโยงประสานสัมพันธ์ให้ชนในสังคมหนึ่ง ๆ ไม่แตกต่างกัน กิจกรรมต่าง ๆ มีจุดหมายอันเดียวกัน ในแง่นี้ความเชื่อเป็นบ่อเกิดแห่งความสามัคคี
- อนึ่ง ความเชื่ออาจพัฒนาขึ้นได้ 4 ระดับ ดังนี้
1. ระดับการยอมรับ ก่อให้เกิดความโน้มเอียงกระทำตามความเชื่อนั้นจนเกิดมีพิธีกรรมและกลายเป็นลัทธิ
 2. ระดับลัทธิ หมายถึง การปฏิบัติตามความเชื่อจนกลายเป็นประเพณี ซึ่งเป็นส่วนเบื้องต้นของศาสนา
 3. ระดับศาสนา คือ ความเชื่อที่ประกอบด้วยความเลื่อมใส ภัคดีและการมอบตนจนเป็นอุดมคติของชีวิตและสังคม จนกลายเป็นศาสนาชาติ
 4. ระดับชาตินิยมอาศัยความเชื่อในศาสนาชาติเป็นพลังกลายเป็นความคลั่งศาสนา แต่ในทางตรงกันข้าม ความเชื่อทั้ง ๆ ที่เป็นพลังควบคุมสังคมไม่ให้เกิดแยก ทะเลาะวิวาท อาจเป็นสาเหตุแห่งความแตกแยกหรือสงครามได้ในที่สุด

2. ลักษณะและพื้นฐานแห่งความเชื่อ

พระองค์เจ้าวรรณไวทยากรได้ทรงแสดงลักษณะความเชื่อไว้ 3 ประการ คือ

1. เป็นการยอมรับในคำพูดและหลักฐานจากผู้อื่นโดยปราศจากการไตร่ตรองและการคัดค้าน ซึ่งเป็นความรู้สึกเฉพาะบุคคล
2. เป็นความมั่นใจและความไว้วางใจในตนเอง ซึ่งเป็นรากฐานแห่งการตั้งสัจจาธิษฐาน
3. เป็นการหยุดถือและปฏิบัติตามคำสั่งสอนของผู้ตั้งศาสนาและทฤษฎี จนกลายเป็นลัทธิและศาสนาในที่สุด

ใช้ชีวิตของมนุษย์มีทั้งสิ่งที่มองเห็นและมองเห็นไม่ได้ที่เรียกว่าเป็นสิ่งเหนือธรรมชาติ จึงทำให้ความเชื่อมีความจำเป็น เพราะก่อนที่มนุษย์จะลงมือทำอะไรก็มักจะต้องอาศัยความเชื่อให้เกิดความมั่นใจ โดยเฉพาะในเรื่องเกี่ยวกับอนาคต ซึ่งมนุษย์สงสัยและไม่แน่ใจว่าเป็นอะไรหรือมีอะไรเกิดขึ้นตามมา แต่เพราะอาศัยความเชื่อในรูปแห่งความหวังว่า ชีวิตก็ยังคงดำเนินต่อไปและดีขึ้นตามลำดับ ทำให้เกิดความมั่นใจที่จะมีชีวิตอยู่อย่างสบายใจ เช่น เชื่อว่าเป็นพระประสงค์ของพระเจ้า จะทดลองความอดทนของมนุษย์ จึงทำให้เจ็บปวดไม่หาย หรือทำความพยายามแล้วไม่สำเร็จ ดังนั้น ชีวิตของมนุษย์จึงขาดความเชื่อไม่ได้ และความเชื่ออาจแบ่งออกเป็น 10 กลุ่ม ดังนี้

1. ความเชื่อในวิญญาณหลังตายที่แสดงออกมาในลักษณะเป็นผีสิงเทวดา เรียกว่าเชื่อในอทิสมานกาย
2. ความเชื่อในเรื่องเครื่องรางของขลัง คงกระพันชาตรี เป็นต้น เรียกว่าเชื่อในทางไสยศาสตร์
3. ความเชื่อในเรื่องคาถาอาคมและเวทมนต์ เรียกว่าเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ
4. ความเชื่อในเรื่องฤกษ์ยามยามดี ลางสังหรณ์ นิमित เรียกว่าเชื่อในประเพณี
5. ความเชื่อในเรื่องความฝัน เรียกว่า เชื่อในสุบินนิमित
6. ความเชื่อในสิ่งแวดล้อมและปรากฏการณ์ตามธรรมชาติ
7. ความเชื่อในเรื่องยากกลางบ้าน
8. ความเชื่อในเรื่องขวัญ
9. ความเชื่อในเรื่องลักษณะของคนและสัตว์
10. ความเชื่อในเรื่องศาสนา ว่าด้วยกรรม นรก สวรรค์ ภพชาติ เป็นต้น

ความเชื่อที่สำคัญที่ถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นขึ้นของศาสนา คือ ความเชื่อในเรื่องวิญญาณนิยมซึ่งได้กลายเป็นพลังสำคัญในการดำรงชีวิตอยู่ของมนุษย์ตั้งแต่สมัยโบราณ และได้เป็นระบบกำหนดชีวิตในแง่มุมต่าง ๆ อย่างสำคัญ เริ่มตั้งแต่เกิด แต่งงาน การล่าสัตว์ การเข้าสังคม การเกษตรกรรม การทำสงคราม ความตาย และการเกิดใหม่ เป็นต้น ความเชื่อได้กลายเป็นวิถีชีวิตของคนในสังคม การอธิบายโลกและชีวิต

อาศัยความเชื่อเป็นพื้นฐาน ดังนั้น ความเข้าใจของคนโบราณเกี่ยวกับปรากฏการณ์ธรรมชาติจึงขึ้นอยู่กับพลังเหนือธรรมชาติหรืออาจอธิบายได้ด้วยพอมด หมอผี โหราจารย์ และผู้แทนเทพเจ้า เป็นต้น

ในทางแอฟริกาเหนือ ความเชื่อทางศาสนา มีความสำคัญมากในทุกสังคมในสมัยโบราณ เช่น ในอียิปต์โบราณซึ่งอาศัยอยู่ในลุ่มแม่น้ำไนล์ มีหลักฐานการแสดงให้เห็นถึงชีวิตของชาวอียิปต์โบราณ เกี่ยวข้องกับศาสนาอย่างแน่นแฟ้นทุกแง่มุม กษัตริย์ของอียิปต์หรือฟาโรห์ถือว่าเป็นเทพเจ้า ประมิตทั้งปวงคือเครื่องหมายแสดงออกซึ่งศรัทธาหรือความเชื่อ ซึ่งเป็นพลังบันดาลใจให้เกิดศิลปกรรมต่าง ๆ ดังนั้น ศิลปะอียิปต์มีรากฐานมาจากสัญลักษณ์ทางศาสนาวรรณคดีอียิปต์ก็เริ่มจากการเป็นเครื่องประดับทางศาสนา ในที่ฝังศพหรือตามโบสถ์วิหารต่าง ๆ และตามผนังในปิรามิด วิทยาการต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นวทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ ล้วนแต่แฝงตัวอยู่ในร่มาศาสนา เทพเจ้าต่าง ๆ ก็ล้วนแต่มีลักษณะสัมพันธ์กับมนุษย์อย่างใกล้ชิดสามารถแสดงอารมณ์ ความรู้สึกเช่นเดียวกับมนุษย์ ดังนั้นชีวิตของชาวอียิปต์ จึงขึ้นอยู่กับพลังแห่งความเชื่อในชีวิต อนาคตหลังความตาย

ศาสนาอียิปต์โบราณ ไม่ได้มีลักษณะทางจริยธรรมของมนุษย์มากนัก เพราะถือว่าความเป็นไปของชีวิตขึ้นอยู่กับเทพเจ้าจะบันดาล ต่อมาได้พัฒนาเป็นเรื่องชีวิตอมตะ ซึ่งถือว่าเป็นรางวัลที่เทพเจ้าประทานให้กับผู้ที่เชื่อในเทพเจ้ากระทำความดี การตายเป็นการลงโทษโดยเทพเจ้าประทานให้ผู้ไม่เชื่อฟังกระทำอชฎิธรรมต่าง ๆ เทพเจ้าในศาสนาอียิปต์โบราณยุคแรกมีจำนวนมากองค์ เช่น รา (Ra) เทพเจ้าแห่งดวงอาทิตย์ โอซิริส (Osiris) เทพเจ้าแห่งโลกบาดาลไอซิส (Isis) เทพีแห่งโลก รวมทั้งเทพเจ้าน้อยใหญ่ต่าง ๆ ที่มีศัระเป็นรูปสัตว์ รา เป็นเทพเจ้าสูงสุด ต่อมาได้ยกย่องเทพเจ้านามว่า "อัมมอน" (Ammon) แห่งเมืองธีปส์ว่า เป็นเทพเจ้าสูงสุดคู่กับเทพเจ้า รา ดังนั้นเทพทั้ง 2 องค์จึงถูกขนานรวมกันเป็น "อัมมอน-รา" (Ammon-Ra) ต่อมากษัตริย์ บางพระองค์ได้พยายามทำให้ชาวอียิปต์หันมานับถือพระเจ้าองค์เดียว พระนามว่า "อะเคนาตอน" (Akenaton) แต่กษัตริย์องค์ต่อ ๆ มาก็นับไปส่งเสริมให้นับถือเทพเจ้าแบบพหุเทวนิยม

ในทางตะวันออก ศาสนาโบราณในแถบลุ่มน้ำแม่น้ำสินธุและคงคาหรือชมพูทวีป ในช่วงราว 2200-2300 ปีก่อนคริสต์กาล มีเมืองโบราณ 2 เมือง คือ เมืองโมเฮนโดจาโร และเมืองฮาร์ปปา เป็นศูนย์กลางคมนาคม เศรษฐกิจ และมีการติดต่อกับสังคมโบราณอื่น ๆ เช่นเผ่า "อารยัน" ซึ่งบุกรุกลงมาจากบริเวณทะเลดำ และทะเลสาบแคสเปียน เข้าสู่ตอนเหนือของชมพูทวีป ได้รับชนะชนเผ่าพื้นเมืองที่เรียกว่า "ดราวิเดียน" จึงครอบครองพื้นที่ชมพูทวีป มีการผสมผสานวัฒนธรรม เกิดการนับถือเรื่อง "วรรณะ" และถือคัมภีร์พระเวทเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์เชื่อในเทพเจ้าองค์เดียว (Monotheism) คือพระอินทร์ ต่อมาก็นับถือเทพเจ้าแบบพหุเทวนิยมแล้วก็ยุบรวมเป็นเอกเทวนิยม คือ ตริมุติ และพัฒนาเป็นเอกนิยม (monism) ดังนั้นวิถีชีวิตของสังคมชาวชมพูทวีปจึงดำเนินไปตามเทวโองการหรือพรหมลิขิตและข้อกำหนดของสังคมหรือวรรณะ

มูลเหตุแห่งความเชื่อในเทพเจ้าอาจกล่าวได้ดังนี้

1. เนื่องจากปรากฏการณ์ธรรมชาติ มนุษย์ตีค่าบรรพพ์อยู่กับธรรมชาติรอบข้าง เห็นความสว่างจากดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และดวงดาว ตลอดจนเห็นสิ่งรอบตัว เช่น ต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำ แผ่นดิน ก้อนเมฆ ท้องฟ้า แผ่นดินไหว เป็นต้น เกิดความสงสัยและหวาดกลัวภัยทั้งที่มองเห็น เช่น น้ำท่วม ภูเขาไฟระเบิด พายุ ฯลฯ และภัยที่มองไม่เห็น เช่น โรคระบาด ความอภัพอัปโชคต่าง ๆ ทำให้เห็นว่าธรรมชาติเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ มีอำนาจทำให้เกิดได้ ตายได้ ควรแก่การเคารพบูชาบวงสรวงเครื่องสังเวทประกอบพิธีกรรม

2. เนื่องจากมนุษย์เกิดความรู้สึกว่า ธรรมชาติที่เห็นโดยทั่วไปนั้น มีอำนาจลึกลับ ที่จะบันดาลให้เป็นไป หรือไม่ให้เป็นไปได้ เมื่อเกิดภัยคุกคามแล้วก็ถือเอาภูเขาบ้าง ป่าไม้บาง อารามและรุกขเจดีย์บ้าง เป็นสรณะ เกิดความเชื่อในเจ้าป่าเจ้าเขา เจ้าที่เจ้าทาง และเชื่อว่าร่างกายมนุษย์ประกอบด้วยอวัยวะที่เห็นได้ภายนอก กับสิ่งหนึ่งภายในที่มองไม่เห็นคือวิญญาณ แม้ร่างกายสลายแล้ว วิญญาณยังท่องเที่ยวไป อาจสิงอยู่ในร่างสัตว์ เมื่อญาติพี่น้องตายไปต้องนำเครื่องใช้เครื่องกินเช่นสรวงสังเวทเจตมถดวงวิญญาณที่ยังวนเวียนอยู่ เมื่อความเชื่อเหล่านี้ขยายตัวมากขึ้น ก็มีพัฒนาการถึงรูปร่าง ลักษณะของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เกิดเป็นรูปเทพเจ้า ภูตผีปีศาจ ฯลฯ การบวงสรวงสังเวทใช้สัตว์มาสังเวทเทพเจ้า เกิดพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ หรือมายาศาสตร์ นอกจากนี้ยังมีการบูชาสัตว์ เช่น ชาวแอฟริกันนับถือสิงโต นกเหยี่ยว สุนัขไถ่เนื้อ โค กระบือ หรือการนับถือโคและลิงหรืองูในศาสนาฮินดู เป็นต้น

3. เนื่องจากเมื่อผู้นำทางพิธีกรรมกลายเป็นศาสดาของลัทธิ เผยแพร่คำสอนมีบัญญัติข้อห้าม และข้อสั่งสอนให้ปฏิบัติตาม เป็นหลักธรรมของแต่ละลัทธิเกิดเป็นธรรมวินัย เผยแพร่ลัทธิกว้างขวาง ศาสดาประกาศตั้งศาสนาขึ้นสร้างคัมภีร์ทางศาสนา มีพิธีกรรม สร้างปฏิมากรรม รูปเคารพ วัตถุบูชาและเครื่องรางของขลัง ศาสนาจึงเป็นศูนย์กลางความเชื่อ หรือสิ่งที่ผู้นับถือเชื่อว่าจะส่งไปถึงผู้มีทิพยอำนาจยึดเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่นับถือ โดยจะเรียกว่าพระเจ้าหรือเทพเจ้าก็แล้วแต่ความเชื่อความศรัทธา ทำให้มนุษย์มีหน้าที่เป็นพันธกรณีที่จะเคารพบูชาเกรงกลัวด้วยความภักดี รับใช้ศาสดาโดยการประพฤติปฏิบัติตามคำสอน เกิดการสวดขับสวดดี ถือศีลภาวนาอ่อนน้อมเทพเจ้าว่ามีพระเดชและลัพพัญญู คือรู้ทั่วไปและทรงดำรงอยู่ทั่วไป ทุกหนทุกแห่ง กลายเป็นศาสนาเทวนิยมต่อมา

3. การแบ่งความเชื่อ

โดยทั่วไปความเชื่อแบ่งออกเป็น 2 สาย คือ ความเชื่อสายเทวนิยมและความเชื่อสายอเทวนิยม ซึ่งศึกษาในรายละเอียดได้ดังนี้

ก. ความเชื่อสายเทวนิยม

ความเชื่อสายเทวนิยม มีลักษณะเป็นการยอมรับ ภัคดีและมอบตนต่ออำนาจธรรมชาติต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อำนาจลึกลับ และวิญญาณบรรพบุรุษ รวมทั้งเทพเจ้าที่อยู่เหนือธรรมชาติเป็นความเชื่อดั้งเดิมของมนุษย์กล่าวคือ ประมาณ 2,500 ปี ก่อนคริสตกาล เรียกยุคก่อนประวัติศาสตร์ มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่อย่างง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน รู้จักทำอาวุธล่าสัตว์ เลี้ยงสัตว์ ปลูกพืช และตั้งหลักแหล่งได้ตามลุ่มแม่น้ำต่าง ๆ ซึ่งเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ ไร่กสิกรรม และกสิกรรมก็กลายเป็นอาชีพของคนในยุคนี้

เมื่อมนุษย์มีการตั้งหลักแหล่งถาวรแล้วก็เกิดอารยธรรมตามมามีการจัดการปกครองมีหมู่บ้านขนาดต่าง ๆ มีผู้นำที่ทางสังคมในด้านต่าง ๆ เช่น นักบวช ช่างปั้น ช่างจักสาน นักโหราศาสตร์และการค้าขาย เป็นต้น ทำให้เกิดการค้าขายติดต่อกันระหว่างเผ่าหรือชุมชนต่าง ๆ

ในสมัยโบราณมีแหล่งอารยธรรมต่าง ๆ อยู่ในส่วนต่าง ๆ ของโลก เช่น อารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ-คงคา ลุ่มแม่น้ำไทกริส ยูเฟรติส ลุ่มแม่น้ำไนล์ แม่น้ำฮวงโห เป็นต้น บรรดาอารยธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นด้านครอบครัว สังคม เทคโนโลยี หรือการปกครอง เป็นต้น ล้วนแต่มีรากฐานอยู่บนความเชื่อ ความเชื่อได้พัฒนาการมาเป็นระบบความเชื่อและในที่สุดก็กลายเป็นศาสนาแบบเทวนิยม ที่เรียกว่า ข้อความเชื่อ หรือ Dogma เช่น ศาสนาของอาณาจักรในยุคโบราณ ศาสนาปัจจุบัน ได้แก่ ศาสนาพราหมณ์ ศาสนาสิกข์ ศาสนาซินโต ศาสนาไซโรัสเตอร์ ศาสนายิว ศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม เป็นต้น

ข. ความเชื่อสายอเทวนิยม

ความเชื่อสายอเทวนิยมมีลักษณะเป็นความมั่นใจ ในความจริงคือเหตุผล ตรงกับคำว่า ศรัทธา ซึ่งแสดงออกบนพื้นฐานแห่งความเชื่อ 4 ประการ คือ

1. เชื่อว่ากรรมหรือการกระทำเป็นเครื่องจำแนกสัตว์ ให้ดีหรือเลว ประณีตหรือหยาบ
 2. เชื่อว่าทุก ๆ การกระทำย่อมมีผลตอบแทน ทำอย่างไรได้อย่างนั้น กระทำกรรมดี ย่อมได้รับผลดี กระทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว
 3. เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตน ใครทำใครได้ บาปบุญ เป็นเรื่องของแต่ละบุคคล ความสะอาด ความเศร้าหมองเป็นเรื่องเฉพาะตน คนอื่นจะยังคนอื่นให้หมดจดหรือเศร้าหมองหาได้ไม่
 4. เชื่อในปัญญาตรัสรู้ของพระศาสดาว่าเป็นสัจธรรมที่ควรรู้อย่างเห็นจริงเป็นอมตะธรรม
- ประมาณ 3,000 ปีมาแล้ว เป็นยุคที่มนุษยชาติได้รับแสงสว่างแห่งเหตุผลและปัญญานักปราชญ์และพระศาสดาทั้งหลายสามารถชี้เหตุเป็นเครื่องมือสำรวจตรวจสอบ และไตร่ตรองหาสัจธรรมความจริงของโลกและชีวิต นักปราชญ์ทั้งหลายในสังคมกรีกสมัยนั้น ได้ปฏิเสธอำนาจของเทพเจ้า แล้วแสวงหาคำตอบโดยอาศัยกฎเกณฑ์ธรรมชาติเป็นเครื่องยืนยันถึง ความจริงของโลก เหตุผลในธรรมชาติได้ถูกนำ

มาพัฒนาจนกลายเป็นความรู้ที่เป็นระบบระเบียบต่อเนื่องกันมาในที่สุด เรียกว่า วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในปัจจุบัน นักปราชญ์เหล่านั้น เช่น ทาเลส อริสโตเติล เบคอน ไอสไตน์ เป็นต้น

ทางประเทศด้านตะวันออก พระศาสดา เช่น มหาวีระ เจ้าชายสิทธัตถะ ขงจื้อ เป็นต้น ก็ได้อาศัยเหตุผลในธรรมชาติ เป็นเครื่องโต้ตรง พิจารณาหาสัจธรรมความจริงของชีวิตโดยปฏิเสธอำนาจเหนือธรรมชาติหันมาใช้ปัญญาโดยตรง จนได้คำตอบเรื่องโลกและชีวิตบนพื้นฐานแห่งความพากเพียรพยายามของมนุษย์ ไม่อาศัยการวิงวอน หรือรอคอยโชคชะตา หรือการดลบันดาลจากเทพเจ้า เทพเจ้าก็เป็นเพียงสัตว์โลกมีการเกิด การจุติหรือตายเช่นเดียวกับมนุษย์ไม่มีศักยภาพที่เป็นผู้สร้างหรือผู้ทำลายแต่อย่างใด แสดงความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ว่าเป็นสัตว์ที่สามารถฝึกฝนอบรมได้แล้วเป็นผู้ประเสริฐกว่าเทพเจ้าทั้งหลายในเรื่องความเชื่อ เจ้าชายสิทธัตถะเมื่อได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ได้ทรงแสดงหลักแห่งความเชื่อไว้ในกาลามสูตรว่า

1. อย่าปลงใจเชื่อเพียงเพราะได้ฟังตามกันมา คืออย่าเชื่อถือเรื่องปรัมปราที่เล่าต่อ ๆ กันมา
2. อย่าปลงใจเชื่อเพียงเพราะเล่าสืบ ๆ กันมา คือ อย่าเชื่อถือตามประเพณีนิยมที่ถือปฏิบัติกันสืบ ๆ มา
3. อย่าปลงใจเชื่อเพียงเพราะตื่นว่า อย่างนี้ อย่างนั้น คือ อย่าเชื่อถือข่าวที่คนอื่นเล่าลือ ต่อ ๆ มา
4. อย่าปลงใจเชื่อเพียงเพราะอ้างตำรา รวมทั้งคัมภีร์ทางศาสนาด้วย
5. อย่าปลงใจเชื่อเพียงเพราะนึกเดาเอา การเดาคือการคาดคะเนโดยไม่มีหลักฐานสนับสนุน เป็นการเดาตามความชอบใจของตนเอง
6. อย่าปลงใจเชื่อเพียงเพราะนับหรือคาดคะเน คือการคาดการณ์โดยมีเหตุผลเป็นพื้นฐานอยู่บ้าง
7. อย่าปลงใจเชื่อเพียงเพราะได้ตรึกตามอาการ คือ ความเชื่อโดยการอนุมาน และการอุปมานตามหลักตรรกศาสตร์ เพราะยังมีข้อผิดพลาด
8. อย่าปลงใจเชื่อเพียงเพราะถือโดยชอบใจว่า ต่อกันกับลัทธิของตน หรือเข้ากันได้กับความเชื่อถือเดิมของตน
9. อย่าปลงใจเชื่อเพียงเพราะเชื่อว่า ผู้พูดสมควรจะเชื่อได้
10. อย่าปลงใจเชื่อเพียงเพราะความนับถือว่า สมณะผู้นี้เป็นครูของเรา
ทรงแสดงเหตุผลแห่งความเชื่อที่ควรถือเป็นหลักปฏิบัติไว้ดังนี้

เมื่อใดที่ท่านรู้ด้วยตนเองแล้วว่ากรรมเหล่านี้เป็นกุศล กรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ กรรมเหล่านี้ท่านผู้รู้สรรเสริญ กรรมเหล่านี้ใครประพฤติกให้เต็มที่แล้ว เป็นไปเพื่อประโยชน์เป็นไปเพื่อความสุข ท่านควรประพฤติกกรรมเหล่านั้นให้บริบูรณ์เมื่อนั้น

ทรงแสดงความเชื่อว่าจะต้องมากู้กับปัญญาจึงจะเป็นพลังนำไปสู่ความพ้นทุกข์ภัยได้ โดยทรงเน้นให้เชื่อมั่นในการกระทำของตนแล้วไตร่ตรองด้วยปัญญาเสมอว่าการกระทำใดมีโทษหรือเป็นประโยชน์อย่างไร ซึ่งแสดงให้เห็นว่าความเชื่อต้องพิสูจน์ได้

4. อิทธิพลของความเชื่อ

อิทธิพลและปรากฏการณ์ของความเชื่อ อาจเห็นได้ในสังคมทั่วไปไม่ว่าในสังคมตะวันตกหรือตะวันออก ในสังคมโบราณหรือสังคมปัจจุบัน ตัวอย่างในสังคมไทยนอกจากจะมีความเชื่อในพุทธศาสนาแล้ว ยังแสดงให้เห็นอิทธิพลความเชื่อเรื่องลี้ลับและอำนาจเหนือธรรมชาติต่าง ๆ ซึ่งอาจสรุป 3 ประเภทคือ

1. ความเชื่อเรื่องผีसाง วิญญาณ คือเชื่อว่ามนุษย์มีวิญญาณ และวิญญาณนี้สามารถอำนวยประโยชน์หรือให้โทษได้ บางทีก็เรียกวิญญาณว่าผี ผีคือสิ่งลี้ลับซึ่งมีสภาพอยู่เบื้องหลังชีวิตมนุษย์ เพราะฉะนั้น ตามปกติ ผีซึ่งมีอำนาจอยู่เหนือคน อาจทำให้คนได้ดี หรือได้ร้ายก็ได้พระยาอนุมานราชธนกล่าวไว้ว่า "ไทยแต่เดิมนับถือผี ถึงเดี๋ยวนี้ก็ยังมีนับถืออยู่ พระอินทร์พระพรหมและอะไรต่ออะไรก็เป็นผี พระเจ้าหรือพระเป็นเจ้าก็เป็นผี โดยเหตุที่ท่านเหล่านี้เข้าใจกันว่าอยู่บนฟ้าสูงลิบขึ้นไปบนนั้น ไทยแต่เดิมจึงเรียกท่านเป็นคำรวมว่าผีฟ้าภายหลังเมื่อไทยนับถือพุทธศาสนาแล้ว ก็เปลี่ยนเป็นเรียกท่านว่าเทวดา และเรียกที่อยู่ของท่านว่าสวรรค์ และมีคำเดิมคือ ชั้นฟ้า เอาไปซ้อนเข้าคู่เป็นสวรรค์ชั้นฟ้า เพื่อให้ทราบว่าเป็นสวรรค์ หมายความว่าชั้นฟ้านั่นเอง "

2. ในสังคมไทยยังมีความเชื่อว่า ผีเรือนช่วยคุ้มครองคนในบ้าน ก่อนตัดต้นไม้ใหญ่จะต้องบอกกล่าวให้ผีประจำต้นไม้ให้ทราบเสียก่อน ต้นไม้ใหญ่ ภูเขา และป่าจะมีวิญญาณสิงสถิตอยู่และผีทำให้เจ็บไข้ได้ป่วย เป็นต้น แสดงถึงอำนาจของผีที่จะบันดาลสิ่งต่าง ๆ ซึ่งอยู่เหนือธรรมชาติ มนุษย์จึงมีการนับถือผี แสดงความเคารพบูชา สังเวศ หรืออ้อนวอน เพื่อขอให้ผีसाงเทวดาเหล่านั้นช่วยคุ้มครองให้ตนอยู่อย่างปลอดภัย และมีอุปเท่ห์ต่าง ๆ สำหรับป้องกันภัยจากผีร้ายด้วย อุปเท่ห์ต่าง ๆ นี้ มักมีคาถาอาคม หรือเวทมนต์เป็นส่วนประกอบสำคัญ บางทีก็มีผู้เชื่อว่ามนุษย์สามารถใช้คาถาอาคม เวทมนต์ต่าง ๆ บังคับผี โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกผีร้ายที่มักให้ร้ายผู้อื่นให้อยู่ในบังคับบัญชาของตน คือสามารถให้ไปทำกิจการต่าง ๆ ได้ เป็นการเลี้ยงผีไว้ใช้

ดังนั้น ความเชื่อว่าผีสิงเทวดาและวิญญาณสามารถช่วยเหลือ หรือทำร้ายมนุษย์ ก่อให้เกิด การกระทำทางไสยศาสตร์ คือมีการสวดอ้อนวอนบวงสรวง บูชา ให้อุบายมนต์บังคับผีให้กระทำตามที่ตน ประสงค์

3. ความเชื่อเรื่องโชคลาง และลางสังหรณ์ คือเชื่อว่าเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นภายหน้านั้น บางคราว จะมีนิมิตปรากฏ เช่น ผีนให้เห็นก่อน คนไทยในสมัยโบราณก่อนจะเดินทางไปรบทัพจับศึก หรือทำการสิ่ง ใด ต้องดูนิมิตเหตุกลางต่าง ๆ เช่น ดูเมฆ ถ้าเมฆเคลื่อนกลุ่มประชุมกันเหมือนเมฆเผาศพ อย่าไป ถ้าเป็นรูป จระเข้ 2 ตัว ดินัก ถ้าเมฆเลื่อนจากเหนือมาได้ เข้าไปปิดบังดวงอาทิตย์ไว้มีดี แต่ถ้าพอลเข้ามาใกล้ดวง อาทิตย์ก็กลับกระจายหายไปกลับดี และถ้าลมพัดตากล็ดดินาคีตนัก ถ้าลมพัดปะทะจากข้างหน้าผู้คนจะทุ่ม เถียงวิวาทกัน เห็นคนนุ่งผ้าขาวแล้วกลับกลายเป็นสีอื่น เมาตัวเงาหัวหายไป ของพลัดตกจากมือ นกและ สัตว์ที่ไม่เป็นมงคลผ่านไปมาเห็นห้ามไป ถ้าลมพัดโชยตามหลัง ได้ยินเสียงคล้ายประโคมฟ้าร้องข้างหลัง เหยี่ยวแร้งกาหรือฝูงผึ้งจับกลุ่มมาข้างหลังดีนัก

เกี่ยวกับลมหายใจเข้าออก คนโบราณถือว่าลมหายใจเข้าออก ข้างซ้ายเรียกว่าจันทรกลา ข้าง ขวาเรียกสุรยกลา ถ้าลมออกข้างซ้ายมากดี ข้างขวาไม่สู้ดีนัก ถ้าออกเสมอกัน ให้สะกดสติอารมณ์สักครู่ แล้วลองปล่อยลมหายใจดูอีกครั้ง ทางไหนลมออกมาก ให้ยกเท้าขึ้นก้าวก่อนและถ้าจะถืออาวุธก็ให้เริ่มมือนั้นก่อน ถ้าลมเดินไม่สะดวกหรือออกข้างขวามาก ให้ยกเท้าขึ้นก้าวก่อนและถ้าจะถืออาวุธก็ให้เริ่มมือนั้นก่อน ถ้าลมเดินไม่สะดวกหรือออกข้างขวามาก ให้สวดพระพุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ จะกลับร้ายกลายเป็นดี และเมฆฉายเป็นวิธีเสี่ยงทายดู นิมิตอีกแบบหนึ่ง ศุภร บุนนาค กล่าวอธิบายไว้ว่า "การดูเมฆฉาย ท่านให้ ทอดตาพิจารณาดูเงาของเราเสียก่อน ภาวนาด้วย พระคาถานี้ อรหัง สุคติ ภควา บริกรรมเพ่งเงาของเราจน ใจแน่วดีแล้ว ให้ค่อยแหงนขึ้นมองท้องฟ้าพยายามนึกในใจดูตติงเสาภาพของเราให้ขึ้นไปปรากฏบนท้อง ฟ้าจนได้ แล้วพิจารณานิมิตที่เงาถ้าเป็นเป็นรูปที่ดีทั้งหลาย เช่น นารายณ์ขี่ครุฑแล้วดีนัก ถ้าเป็นรูป อัปมงคล เช่น รูปคนหัวหายแล้ว อย่าไปเป็นอันขาด" ดังนี้

สังคมไทยยังมีความเชื่อในลางสังหรณ์ต่าง ๆ เช่น เชื่อว่าเมื่อดาวหางปรากฏบนท้องฟ้าแสดงว่า จะมีเหตุร้ายเกิดขึ้นในบ้านเมือง จึงจกหักเมื่อตอนกำลังจะออกจากบ้าน แสดงว่ากำลังจะเคราะห์ร้าย แมง มุมตีกในบ้านจะเกิดทุกขหรือบ้านนั้น เป็นต้น ล้วนเป็นความเชื่อว่าเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นภายหน้านั้น บาง คราวจะมีนิมิตเป็นสิ่งที่บอกให้ก่อน และก็อาจมีการกระทำหรือกฤตยาเพื่อป้องกันเหตุร้ายที่อาจจะเกิดขึ้น เป็นการสะเดาะเคราะห์

4. ความเชื่อเรื่องคาถาอาคม และเครื่องรางของขลัง คาถาอาคมคือข้อความที่ผูกขึ้นซึ่งถือว่ามี อำนาจลึกลับอยู่ในนั้น เมื่อนำเอาไปใช้ตามลัทธิที่มีกำหนดไว้ เช่น บริกรรมเสกเป่าหรือสวดขับ ตลอดจนจน ปลุกเสก สิ่งใดมียันต์ เป็นต้น ก็จะทำให้เกิดความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์

นอกจากคาถาอาคมแล้ว ยังมีเวทมนต์ ซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์มีความเชื่อว่าเป็น “คำศักดิ์สิทธิ์และลึกลับ อาจอำนาจความสำเร็จผลตามประสงค์ของผู้กระทำ” เช่นกัน คาถาอาคมเป็นข้อความที่ลึกลับมีแบบแผนและเชื่อว่ายังมีคนที่สามารถใช้คาถาอาคมทำลายข้าศึก โดยวิธีปั้นขี้ผึ้งเป็นรูปข้าศึกแล้วบริกรรมคาถาทำลายเสีย เชื่อว่าสามารถใช้คาถาอาคมทำเสน่ห์ คือทำให้ผู้อื่นหลงรักได้ เชื่อว่ามายากรสามารถใช้คาถาอาคมป้องกันอันตรายต่าง ๆ ได้ด้วย ความเชื่อดังกล่าวข้างต้นนี้เป็นเหตุให้ผู้เชื่อคาถาอาคม เครื่องรางของขลังทำพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งเรียกว่ากฤตยาต่อไป

เครื่องราง คือของที่นับถือว่าป้องกันอันตราย ยิงไม่ออก ฟันไม่เข้า เช่น เหล็กไหล ของขลังเป็นสิ่งที่แสดงความศักดิ์สิทธิ์ และของที่ได้รับการปลุกเสกแล้ว มีผู้อธิบายเครื่องรางไว้เป็นต้นว่าเป็นของที่นับถือว่าป้องกันอันตราย ยิงไม่ออก ฟันไม่เข้าเป็นของที่เกิดเองโดยธรรมชาติ ห้ามผู้ประดิษฐ์ หรือคิดปรุงแต่งขึ้น ไม่มีหลายอย่างต่างประเภท เช่น เม็ดขนุนทองแดง เม็ดหรือฝักมะขามทองแดง เม็ดมะม่วงทองแดง เม็ดหรือลูกประดู่ทองแดง เม็ดสะบ้าทองแดง สะตือทองแดง เม็ดมะค่าทองแดง ปูทองแดง ปูหิน กระดุกไก่ทองแดง ไขหิน เหล็กไหล แร่บางชนิด ทองคำบางสะพานหนัก 1 บาท เพชรตาแมว เพชรตาหนู เพชรในหิน เขี้ยวหมูตัน เขี้ยวเสือ เขี้ยวสวาง เขี้ยวหมูหักคาคันไม้ (เรียกว่ากำจัดกำจาย) สิ่งอื่นนอกเหนือจากนี้มีพระเครื่องและเครื่องปลุกเสกซึ่งเรียกรวมว่าของศักดิ์สิทธิ์ บางที่เรียกรวมว่าเครื่องราง

เครื่องปลุกเสกและของธรรมชาติที่หาได้ยาก จึงจัดเป็นเครื่องลางทั้งสิ้น ถ้าแบ่งความหมายแยกประเภท เครื่องรางคือของที่เกิดตามธรรมชาติ แต่ของขลังหรือของศักดิ์สิทธิ์คือของที่ได้รับการปลุกเสกแล้ว บางทีก็เรียกรวม ๆ กันไปว่าเครื่องรางของขลัง การกระทำของขลังหรือปลุกเสกเพื่อให้มีความขลังและศักดิ์สิทธิ์นั้นก็มีการทำกฤตยาของขลังจึงมีหลายรูปแบบ เช่น พระเครื่อง ผ้ายันต์ ลูกสมาด ตะกรุด หรือลูกปรอท เป็นต้น

5. พัฒนาการศาสนาเทวนิยม

ความเชื่อที่ได้พัฒนาจนกลายเป็นศาสนานั้น อาจกล่าวได้ว่ามีลำดับนี้ ในขั้นแรกนั้นมนุษย์มีความเชื่อในธรรมชาติหรือธรรมชาตินิยม มนุษย์คิดว่าเหตุที่ธรรมชาติเป็นเช่นนั้น เพราะมีอำนาจสามารถบันดาลความสุขหรือทุกข์ให้แก่ตนได้ จึงพากันเชื่อและถือว่าธรรมชาตินั้น ๆ มีชีวิตจึงมีการนับถือธรรมชาติ (Animism) และบูชาธรรมชาติ (Natural Worship)

ต่อจากนั้นความคิดมนุษย์ได้พัฒนาการมาถึงขั้นที่สองคือ การนับถือผีสางเทวดา มนุษย์เริ่มมีความสงสัยภาวะผันแปรต่าง ๆ ในตัวธรรมชาติที่บันดาลให้เกิดความทุกข์ความสุขแก่ตนนั้นคงจะมีอำนาจอะไรอย่างหนึ่งสิ่งสถิตย์อยู่ อำนาจที่สามารถบันดาลให้เป็นไปได้นั้นเรียกว่า วิญญาณ (Spirit) วิญญาณที่นำความทุกข์ให้เกิดขึ้น อาจเป็นมารร้ายหรือผีสาง ส่วนวิญญาณที่นำความสุขมาให้อาจเป็นเทวะประเภท

โดยประเภทหนึ่ง และในขั้นนี้อาจแบ่งความเชื่อถือผีต่างเทวดาหรือวิญญาณที่ทรงอำนาจสิงอยู่ในธรรมชาติ นั้นออกเป็น 3 ลำดับ แห่งพัฒนาการทางความคิดของมนุษย์คือ

1. เริ่มจากธรรมชาติแต่ละอย่างก่อนแล้วขยายออกไปถึงธรรมชาติทุกอย่างในโลก คือ เชื่อว่าทุกอย่างในโลกมีวิญญาณสิงอยู่

2. มีความเชื่อว่าวิญญาณเหล่านั้นมีอำนาจคนละอย่าง วิญญาณบางอย่างอาจบันดาลความดี ความสุขให้แก่มนุษย์ ขณะที่วิญญาณบางอย่างอาจบันดาลความชั่ว ความทุกข์ให้แก่มนุษย์ได้ วิญญาณเหล่านั้นต้องมีรูปร่าง แต่ไม่สามารถมองเห็นได้

3. ทั้ง ๆ ที่มีรูปร่างแต่ไม่สามารถมองเห็นได้ มนุษย์จึงเริ่มสร้างภาพด้วยความนึกคิดของตนเอง ภาพที่คนนับถือจึงเรียกว่าพระเจ้าหรือเรียกว่าผีต่างเทวดาก็แล้วแต่ความเชื่อ อันนี้คือมูลเหตุอันหนึ่งของศาสนา ในสังคมมนุษย์โบราณ นักปราชญ์เรียกความเชื่อหรือลัทธิศาสนาอันนี้ว่า วิญญาณนิยม

พัฒนาการแห่งความเชื่อของมนุษย์ขั้นที่สาม คือการบูชาบรรพบุรุษ (Ancestor Worship) สิ่งที่ทำให้ทราบความเชื่อถือของมนุษย์ในอันดับนี้คือ ผลงานของนักโบราณคดีที่ทำการขุดค้นโบราณวัตถุใต้พื้นดิน ได้พบซากศพมนุษย์ ซึ่งมีคุณค่าแก่การศึกษาลัทธิศาสนามนุษย์สมัยโบราณ ทั้งนี้เพราะในบริเวณที่พบซากศพนั้นได้พบเครื่องบูชาบรรพบุรุษของตน และอาจกล่าวได้ว่า การบูชาบรรพบุรุษนั้นเป็นมูลเหตุอันหนึ่งของลัทธิศาสนาด้วย

การนับถือบูชาบรรพบุรุษซึ่งส่วนมากเป็นบิดามารดาหรือปู่ย่าตายาย ที่ตายไปแล้วมนุษย์โบราณเข้าใจว่าผีบรรพบุรุษเหล่านั้นจะยังคงเป็นผู้ปกครองคอยดูแลความทุกข์สุขของบรรดาลูกหลานญาติพี่น้องอยู่เสมอ การที่มนุษย์โบราณบูชาดวงวิญญาณของบรรพบุรุษอาจุบูชาเพราะความเกรงกลัวว่าวิญญาณนั้น ๆ จะมาทำร้ายตนและลูกหลานผู้ประพฤติชั่ว หรือเคารพบูชาเพราะความกตัญญูรู้คุณบรรพบุรุษ

พัฒนาการขั้นที่สี่คือ การนับถือเทพเจ้าหลายองค์ (Polytheism) สืบเนื่องมาจากการสร้างภาพเทพเจ้าขึ้นตามมโนคติของตน สุดแล้วแต่ว่าธรรมชาติอย่างไรสมควรจะมีรูปร่างเป็นอย่างไรมีอำนาจมากกว่ากันเพียงไร

ความเชื่ออันดับต่อไปก็ยังเป็นความเชื่อเรื่องเทพเจ้าหลายองค์แต่ได้แบ่งแยกกำหนดหน้าที่ของเทพเจ้าแต่ละองค์ลงไป ให้ควบคุมมนุษย์แต่ละกลุ่ม ให้เป็นที่กราบไหว้ของมนุษย์แต่ละหมู่โดยเฉพาะ ไม่ปะปนกัน เช่น ในอินเดียโบราณการนับถือเทพเจ้าก็แบ่งออกเป็นกลุ่มเป็นพวกตามชั้นวรรณะของตน วรรณะหนึ่งต้องนับถือพระเจ้าองค์หนึ่งจะปะปนกับพระเจ้าของวรรณะอื่นไม่ได้

ขั้นต่อไปเป็นการนับถือพระเจ้าองค์เดียว (Monotheism) เมื่อมนุษย์เรารวมกันเป็นกลุ่มเป็นพวก ก็ย่อมมีหัวหน้า การที่หัวหน้าจะรวบรวมคนในกลุ่มให้เป็นปึกแผ่นได้ก็จะประกาศสั่งสอนคนของตนว่า ใน

โลกนี้มีเทพเจ้าสูงสุดเพียงองค์เดียว จะบันดาลสิ่งใดให้เป็นไปตามพระประสงค์ได้ ซึ่งปัจจุบันก็คือศาสนาประเภทเอกเทวนิยม เช่น ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ศาสนายิว ศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม เป็นต้น

ดังนั้น ชัตเตอร์จี (Chatterjee) จึงอธิบายว่า "ศาสนาดั้งเดิมที่สุดของมนุษย์เกิดจากความกลัวต่อภัยธรรมชาติต่าง ๆ เช่น พายุใหญ่ ฟ้าร้อง ฟ้าผ่า ไฟไหม้ น้ำหลาก เป็นต้น และเริ่มขึ้นจากความต้องการที่จะขอความช่วยเหลือจากพลังอำนาจลึกลับบางอย่างให้คุ้มครองตนให้พ้นอันตรายเหล่านั้น"

อนึ่ง ศาสนาฝ่ายเทวนิยมเชื่อว่าเทพเจ้ามีจิตและเจตจำนง และเนื่องจากเป็นบุคคล (Personal God) มนุษย์ คือ เงานของพระเจ้า มนุษย์จึงเข้าใจพระองค์ได้จากภาพของชีวิตมนุษย์ฝ่ายเทวนิยม ถือพระเจ้าที่เป็นบุคคล และเป็นความจริงสูงสุด ดังนั้นพระเจ้าในฐานะพระผู้สร้างจึงสมควรเป็นที่เคารพบูชาด้วยเหตุผล 2 ประการ คือ

1. พระองค์ดีพร้อมทุกอย่าง
2. พระองค์มีพละนาภาพยิ่งกว่ามนุษย์ และทรงมีพละนาภาพไม่จำกัด ทั้งในการดำรงอยู่ของพระองค์เอง และในการที่พระองค์มีความสัมพันธ์กับโลกและชีวิต เพราะเชื่อว่าพระเจ้าทรงแยกพระองค์จากโลก

ในศาสนาพราหมณ์ได้แบ่งเทวนิยมออกเป็น 2 ยุค ตามคัมภีร์ที่สำคัญคือ ยุคพระเวทกับยุคอุปนิษัท ซึ่งทั้ง 2 ยุคนี้ แสดงถึงพัฒนาการของพหุเทวนิยมในเชิงศาสนาและปรัชญาตามลำดับ

ในสมัยพระเวทได้อธิบายเทพเจ้าในเชิงพหุเทวนิยม เริ่มต้นด้วยเทพเจ้าจำนวนมากถึง 3,338 องค์ เทพเจ้าองค์ที่สำคัญมี 33 องค์ และได้แบ่งประเภทออกเป็น 3 กลุ่ม ตามเทวภูมิ 33 ชั้น คือ เทพเจ้าประจำท้องฟ้า เทพเจ้าประจำอากาศ เทพเจ้าประจำแผ่นดิน เทพเจ้าเหล่านี้มีอำนาจร่วมกัน ยังไม่มีการรับรองพระเจ้าสูงสุด แม้จะมีเทพเจ้าบางองค์เหนือองค์อื่น ๆ เช่น พระอินทร์ พระอาทิตย์ พระพิรุณ พระยม พระพหูสบัติ พระวายุ พระรุทระ และพระอัคนี เป็นต้น

พัฒนาการของเทพเจ้าเหล่านี้ ต่อมาได้ผ่านขั้นอติเทวนิยม (Henotheism) กล่าวคือเทพเจ้าบางองค์ได้รับการบูชาในพิธีสูงสุด บางองค์ก็ลดฐานะลง ซึ่งไม่สม่ำเสมอไปในทุกพิธีพัฒนาการต่อจากขั้นนี้ก็มาถึงขั้นเอกเทวนิยม จึงได้มีเทพเจ้าสูงสุดองค์เดียว คือ พระชาติหรือพระพรหม

ส่วนเทวนิยมในสมัยอุปนิษัท นั้น เทพเจ้าสูงสุด คือพระชาติหรือพระพรหม ได้พัฒนาจากเทวนิยมในสมัยพระเวทมาเป็นเอกนิยม พระพรหม คือ ความจริงสูงสุด มีลักษณะเป็นนามธรรม ซึ่งเป็นที่มาของสิ่งที่เป็นรูปธรรมทั้งหมด หากเปรียบพระพรหมเป็นสิ่งที่ทั้งหมด (The Whole) สภาพสิ่งที่เกิดจากพระพรหมก็เป็นส่วนย่อย (The Parts) ส่วนย่อยต้องขึ้นกับส่วนรวมมนุษย์เป็นส่วนย่อยของพระพรหม มีแก่นของชีวิตที่มาจากพระพรหม เรียกว่า อาตมัน

ในศาสนาฮินดู-คริสต์ อธิบายไว้ว่า พระเจ้าทรงมีลักษณะ 5 ประการ คือ

1. ทรงเป็นพระจิตล้วน

2. ทรงมีฤทธิ์มาก
3. ทรงหาผู้เสมอมิได้
4. ทรงสถิตอยู่ในที่ทุกสถานในกาลทุกเมื่อ
5. ทรงไม่มีใครสามารถเข้าใจพระองค์ได้

จึงแสดงให้เห็นว่า พระเจ้าคือพระผู้ทรงสรรพานุภาพ รู้เห็นสรรพัต ทรงเป็นผู้เป็น (Being himself) แต่เพียงผู้เดียว มนุษย์และสรรพสิ่งที่ถูกสร้างมาได้รับความเป็น (Being) นี้จากพระองค์และถ่ายทอดความเป็นของพระองค์ลงในตัวมนุษย์ ในประวัติศาสตร์ของมนุษย์ ดังนั้นมนุษย์จึงเป็นฉายาของพระเจ้า (Image of God) จึงอาจกล่าวได้ว่า คนกับพระเจ้าเป็นสิ่งคู่กัน

พัฒนาการของศาสนาฝ่ายเทวนิยม ปัจจุบันถึงลำดับที่เรียกว่า เอกเทวนิยม ซึ่งปรัชญาซึ่งเป็นการพยายามแก้ปัญหาทางศาสนาในยุคเทคโนโลยี เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วมีอยู่ 3 แบบโดยจำแนกตามธรรมชาติของพระเจ้าที่แตกต่างกันตามวัฒนธรรมนั้น ๆ ดังนี้

1. เอกเทวนิยมแบบยิว ธรรมชาติของพระเจ้าในความนับถือของยิวโบราณ คือ ผู้ปกครองโลกที่ทรงความชอบธรรมบ้าง ผู้รักษาความยุติธรรมบ้าง ผู้วางกฎอันศักดิ์สิทธิ์บ้าง ผู้ประกันชัยชนะแก่ผู้ชอบธรรมบ้าง รวมทั้งเป็นผู้ลงโทษและประทานรางวัลด้วย เป็นการเน้นจริยธรรมเป็นหลักสำคัญ

2. เอกเทวนิยมแบบกรีก กรีกให้ความหมายธรรมชาติพระเจ้าในฐานะเป็นแหล่งกำเนิดเป็นคำอธิบาย เป็นคู่ เป็นระเบียบ หรือเป็นความสมดุลและสมเหตุสมผลของโลก ดังที่นักปรัชญากรีก คือ อริสโตเติล อธิบายเปรียบเทียบไว้ว่า ถ้าเราเทียบโลกกับกองทัพ พระเจ้าพอจะเทียบได้กับระเบียบวินัยของกองทัพหรือแม่ทัพผู้ดูแลกองทัพ เป็นการเน้นกฎระเบียบแห่งเหตุผลของโลก เป็นธรรมชาติของพระเจ้า

3. เอกเทวนิยมแบบอินเดีย พวกพราหมณ์อธิบายพระเจ้าในฐานะความจริงเพียงหนึ่งสรรพสิ่งมีอยู่ในหนึ่ง มาจากหนึ่งและจะกลับเข้าไปอยู่ในความเป็นหนึ่งนั้น คือพระเจ้า โลกและปรากฏการณ์ทั้งปวงเป็นมายา คือ ต้องอาศัยพระเจ้าจึงมีอยู่ปรากฏอยู่ได้

แม้จะมีความเห็นแตกต่างกันออกไปในธรรมชาติของพระเจ้า เช่น บางพวกเห็นว่าพระเจ้าเป็นบุคคล (Personal) บางพวกเห็นพระเจ้าเป็นบุคคล (Impersonal) บางพวกเห็นว่าเป็นอภิบุคคล (Super Personal) หรือบางพวกเห็นพระเจ้าเป็นสสาร (Material) บางพวกเห็นว่าเป็นจิตวิญญาณ (Spiritual) ดังนี้ เป็นต้น แต่ก็อาจสรุปลงได้ดังนี้

1. ทรงสภาวะไม่จำกัด (Infinite) คือทรงเป็นอยู่นิรันดร ไม่ทรงมีเบื้องต้นท่ามกลางและที่สุด ทรงมีอยู่ทุกหนทุกแห่ง (Omnipresent) ไม่ถูกจำกัดด้วยกาลเวลาและสถานที่

2. ทรงสภาวะมีอยู่โดยตัวเอง (Self-existent) พระเจ้าไม่ถูกสร้างโดยใคร เพราะทรงเป็นองค์อิสระจากการกำหนดใด ๆ

193537

200
2539๗
๑.11

3. ทรงเป็นผู้สร้างสรรพสิ่ง (Creator) พระเจ้าทรงสร้างสรรพสิ่งจากความว่างเปล่าสรรพสิ่งต้องอาศัยพระเจ้าจึงเป็นอยู่ได้ บางครั้งเรียกพระบิดาบ้าง พระผู้บันดาลบ้าง พรหมลิขิตบ้าง

4. ทรงสภาพเป็นบุคคล (Personal) พระเจ้าคือผลสะท้อนชีวิตและสามัญสำนึกของมนุษย์ ทำให้พระเจ้ามี่ลักษณะเป็นชีวิตและความเป็นอยู่อย่างมนุษย์ผู้วิเศษ หรืออภิมนุษย์ ทรงบันดาลให้โทษ ให้คุณแก่สรรพสิ่งได้อย่างที่มนุษย์คิดเห็นและเข้าใจ ทรงมีชีวิตจิตใจ มีอารมณ์ รัก เกลียด โกรธ มีความปรารถนาเหมือนมนุษย์ ใช้สรรพนามแทนพระเจ้าว่า "พระองค์" (He) ทรงพูดกับมนุษย์ด้วยภาษามนุษย์ เช่นว่า "เรา คือพระเจ้าแห่งบิดาของเจ้า พระเจ้าของอับราฮัม พระเจ้าของยิวคริสต และพระเจ้าของยาคอบ" เป็นต้น ทรงเข้าใจภาษาของมนุษย์เวลาสดอ้อนวอนเช่นว่า "ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า โปรดดับคำเรียกร้องของข้าฯ โปรดดับคำสดอวอนของข้าฯ" ดังนี้ เป็นต้น

5. ทรงมีสภาพแห่งความรัก (God is love) พระเจ้าทรงรักมนุษย์ ทรงรักโลกมากกว่าความรักของพระองค์เป็นความรักบริสุทธิ์ ไม่มีเงื่อนไข ทรงรักมนุษย์เพราะเป็นสิ่งมีอยู่ ไม่ใช่เพราะคุณสมบัติที่น่ารักอื่นใด

6. ทรงสภาพแห่งความศักดิ์สิทธิ์ (Holy) คือ พระเจ้ามีอยู่เหนือความเข้าใจของมนุษย์เพราะทรงอยู่เหนือธรรมชาติและสูงส่งลึกลับยิ่งใหญ่น่าเกรงขาม ทรงมหิทธานุภาพเกินกว่าที่มนุษย์จะคาดคิดไว้

6. พัฒนาการศาสนาอเทวนิยม

ศาสนาประเภทอเทวนิยม โดยทั่วไปหมายถึง ศาสนาที่ไม่สอนให้เชื่อเรื่องพระเจ้าสร้างโลกและสรรพสิ่ง เป็นสาขาใหญ่อีกสาขาหนึ่งคู่ขนานกับศาสนาประเภทเทวนิยม มีอยู่ 2 ศาสนาคือ ศาสนาเซนกับพุทธศาสนา ศาสนาเซนมีกำเนิดที่ชมพูทวีปเช่นเดียวกับพุทธศาสนา และเกิดก่อนพุทธศาสนา ศาสนาเซนเป็นศาสนาระดับชาติ มีศาสนิกเฉพาะในอินเดียเท่านั้น เน้นหนักในการทำทุกรกิริยา คือการทรมานตนให้ลำบากด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การไม่นุ่งห่มผ้า การนอนบนหนามแหลมคม การยืนขาเดียวเป็นเวลานาน การไม่หลับนอนเป็นเวลายาวนาน การนอนบนกระดานแผ่นเดียว การใช้แปลงตาลถอนผม การเพ่งมองดวงอาทิตย์กลางวัน รวมทั้งการไม่สนใจความเป็นไปของโลกและสังคม เป็นต้น ทำให้ศาสนาเซนไม่แพร่ออกไปนอกประเทศอินเดียที่ได้ชื่อว่าเป็นศาสนาประเภทอเทวนิยม เพราะปฏิเสธคำสอนและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระเจ้าในคัมภีร์พระเวทของพวกเขาหมด มีบางท่านกล่าวว่า คำสอนขงจื้อก็จัดเป็นศาสนาประเภทอเทวนิยมได้เหมือนกัน โดยให้เหตุผลว่า ขงจื้อสอนเน้นหนักในเรื่องจริยธรรม เช่น เรื่องการทำตนให้เหมาะสม ความจริงใจ ความซื่อสัตย์ ความรัก การศึกษา ความยุติธรรม การบำเพ็ญประโยชน์ความเคารพ รู้จักประมาณ ความสงบ และการค้นหาความจริง เป็นต้น ไม่เกี่ยวกับพระเจ้าสร้างโลกแต่อย่างใด เป็นการสอนเน้นความสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน มีศีลธรรมเป็นพื้นฐาน แม้แต่มีผู้ถามปัญหาเมตา

ฟิสิกส์ ท่านขงจื้อก็เลี้ยงเสียไม่ตอบ เช่น เรื่องวิญญาณ ก็เลี้ยงปฏิเสธว่ายังไม่เข้าใจเรื่องมนุษย์ได้ แล้วจะเข้าใจเรื่องวิญญาณได้อย่างไรเล่า ดังนี้เป็นต้น

แต่ปัญหาอยู่ที่ว่า เมื่อกล่าวในเชิงวิชาการอย่างเคร่งครัดแล้ว ศาสนาขงจื้อขาดองค์ประกอบคือนักบวช จะเป็นได้เพียงลัทธิ แต่อย่างไรก็ตาม ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ก็ขาดศาสนาผู้ตั้งศาสนา ศาสนาซันโตก็เช่นเดียวกัน เริ่มขึ้นจากประเพณีของชาวญี่ปุ่นโบราณ บูชาเทพเจ้าแบบพหุเทวนิยมจะถือว่าเป็นศาสนาได้หรือไม่? แต่โดยทั่วไปก็ถือโลมว่าเป็นศาสนาอย่างสมบูรณ์

สำหรับพระพุทธศาสนาที่ได้ชื่อว่าเป็นศาสนาประเภทเทวนิยม เพราะมีคำสอนที่มีพระศาสดา ในฐานะมนุษย์ค้นพบความจริงแล้วนำมาสั่งสอนเพื่อประโยชน์สุขแก่มวลมนุษย์โดยตรงเป็นศาสนา ที่เน้นความสำคัญของมนุษย์ เชื่อว่ามนุษย์พึ่งพาตนเองได้ สามารถนำตนไปสู่เป้าหมายของชีวิตในระดับต่าง ๆ ได้ ทรงสอนหลักทางสายกลางที่เรียกว่ามัธยมาปฏิปทาพุทธศาสนาอุบัติขึ้นมาเพื่อดับทุกข์ของมวลมนุษย์โดยตรง ซึ่งอาจบรรลุได้ด้วยความพากเพียรพยายามของมนุษย์เอง โดยไม่ต้องอาศัยการช่วยเหลือของพระเจ้าหรืออำนาจภายนอกใด ๆ

แม้พุทธศาสนาจะกล่าวถึงเทพเจ้าบ้างว่า มีส่วนเกี่ยวข้องกับมนุษย์ ก็ในฐานะ "สัตว์" (Being) ผู้เกิด แก่ เจ็บ ตาย (จติ) ด้วยกัน ติดข้องอยู่ในภพภูมิต่าง ๆ เช่นเดียวกับมนุษย์เทวดา ไม่ใช่สัตว์วิเศษไปกว่ามนุษย์ มนุษย์ที่ประกอบด้วยคุณความดี ย่อมเป็นผู้ประเสริฐ

ศาสนาเชนมีศาสดา ชื่อ มหาวีระ มีชีวิตอยู่ในสมัยเดียวกับพระพุทธเจ้า สอนโดยขัดแย้งต่อศาสนาพราหมณ์ คือปฏิเสธพระเวทอย่างรุนแรงในเรื่องเทพเจ้าสร้างโลก สอนตรงกับพระพุทธศาสนาเรื่องอหิงสา คือการไม่เบียดเบียน แต่ไม่ตรงกับพระพุทธศาสนาในเรื่องอตฺตาและเรื่องกรรม เป็นต้น

7. ข้อแตกต่างระหว่างเทวนิยมกับอเทวนิยม

ศาสนาประเภทเทวนิยมและประเภทอเทวนิยมมีข้อที่แตกต่างกันบนพื้นฐานที่อาจจำแนกได้ดังนี้

1. เรื่องการนับถือและการบูชา เทวนิยมทุกระบบ นับถือพระเจ้า (God) เป็นใหญ่สูงสุดเป็นพระเจ้าผู้สร้างโลกสร้างสวรรค์ สร้างมนุษย์ และสร้างสรรพสิ่งในโลก สถิตอยู่บนสวรรค์ เช่น ศาสนาอิสลามนับถือพระอัลเลาะห์ การปฏิบัติศาสนาก็คือการอ่อนน้อมยอมตนต่อพระเจ้า กล่าววิงวอนและขอพรต่าง ๆ การลงโทษ และประทานรางวัลขึ้นอยู่กับพระทัยของพระเจ้า ไม่มีใครเข้าใจพระองค์ได้

ส่วนอเทวนิยมโดยเฉพาะพุทธศาสนานับถือธรรม คือสังขธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้วทรงเทศนาสั่งสอน มีการปฏิบัติศาสนาดำเนินการปฏิบัติตามธรรม อันได้แก่ การละชั่ว ประพฤติดีและชำระจิตใจ

ให้มองใส ส่วนการนับถือพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ นับถือในฐานะเป็นผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ มิใช่ผู้บันดาลหรือผู้สร้าง

2. เรื่องความบริสุทธิ์ในฝ่ายเทวนิยม เมื่อศาสนิกทำบาปหรือล่วงละเมิดคำสั่งแล้ว พระเป็นเจ้าเป็นผู้ทำศาสนิกให้บริสุทธิ์โดยผ่านทางพิธีกรรม เช่น การสารภาพบาป ผ่านคนกลางที่เรียกว่า นักบวช หรือใช้น้ำ เช่น แม่น้ำคงคาหรือใช้ไฟ เช่น การบูชา เป็นต้น

ส่วนอเทวนิยม โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาสอนให้คนต้องเว้นความชั่วและทำความดีเองจึงบริสุทธิ์เอง และได้แต่เพียงช่วยแนะนำให้เท่านั้น การเว้นการทำชั่วและทำดีเป็นเรื่องที่ทุกคนต้องทำเอง

3. เรื่องการเผยแผ่คำสอน ฝ่ายเทวนิยมให้ตั้งอยู่บนความเชื่อที่ไม่ต้องพิสูจน์ (Dogma) ในพระเจ้าว่าทรงเป็นองค์บริสุทธิ์ ทรงอำนาจทุกประการ และทรงอยู่ในฐานะพระบิดา และเป็นพระเจ้าผู้ทรงบันดาล แต่เพียงพระองค์เดียว ศาสนิกมีหน้าที่รักและภักดีต่อพระองค์ให้มาก ๆ ห้ามมิให้ศาสนิกวิจารณ์หาเหตุผลในคำสอนมาหักล้างข้อเชื่อ ผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกลงโทษ เมื่อปฏิบัติตามศาสนาแล้วจะต้องวิงวอนขอพรจากพระองค์ เมื่อพระองค์ทรงโปรดและประทานให้จึงจะได้รับความเชื่อจึงเป็นมูลบทที่จะต้องถือไว้อย่างมั่นคง

สำหรับอเทวนิยมโดยเฉพาะพระพุทธศาสนาใช้หลักการเผยแผ่คำสอน 3 อย่าง คือ

- ก. สอนศาสนิก ให้รู้จักในหลักธรรมด้วยตัวเอง เพื่อประโยชน์ของศาสนิกชนเอง
- ข. สอนโดยการนำเหตุผลหรือปัญญามาเป็นมูลบท เริ่มจากสิ่งที่เป็นรูปธรรมก่อน เพื่อให้ผู้ฟังอาจตรึกตรองตามเป็นจริงได้ และให้ใช้ปัญญาคิดค้นหาเหตุผล ในคำสอนอย่างไม่ผูกขาด
- ค. สอนมีผลที่พิสูจน์ได้ คือผู้ปฏิบัติตามย่อมได้ผลตามที่สอนนั้นด้วยตนเอง

4. เรื่องจุดหมายสูงสุด เทวนิยมสอนว่า จุดหมายสูงสุดคือการได้เข้าไปเป็นเอกภาพ (Unification) กับพระเจ้า ส่วนอเทวนิยม โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาสอนว่า การนิพพานคือจุดหมายสูงสุดในชีวิต ซึ่งแสดงให้เห็นธรรมชาติของพระเจ้าและนิพพานแตกต่างกัน กล่าวคือพระเจ้าเป็นอัตตา นิพพานมีธรรมชาติเป็นอนัตตา ดังในแก้วกฐสูตร มีเรื่องเล่าถึงพระภิกษุรูปหนึ่งข้องใจในปัญหาที่ว่า ธาตุ 4 เป็นต้น จะดับโดยไม่เหลือในที่ไหน ภิกษุรูปนั้นเที่ยวตระเวนถามเทวดาต่าง ๆ จนกระทั่งถึงท้าวมหาพรหมก็ตอบไม่ได้ ในที่สุดท้าวมหาพรหมขอให้มาถามพระพุทธเจ้าซึ่งตรัสตอบเป็นใจความรวบยอดว่า ดับวิญญาณเสียได้ ธาตุ 4 เป็นต้น ก็ดับไม่เหลือในที่นั้นซึ่งหมายถึงนิพพาน นี้แสดงให้เห็นว่าท้าวมหาพรหมซึ่งพราหมณ์ถือว่า เป็นพระเจ้านั้น ถือว่าไม่ใช่สิ่งเดียวกันกับนิพพาน และมีธรรมชาติแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง

บทที่ 3

ศาสนาโบราณ

ศาสนา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ศรัทธา จะเกิดขึ้นแก่ใคร ไม่ว่าจะเป็มนุษย์ดึกดำบรรพ์ หรือ มนุษย์ปัจจุบัน เป็นเรื่องทางจิตใจของแต่ละคน เป็นอาหารหล่อเลี้ยงในเป็นแรงอำนาจอันเร้นลับอยู่ภายใน ใจของคน ๆ นั้น และเป็นพื้นฐานทางใจของคนทั้งหลายเหล่านั้นด้วย มนุษย์เป็นสัตว์สังคม มีความจำเป็น ต้องรู้จักมนุษย์ในสังคม และการจะรู้จักมนุษย์หรือสังคมนั้น ๆ ได้ ต้องศึกษาจิตใจของมนุษย์ หรือสังคมนั้น โดยวิธีศึกษาได้จากศาสนาหรือศรัทธา อันเป็นอำนาจเร้นลับ และรากฐานทางใจของมนุษย์ในสังคมนั้น ว่า มีความเป็นมาอย่างไร

การศึกษาในที่นี้ คือการวิเคราะห์ให้เห็นเหตุและผล เข้าในลักษณะสังเคราะห์ว่า "สิ่งใดที่มี ย่อม มาจากสิ่งที่มี" บรรดาความเจริญสมัยใหม่ทุกอย่าง ย่อมอาศัยสิ่งที่เกิดขึ้นในสมัยเก่าเป็นรากฐาน ตัวอย่าง การสร้างอากาศยานนาซิดในปัจจุบัน มีรากฐานแบบแผนมาจากสติปัญญาในสมัย ปู่ ย่า ตา ทวดของ เรา เช่นเดียวกับการจะศึกษาสังคมมนุษย์ในสมัยใหม่ ต้องอาศัยความเป็นไปของมนุษย์โบราณเป็นมูลค้ำ มนุษย์เผ่าอารยัน อันเป็นเผ่าที่นักประวัติศาสตร์ยอมรับว่า มีความเจริญทางสติปัญญายิ่งกว่ามนุษย์เผ่าใด กล่าวยืนยันไว้ในยุคก่อนพุทธกาลว่า ธรรมทุกอย่างที่ปรากฏปัจจุบัน เป็น "สนาตธรรม" คือ เป็นสิ่งที่มี มาแล้วแต่โบราณ

การศึกษาศาสนาหรือศรัทธาของมนุษย์ในสมัยโบราณ มีทางศึกษาได้หลายวิธี อาทิศึกษาจาก อักษรจารึก ภาพจำหลัก เครื่องมือเครื่องใช้ และอาวุธที่ขุดพบตามหุบห้วยเหวผา บางที่ได้ในหลุมฝังศพ และมีอีกทางหนึ่งที่สำคัญมาก คือ ศึกษาจากเทพนิยายที่คนเหล่านั้นเล่าสืบกันมา ซึ่งที่จริงก็ยากจะเชื่อได้ แต่เทพนิยายเป็นเรื่องช่วยให้เห็นศรัทธาหรือศาสนาของมนุษย์ได้อีกส่วนหนึ่ง

ศาสนาปัจจุบัน (Living Religion) ก็เริ่มพัฒนาจากศาสนาโบราณ หรือศาสนาที่ตายแล้ว (Dead Religion) ในอดีตมากบ้างน้อยบ้าง ทั้งทางตรงและทางอ้อม ดังนั้น เพื่อความเข้าใจศาสนาปัจจุบัน จึงจำเป็นต้องศึกษาถึงศาสนาปฐมภูมิและศาสนาโบราณตามลำดับ

1. ลักษณะศาสนาปฐมภูมิ

ศาสนาในขั้นแรกของมนุษย์แสดงให้เห็นมูลเหตุเบื้องต้นในลักษณะของศาสนาปฐมภูมินั้นมีพื้นฐานอยู่ที่ความต้องการความเป็นอยู่ที่ความต้องการความอบอุ่นทางจิตใจ บรรเทาความกลัวต่อภัยธรรมชาติ

ชาติ มูลเหตุนี้แสดงออกมาเป็นรูปธรรมด้วยพิธีกรรมทางมายา (magic) และพัฒนาขึ้นเป็นศาสนา (Religion) ตามที่กล่าวแล้วมีอยู่ในทุกสังคมตะวันตกหรือตะวันออก

มนุษย์ดึกดำบรรพ์อาศัยอยู่กับธรรมชาติ มีถ้ำ ป่าไม้ ภูเขา เป็นต้น ดำรงชีวิตอยู่ตามธรรมชาติ ถูกภัยธรรมชาติคุกคามอยู่เสมอ มนุษย์มีความกลัวต่อภัยธรรมชาติ คิดว่าภัยธรรมชาติ มาจากไหนทำอย่างไรจึงจะพ้นภัยเหล่านั้นไปได้ อาศัยประสบการณ์และการตรិตรองแล้วก็ได้คำตอบว่า ภัยเหล่านั้นมาจากอำนาจบางอย่างที่มนุษย์มองไม่เห็น มีอำนาจอยู่เหนือธรรมชาติบ้าง อยู่ในธรรมชาติบ้างแต่อยู่เหนือการควบคุมของมนุษย์ และเนื่องจากมนุษย์ในยุคนั้นไม่เข้าใจกฎเกณฑ์ของธรรมชาติจึงมอบคำตอบทุกอย่างให้กับอำนาจลึกลับหรือพลังธรรมชาติ ซึ่งอาจเรียกว่า พลังลึกลับ ภูตผี วิญญาณ หรือเทพเจ้าก็ได้ ที่อยู่เหนือธรรมชาติ เพื่อจะให้พ้นจากภัยนั้นจะต้องทำพิธีเอาใจเทพเจ้าเหล่านั้น ดังนั้นศาสนาปฐมภูมิจึงมีพื้นฐานอยู่ที่ความกลัวภัย อำนาจ ลึกลับเหนือธรรมชาติที่มนุษย์มองไม่เห็น มีลักษณะ 3 ประการ คือ

1. เป็นอำนาจพิเศษที่แฝงอยู่ในต้นไม้ ภูเขา ลำธาร แม่น้ำ และสัตว์ เป็นต้น
2. เป็นอำนาจที่มีลักษณะเป็นบุคคล เช่น วิญญาณบรรพบุรุษ หรือผีบางเทวดา เจ้าปู่ เจ้าเขารุกขเทวดา เป็นต้น

3. เป็นอำนาจที่มีความหมายต่อบุคคลในเผ่า หรือในชุมชน ถือเป็นสัญลักษณ์ที่ทุกคนยอมรับ ซึ่งอาจให้คุณให้โทษได้ ถ้าทำถูกปฏิบัติถูกต้องก็ให้คุณ ถ้าปฏิบัติผิดก็ให้โทษ

ดังนั้น การนับถือศาสนาปฐมภูมิของมนุษย์ที่เนื่องจากความกลัว ต้องการความอบอุ่นทางจิตใจ และความหวังในความเกื้อกูลจากอำนาจลึกลับที่แฝงอยู่ในธรรมชาติ คุ่มครองให้การดำรงชีวิตและการทำมาหากินปลอดภัยโดยถือประโยชน์ในชีวิตนี้และในโลกนี้เป็นสำคัญจึงได้แสดงออกซึ่งความเชื่อและพิธีกรรมเป็นลัทธิต่าง ๆ เหล่านี้คือ

1. ลัทธิมายา-ไสยศาสตร์ (Magic)
2. ลัทธิบูชาธรรมชาติ (Nature Worship)
3. ลัทธิวิญญาณนิยม (Animism)
4. ลัทธิบูชาสัตว์ (Animalworship)
5. ลัทธิบูชาบรรพบุรุษ (Ancestor Worship)
6. ลัทธินับถือผู้ยิ่งใหญ่ เหนือกว่าผู้อื่นใดทั้งหลาย (Supreme Being)

โดยกำหนดให้มีข้อห้าม (Taboo) ที่ห้ามมิให้กระทำอย่างเด็ดขาด ถ้าฝ่าฝืนจะเกิดอาเพศเป็นภัยแก่สมาชิกในชุมชน

2. ลักษณะศาสนาโบราณ

ศาสนาโบราณ หมายถึง ศาสนาที่ก่อตั้งขึ้นตามความคิดของคนโบราณเพื่อตอบปัญหาชีวิตว่าด้วยความปลอดภัย และจะเอาตัวรอดปลอดภัยจากสถานการณ์ของโลกและธรรมชาติอย่างไรได้ยกคำตอบให้แก่เทพเจ้าเป็นสัญลักษณ์แห่งอำนาจและความปลอดภัยของมนุษย์ในโลกนี้และในปรโลก

ศาสนาโบราณเป็นศาสนาที่ตายแล้ว ไม่มีผู้นับถือปฏิบัติศาสนกิจเหลืออยู่ ได้แก่ ศาสนาของอาณาจักรโบราณ มีอยู่ทั่วทุกทวีป มีลักษณะดังนี้

1. ความเชื่อเรื่องเทพเจ้า มีลักษณะเป็นพหุเทวนิยม บูชาเทพเจ้าประจำดวงอาทิตย์เป็นศูนย์กลางแห่งเทพเจ้าทั้งปวง เทพเจ้าประจำเผ่า เป็นผู้ปกครองตน หัวหน้าเผ่าเป็นผู้แทนเทพเจ้า ทำหน้าที่เป็นประธาน นักบวช และเป็นประมุขของอาณาจักรด้วย

2. ยกย่องเทพเจ้าของตนว่าเหนือกว่าเทพเจ้าของคนอื่น ผู้ชนะสงครามก็จะกวาดต้อนเอาเทพเจ้าของผู้แพ้มาเป็นบริวาร

3. คติเกี่ยวกับปรโลก ไม่ชัดเจน แม้จะกล่าววว่าวิญญาณเป็นสภาพอมตะเร่ร่อนไปสู่ผู้ในธรรมชาติต่าง ๆ เป็นคนบ้าง เป็นสัตว์บ้าง แต่ศาสนาโบราณก็นิยมฝังทรัพย์สมบัติของผู้ตายลงในหลุมฝังศพด้วย เพื่อจะได้นำไปใช้ในอีกหน้า

4. ศาสนาโบราณไม่มีศาสดา มีแต่ผู้สั่งสอนในลักษณะเป็นศาสดาพยากรณ์ (Prophet) ติดต่อกันมา และสืบต่อคำสอนกันมาในลักษณะเป็นการท่องจำหรือบอกเล่าต่อ ๆ กันมา ดังนั้นศาสนาโบราณทั้งหลายจึงเจริญขึ้น และเสื่อมสลายไปตามความเจริญและความเสื่อมของอาณาจักร

5. ศาสนาโบราณพยายามตอบปัญหาว่าเหตุการณ์ในธรรมชาติเกิดขึ้นได้อย่างไร เอกภพมาจากไหน และทำอะไรเทพเจ้าจึงจะโปรดปราน อาศัยนักบวชเป็นผู้ตอบถ้าตอบไม่ได้ก็ยกให้เป็นอำนาจของเทพเจ้าไป เป็นการยกเทพนิยาย (Myth) มาเป็นสัญลักษณ์ของศาสนา

6. ศาสนาโบราณอ้างพลังและอำนาจต่าง ๆ ว่า มีความสัมพันธ์กันในธรรมชาติตามแบบเทพนิยาย (Myth) เช่น ในศาสนาของพวกบาบิโลเนียนเรื่องเทพเจ้านัมบู (Numbu) ผู้ให้กำเนิดสรรพสิ่งมีโอรสชื่อ อัน (Un) เป็นเทพเจ้าแห่งท้องฟ้า มีเทพธิดาชื่อ คี (Ki) เป็นเทพเจ้าแห่งลมหรือพายุ ต่อจากนั้นเทพเจ้าต่าง ๆ ที่อยู่ในวงศัวัณของเทพเจ้าองค์นี้ก็ทำให้เกิดสรรพสิ่งขึ้นในโลกเป็นเทพเจ้าประจำโลก ประจำท้องฟ้า ดวงดาว เทพเจ้าประจำพื้นโลก มีเทวดาและผู้ตัดสินบาปบุญ เป็นต้น

ศาสนาโบราณมีอยู่ทั่วไปทุกส่วนของโลก ซึ่งอาจประมวลมกกว่าไว้ได้ 12 ศาสนาดังนี้

3. ศาสนาโบราณในทวีปเอเชีย

3.1 ศาสนาบาบิโลน

อารยธรรมของบาบิโลเนียรุ่งเรืองเร็วกว่า 5,000 ปี ไม่มีเผ่าเซมิติกเผ่าใดเทียบเท่าได้ บาบิโลเนียมีกษัตริย์ที่ทรงพระนามรุ่งโรจน์ มีสติปัญญาสามารถที่สุด คือกษัตริย์ฮัมมูราบี (Hammurabi) ศาสนากลุ่มเมซิดิก ที่ยังยืนมาจนถึงปัจจุบัน อาทิ ศาสนายิว และคริสต์ศาสนา ก็มีจารึกทางธรรมของกษัตริย์ฮัมมูราบีเป็นรากฐานอยู่มากที่สุด

ศาสนาของพวกบาบิโลเนียน (Babylonian) หรือศาสนาแห่งเมโสโปเตเมีย มีลักษณะเป็นแบบพหุเทวนิยม ณ บริเวณลุ่มแม่น้ำไทกริสและยูเฟรติส หรือบริเวณประเทศอิรักปัจจุบัน เป็นที่ตั้งของอาณาจักรโบราณที่สำคัญคืออาณาจักรสุเมเรียน บาบิโลน อัสซีเรีย และคาลเดีย เป็นต้น ชนกลุ่มนี้เชื่อว่ามีเทพเจ้าหลายองค์ ประจำในธรรมชาติต่าง ๆ และเทพเหล่านี้ดำเนินชีวิตทำกิจกรรมเช่นเดียวกับกิจกรรมของมนุษย์ กล่าวคือ เทพเจ้ามีการเกิด การแต่งงาน การตาย เป็นต้น รวมทั้งมีความรู้สึกโกรธ หลง หวงแหน และอิจฉาริษยา แย่งชิงคู่ครอง และมีการจัดลำดับ มีหน้าที่ปกครองบริหาร เป็นอาณาจักรเทพเจ้า ดูแลประชาชนเป็นหมู่เหล่า ประชาชนอยู่ในตำบล อำเภอ แห่งใดก็นับถือบูชาเทพเจ้าท้องถิ่นนั้น ๆ และถือว่าเทพเจ้าที่ตนนับถืออยู่นั้นยิ่งใหญ่กว่าเทพเจ้าอื่น ๆ ดังนั้นเมื่อมีการรบหรือทำสงครามชนะ ฝ่ายผู้ชนะก็จะยึดเอาเทพเจ้าของผู้แพ้มาเป็นบริวารของเทพเจ้าที่ตนนับถือตำหนิผู้ไม่นับถือเทพเจ้าของตนว่าเป็นพวกอเทวนิยม (Atheist) มีความผิดจะต้องถูกลงโทษ ทรมานอย่างร้ายแรง เช่น เจาะนัยน์ตา ตัดจมูก ตัดหู เป็นต้น

ต่อมาพระเจ้าฮัมมูราบีได้ลดจำนวนเทพเจ้าทั้งหลายลงให้เหลือ 3 องค์ที่สำคัญเรียกว่า ไตรเทพ คือ อนู (Anu) เทพเจ้าแห่งจักรวาล เอนลิล (Enlil) เทพเจ้าแห่งโลก และ อีอา (Ea) เทพเจ้าแห่งชีวิตและสติปัญญา นอกจากนี้ยังมีสตรีเทพให้กำเนิดบุตรและเทพธิดา ชื่อ อิซตาร์ (Ishtar) เป็นเทพเจ้าแห่งความรัก ความเมตตา หรือเทพวินัส ในศาสนาโรมัน พระหรือนักบวชมีบทบาทสำคัญ ทำหน้าที่เป็นตัวกลางติดต่อระหว่างเทพเจ้าต่าง ๆ เป็นผู้มีการศึกษาสูง รู้จักการจัดพิธีกรรม เข้าใจเทพเจ้าได้ดี เป็นผู้นำในการเซ่นไหว้ บวงสรวง บูชายัญ เมื่อปี 538 ก่อนคริสต์ศักราช กษัตริย์เปอร์เซียพระนามว่าไซรัสได้ยกทัพเข้ายึดครองบาบิโลนและพระเจ้าอเล็กซานเดอร์แห่งกรีกยกทัพมาย้ายกรุงบาบิโลนซ้ำซ้ำอีก ศาสนาและกรุงบาบิโลนจึงล่มสลายลง

ลักษณะของเทพเจ้าในศาสนาบาบิโลนอาจกล่าวได้ดังนี้

1. เทพเจ้ามีลักษณะแห่งความกลัว เป็นผู้ให้คุณให้โทษมนุษย์ได้ ดังนั้นคำสอนต่าง ๆ จึงแสดงออกในลักษณะต้องเป็นเทวโองการ คำสั่งให้ชื่อสัตย์ จงรักภักดี ต้องทำการบวงสรวงบูชายัญถวาย เพื่อเข้าถึงน้ำพระทัยของเทพเจ้าไม่ให้ทรงพิโรธ

2. เทพเจ้ามีลักษณะเป็นรูปร่างอย่างมนุษย์ (Human God) ไม่มีรูปร่างเป็นสัตว์อย่างในศาสนาอียิปต์เทพเจ้าเหล่านี้มีอารมณ์ ความรู้สึก กิริยาการกระทำอย่างมนุษย์ คือมีความโลภ ความโกรธเกลียดชัง รักใคร่ เหมือนมนุษย์ทั่วไป

3. การสร้างเทพเจ้าขึ้น เกิดจากความคิดเรื่อง เทพเจ้าประจำเมืองหรือชุมชนก่อนที่จะสมมติให้มีเทพเจ้าประจำธรรมชาติ และโลกธาตุต่าง ๆ ตามมา เช่น สุริยเทพ ที่เป็นเทพเจ้าสูงสุดก็เลื่อนขึ้นไปจากเทพเจ้าประจำเมือง เป็นการพัฒนาเทพเจ้าตามความประสงค์ของกษัตริย์โดยมีนักบวชคอยสนองพระประสงค์นั้น เช่น พระเจ้าฮัมมูราบี กษัตริย์องค์แรกของชาวบาบิโลเนียน ที่ทรงอำนาจในการออกกฎหมายและกำหนดบทบัญญัติทางศาสนาได้ทำการยุบรวมเทพเจ้าต่าง ๆ จัดให้เป็นหมวดหมู่ เพื่อให้เกิดความสะดวกในการเคารพนับถืออำนาจของเทพเจ้านั้น ๆ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความมั่นคงแห่งกษัตริย์เป็นสำคัญ

4. ความสำคัญสูงสุดที่มนุษย์จะทำให้เทพเจ้าโปรดปรานและพอใจ คือความสามารถในการทำสงครามที่จะเอาเทพเจ้าของเมืองอื่นมาสวามิภักดิ์แต่เทพเจ้าของตน และการสร้างวิหารถวายเทพเจ้าเหล่านั้น ดังนั้นศีลธรรมในศาสนาของชาวบาบิโลเนียนจึงแตกต่างจากศีลธรรมในศาสนาโบราณอื่น ๆ เช่นศาสนาของชาวอียิปต์โบราณที่มีคำสอนทางศีลธรรมในเรื่องการไม่เบียดเบียน ไม่ฆ่า ไม่ทำลาย

5. เกี่ยวกับการสร้างโลก พวกบาบิโลเนียนถือว่า เทพเจ้ามาร์ดุก (Marduk) เป็นผู้สร้างโลกและมนุษย์ โดยได้ปราบเทพเทียแมท (Tiamat) แล้วตัดร่างของเทพเทียแมทออกเป็น 2 ท่อน ท่อนหนึ่งทำเป็นฟ้ากั้นน้ำจากสวรรค์และอีกท่อนหนึ่งทำเป็นแผ่นดินกั้นน้ำใต้ดิน จึงเกิดเป็น ฟ้าสวรรค์ แผ่นดิน นรกใต้ดิน ดวงดาวต่าง ๆ ส่วนมนุษย์นั้นเทพมาร์ดุกสร้างจากเลือดและกระดูกของพระองค์ ส่วนเรื่องน้ำท่วมโลกนั้น เทพเจ้ามาร์ดุก ต้องการลงโทษมนุษย์ที่พากันสร้างบาปจึงบันดาลให้น้ำท่วมโลก เทพเจ้าอีอา (Ea) ซึ่งเป็นเทพเจ้าแห่งน้ำรู้ความลับนี้ จึงนำความมาบอกแก่อุทนาปิซทิม (Utnapishtim) คนเดียวรู้ เขาจึงต่อเรือขึ้นลำหนึ่งและพาครอบครัวลงอยู่ในเรือนั้น เมื่อน้ำท่วมโลกมนุษย์ทั้งปวงตายหมด แม้แต่เทพเจ้าต่าง ๆ ก็กลัวจึงต้องไปขออาศัยเทพเจ้าอานุ (Anu) อยู่เมื่อครบ 7 วัน เมื่อน้ำลดลงเขาจึงรินเหล้าลงบนยอดเขาสังเวชเทพเจ้า

ส่วนเรื่องความตายของมนุษย์นั้น ชาวบาบิโลเนียนเชื่อว่าชีวิตถูกกำหนดไว้แล้ว โดยเทพเจ้าแห่งความตาย เพราะมนุษย์เสียชีวิตแล้ว จึงถูกขโมยเอาอายุวัฒนะคือยาที่กินแล้วไม่ตายไปมนุษย์ทำบาปต่อเทพเจ้าไว้มากจึงต้องทดแทนด้วยความตายแม้จะใช้คาถาอาคมเวทมนต์ ที่มีบังคับเทพเจ้าได้ก็ไม่สามารถจะประทานอมตภาพแก่มนุษย์ได้

3.2 ศาสนาของชาวฟินิเซียน (Phoenician)

ฟินิเซียนเป็นชนเผ่าเซมิติกเผ่าหนึ่งที่อยู่พวยมาจากแคว้นคาลเดีย เรียกตัวเองว่า คานาน แต่ชาวกรีกเรียกฟินิเซียน แปลว่าคนผิวแดง ตั้งอาณาจักรอยู่บนที่ราบแคบ ๆ ชายฝั่งทะเลเมดิเตอร์เรเนียนกับภูเขาเลบานอน เมืองหลวงชื่อเมืองไตร์ (Tyre) ก่อนคริสต์ศักราช 1,600 ปี มีความถนัดในการค้าขาย เดินเรือ และช่างฝีมือ ศาสนาของพวกฟินิเซียนเป็นแบบพหุเทวนิยมนับถือสุริยเทพ และจันทร์เทพ ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากอียิปต์ เรียกเทพเจ้าของตนว่า บาล์อัล (Baal) เหมือนกันหมดมีพิธีกรรมบูชาด้วยการบูชาขี้เถ้า มนุษย์ ฆ่าสัตว์ และถวายพรหมจารีงาม คือการบูชาด้วยการเสพงามของหญิงสาวพรหมจารีย์ ถวายแด่เทพเจ้าด้วย เนื่องจากชาวฟินิเซียนไม่สนใจเรื่องการต่อสู้และอ่อนแอทางการเมือง จึงตกอยู่ในอำนาจของประเทศที่เป็นมหาอำนาจคือ อียิปต์ อัสซีเรีย บาบิโลน และเปอร์เซียในที่สุด เมื่อพระเจ้าไซรัสแห่งเปอร์เซียเรืองอำนาจ จึงเข้ายึดครองศาสนาและอาณาจักรฟินิเซียไว้ได้

3.3 ศาสนามนิกิ (Manichaeism)

ศาสนามนิกิตั้งขึ้นโดยศาสดาชื่อว่ามี (Mani) เมื่อ ค.ศ. 216 ศาสดามนิกิ เกิดที่เมือง ซเตลิโฟน ในแคว้นเมโสโปเตเมีย สิ้นชีวิตในปี ค.ศ. 276 โดยพระเจ้าบาหรมที่ 1 กษัตริย์เปอร์เซียสั่งประหารชีวิตด้วยการทรมานและถลกหนังจนตาย ศาสนามนิกิสอนเรื่องทวินิยม (Dualism) โดยสอนให้เชื่อว่ามีเทพเจ้ายิ่งใหญ่อยู่ 2 องค์ คือ เทพเจ้าแห่งแสงสว่าง และเทพเจ้าแห่งความมืด เทพเจ้าแห่งอาณาจักรความสว่างได้ส่งทูตมาสั่งสอนศีลธรรมแก่มนุษยชาติหลายองค์ เริ่มตั้งแต่ โนอา อับบราฮัม โซโรอัสเตอร์ เจ้าชายสิทธัตถะ เยชู และนะบี เป็นองค์สุดท้ายและยิ่งใหญ่ที่สุด ศาสนามนิกิสอนให้เชื่อในเรื่องอดีต ปัจจุบัน และอนาคตของโลกและชีวิตว่า เทพเจ้าแห่งความสว่าง และพญามาร คือความมืด ได้ทำสงครามรบกันมาตลอดตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน และในอนาคต แต่ในที่สุดเทพเจ้าแห่งแสงสว่างจะเป็นผู้ชนะ นั่นคือ ฝ่ายธรรมะย่อมชนะฝ่ายอธรรมในที่สุด ในคริสต์ศตวรรษที่ 10 ศาสนามนิกิถึงแก่กาลอวสานลง มีอายุ 700 ปีเท่านั้นเอง

3.4 ศาสนามิถรา (Mithraism)

มิถรา เป็นชื่อของเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ เป็นพระเจ้าองค์เดียวที่ได้รับการบูชาใน 4 ศาสนาคือในศาสนาฮินดู ศาสนาโซโรอัสเตอร์ ศาสนามนิกิ และศาสนามิถรา ศาสนานี้มีลักษณะเป็นเอกเทวนิยม เกิดในประเทศเปอร์เซีย เจริญถึงขีดสุดในคริสต์ศตวรรษที่ 2-4 ศาสนามิถราเกิดในเอเชียแต่ทหารโรมันได้นำไปเผยแพร่ในยุโรป กลายเป็นศาสนาชั้นนำของอาณาจักรโรมันอยู่ระยะหนึ่ง โดยมีคติคำสอนว่าเทพเจ้ามิถราเกิดเป็นมนุษย์จากก้อนหินในถ้ำ วันหนึ่งพวกคนเลี้ยงแกะได้พบเห็นปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ของเทพเจ้ามิถราจึงเกิดเลื่อมใส ต่อมาเทพมิถราได้ฆ่าโคตัวผู้ใช้โลหิตของโค ชำระความสะอาดเพื่อให้โลกชุ่มเย็น อุดมสมบูรณ์ด้วย

พืชพันธุ์ธัญญาหาร ต่อมาเทพผู้ยิ่งใหญ่ได้ขึ้นไปสถิตอยู่ในสรวงสวรรค์ คอยดูแลรักษาโลก และผู้คนทั้งหลาย พร้อมทั้งจะช่วยเหลือและประทานพรแก่ผู้นับถือบวงสรวงบูชา

ในศาสนาไมถรา ต้องกระทำพิธีกรรมบูชาสังเวยในถ้ำ มีพิธีล้างบาปโดยใช้เลือดโคเจิมหน้าผาก พิธีกินขนมปังกับเหล้าองุ่นให้ยึดถือวันอาทิตย์เป็นวันสำคัญ วันที่ 25 ธันวาคมเป็นวันสมภพของเทพเจ้าไมถรา ศาสนานี้สอนว่า ชีวิตนี้เป็นเพียงแค่การเดินทางไปสู่ความสุขหรือทุกข์นิรันดร ในวันสุดท้ายเทพเจ้าไมถราจะชุบชีวิตผู้ตายให้ฟื้นคืนชีพ ลุกขึ้นมาจากหลุมฝังศพแล้วส่งตัวผู้กระทำความดีไปสู่อาณาจักรแห่งความสว่างหรือความสุข และส่งตัวผู้ทำความชั่วไปสู่อาณาจักรแห่งความมืดคืออนรก ศาสนานี้มีอายุมาถึงคริสต์ศตวรรษที่ 4 ก็ถูกอิทธิพลของศาสนาคริสต์ครอบงำ และถูกทำให้เสื่อมเลือนไปในที่สุด แต่ศาสนาคริสต์ก็ได้รับเอาวันที่ 25 ธันวาคมว่าเป็นวันสำคัญของพระเยซูต่อมา

3.5 ศาสนาของพวกฮิตไทต์ (Hittite)

พวกฮิตไทต์ เป็นชนเผ่าอินโด-ยูโรเปียน บรรพบุรุษของยุโรปในปัจจุบัน หลังจากอพยพแยกย้ายจากบริเวณทะเลสาบแคสเปียน แยกกระจายกันออกเป็นกลุ่ม ๆ ไปคนละทิศคนละทาง กลุ่มที่แรกสุดที่ปรากฏตัวขึ้นในเอเชียประมาณ 2,500 ปี ก่อนคริสต์ศักราช เรียกว่าพวกฮิตไทต์ และได้สร้างอาณาจักรฮิตไทต์ขึ้น ณ บริเวณเอเชียไมเนอร์ กษัตริย์องค์แรกที่ตั้งตัวเป็นใหญ่ พระนามว่า อนิตตา (Anitta) ณ เมืองคัสซาร์ (Kussar) ศาสนาของพวกฮิตไทต์เป็นแบบพหุเทวนิยม ได้รับอิทธิพลจากอียิปต์และบาบิโลน พวกฮิตไทต์ บูชาเทพเจ้าหลายองค์ แต่นับถือเป็นคู่ ๆ แบบทวินิยม นับถือเจ้าแม่ธรณี (Earth Mother) และสุริยเทพ (Sun God) ว่าเป็นเทพเจ้าที่ยิ่งใหญ่ที่สุด และพระมหากษัตริย์ฮิตไทต์ก็ถือพระองค์ว่าเป็นสุริยเทพด้วย ในการบูชาเคารพเทพเจ้าเป็นคู่ เช่น เทพเจ้าฝ่ายชาย และเทพเจ้าฝ่ายหญิง เทพเจ้าประจำท้องฟ้า และเทพเจ้าประจำพื้นดิน เทพเจ้าประจำแม่น้ำ เทพเจ้าประจำบ่อน้ำ เทพเจ้าประจำลม เทพเจ้าประจำเมฆ และเทพเจ้าประจำธรรมชาติอื่น ๆ เป็นต้น

เทพเจ้าที่สำคัญมีอยู่ 2 องค์ คือ เทพเจ้าแห่งดวงอาทิตย์ เป็นสตรีเทพ นามว่า อรินนา (Arinna) และเทพเจ้าแห่งดินฟ้า นามว่า เทลฮับ (Telhub) เป็นบุรุษเทพ ใบหน้าเต็มไปด้วยเครา มีมือถือสามง่ามหรือขวาน ประทับยืนอยู่บนหลังโคตัวผู้ สวมหมวกและยังมีเทพเจ้าแห่งการเกษตรและพืชพันธุ์คือเทพเจ้าเทลปินุ (Telepinu)

พวกฮิตไทต์ ทำพิธีกรรมบูชาสังเวยเทพเจ้าในเทวสถานที่อยู่บริเวณภูเขา โดยนักบวชที่อาศัยอยู่ในเทวสถานนั้น ๆ ด้วยการฆ่าสัตว์บ้าง ฆ่ามนุษย์บ้าง บูชาเทพเจ้า เกี่ยวกับพิธีกรรมการตาย เนื่องจากเชื่อว่า หลังการตายวิญญาณยังอยู่ จึงมีการฝังศพผู้ตายและใส่อาหาร ทรัพย์สมบัติที่เคยใช้ในเมื่อยังมีชีวิตอยู่ลงในหลุมศพของผู้ตาย เพื่อจะได้นำไปกินไปใช้ในปรโลกด้วย

พิธีกรรมที่สำคัญของพวกอิตไทท์อีกอย่างคือ พิธีทเวสมรส (Divine Marriage) คือการนับถือเทพเจ้าคู่สามีภรรยาที่แสดงสัญลักษณ์ออกเป็นรูปโคผู้กับสิงโต ศาสนานี้เจริญสูงสุดระหว่าง ปี 1,400-1,200 ปี ก่อนคริสต์ศักราช เมื่ออาณาจักรเปอร์เซียเรืองอำนาจ อาณาจักรอิตไทท์และศาสนาอิตไทท์ก็ถึงแก่กาลอวสาน

4. ศาสนาโบราณในทวีปแอฟริกา

ศาสนาอียิปต์โบราณ (Ancient Egypt)

แผ่นดินที่เรียกว่าอียิปต์ หรือ ไอคิวต์ สมัยโบราณ (Ancient Egypt) ตั้งอยู่บนทวีปแอฟริกา ตะวันออกเฉียงเหนือ มีประวัติศาสตร์ประมาณ 7,000 ปี กว้างใหญ่ไม่มากนัก สนวนยาวตามลำน้ำไนล์ (Nile) เดียวนี้ อียิปต์ มีเนื้อที่ 383,000 ตารางไมล์ ทางทิศเหนือติดทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ทิศตะวันออกติดทะเลแดง ทิศตะวันตกและทิศใต้มีทะเลทรายเป็นขอบเขต มีทางติดต่อกับทวีปเอเชียโดยอาศัยคลองสุเอซ เป็นแนวสะพาน (ก่อนขุดคลองสุเอซสำเร็จ ค.ศ. 1896) ในสมัยอียิปต์โบราณมีเมืองสำคัญอยู่ 2 เมือง คือ เมืองเมมฟิส (Memphis) อยู่ทางทิศใต้และเมืองธีบส์ (Thebes) ตั้งอยู่ทางเหนือ ต่างเป็นอิสระไม่ขึ้นต่อกัน ต่อมาฟาโรห์เมเนสผู้ยิ่งใหญ่ได้รวมเข้าเป็นอาณาจักรเดียวกัน

ฟาโรห์ของอียิปต์ ได้รับการนับถือว่าเป็นโอรสของเทพเจ้าบนสวรรค์ เป็นผู้รักษาระเบียบของจักรวาล ระเบียบและสวัสดิภาพของอาณาจักรอียิปต์และความเป็นผู้นำความอุดมสมบูรณ์มาสู่มวลมนุษย อนุสาวรีย์ที่สร้างสำหรับฟาโรห์ทำร่างเป็นสิงโต หน้าเป็นคน เรียกว่า สฟิงซ์ (Sphinx) เป็นเครื่องหมายแห่งความเข้มแข็งและความฉลาด และสร้างป้อมปราการเป็นที่เก็บศพของฟาโรห์

ชนชาติอียิปต์ มีเผ่าพันธุ์สืบมาจากไหน ไม่มีนักประวัติศาสตร์คนใดให้ความกระจ่างได้ มีวิวินิจฉัยกันไว้คร่าว ๆ ว่า อียิปต์เป็นชนเผ่าหนึ่ง มาจากส่วนลึกของทวีปแอฟริกา บรรพบุรุษของชนพวกนี้เป็นเผ่าต่าง ๆ กว่า 40 เผ่า ส่วนใหญ่เป็นเผ่าแฮมิติก (Hamitic) อียิปต์โบราณ เป็นแผ่นดินมีอารยธรรมยิ่งกว่าความเจริญสมัยใดในส่วนของโลก แผ่นดินจีนที่มีผู้กล่าวว่า เป็นแผ่นดินแห่งความเจริญ จนชาวยุโรปต้องลอกเลียนเอาความเจริญนั้น ๆ ไปในสมัยต่อมา ก็ยังไม่เท่าแก่ และเจริญกว่าอียิปต์ นักปราชญ์และนักลัทธิที่ลือชาปรากฏในสมัยโบราณ เช่น โมเสส ปิธาโกรัส เฮราคลิดุส แม้เพลโต หรือ อริสโตเติล ได้ความรู้ความคิดมาจากแผ่นดินอียิปต์ทั้งสิ้น

ผลแห่งการขุดค้นของนักปราชญ์ฝรั่งเศส ชื่อ M. Marittite อ้างผลการสำรวจของนักปราชญ์กรีกสมัยโบราณคนหนึ่ง คือ เฮโรโดตุส (Herodotus) ไว้ในบันทึกของตน นักปราชญ์ผู้นี้ เดินทางเข้าไปศึกษาประวัติศาสตร์ในประเทศอียิปต์เป็นเวลานาน ได้ความรู้ร่วมกันว่า การนับถือศาสนาของชาวอียิปต์โบราณ ลักษณะแห่งศรัทธา อาจจะกล่าวได้ดังนี้คือ

1. การนับถือสัตว์เป็นพระเจ้า การนับถือสัตว์จะเห็นได้ตามหัวเมืองใหญ่ มีรูปสัตว์นา นานิด เป็นรูปปั้นประดิษฐานอยู่ตามเทวสถานและประตูเมือง หัวเมืองน้อยใหญ่มีรูปสัตว์เป็นรูปเคารพอย่างหนึ่งในจำนวนเทพเจ้าประจำหัวเมือง มูลเหตุอันนี้เกิดจากความเห็นที่ว่า สัตว์แต่ละประเภทมีความสำคัญในตัวของมันเอง สามารถทำประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งแก่มนุษย์ สัตว์บางประเภทอียิปต์ศรัทธาเพราะคุณงามความดี เช่น สุนัขมีความซื่อสัตย์ นกเหยี่ยวที่บินอยู่ในอวกาศมีความอาจหาญในการโฉบเฉี่ยวอาหาร แมโคมีหน้าที่รับใช้เกษตรกร แมโคจึงมีความอดทนและมีเมตตาปราณีแก่มนุษย์ แม้แต่แมลงทับเองชาวอียิปต์โบราณก็ยังนับถือเนื่องจาก แมลงทับเป็นสัตว์ที่สร้างที่อาศัยโดยใช้ปีกขนดินมาที่ละน้อยทำเป็นรังใหญ่เปรียบเสมือนตัวแทนของพระเจ้าที่สร้างโลก

กษัตริย์ในสมัยอียิปต์โบราณ เวลาเสด็จออกไปทำศึกสงครามมักทรงเลือกเอาสัตว์ที่มีกำลัง ไปด้วยทำศึกสงครามด้วย เช่น ม้า สิงโต เมื่อได้ชัยชนะกลับมา ก็ทำพิธีบูชา และกราบไหว้สัตว์นั้น แสดงให้เห็นว่าชาวอียิปต์โบราณ เป็นชนชาติที่รู้จักบุญคุณของสัตว์

2. การนับถือดวงวิญญาณ การนับถือดวงวิญญาณเป็นเรื่องที่ทุกชนชาติทุกภาษาต่างก็มีความเชื่อและนับถือเช่นเดียวกัน กล่าวคือเมื่อคนเราตายไปแล้วไม่มีอะไรเหลืออยู่ แต่มีธรรมชาติชนิดหนึ่งเหลืออยู่ วนเวียนอยู่ในโลกไม่หมดสูญไป สิ่งนั้นเรียกว่าดวงวิญญาณ (Soul) ความเชื่อเช่นนี้ทำให้มนุษย์ห่วงใยโลกหน้า เมื่อคนใดคนหนึ่งตายลงก็ต้องมีพิธีทำบุญสวดมนต์อุทิศ และทำพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อส่งดวงวิญญาณ

ความเชื่อเกี่ยวกับดวงวิญญาณของชาวอียิปต์โบราณมีว่า เมื่อจากโลกนี้ไปสู่โลกอื่นก็ไม่รู้เหมือนกันว่าโลกใด เมื่อคนใดตายจะมีร่าง ๆ หนึ่ง ซึ่งไม่อาจเห็นได้ด้วยตาลอยออกจากร่างเดิม ร่างนี้เป็นร่างแฝด หรือ ดวงวิญญาณ ภาษาอียิปต์เรียกว่า "บา" (Ba) แล้วมีตัวจำลองวิญญาณเรียกว่า "กา" (Ka) คล้ายเจตภูตและมีธรรมชาติชนิดหนึ่งเรียกว่า "คุ" (Ku) คือธรรมชาติที่รู้จักดี รู้จักชั่ว ยังลอยวนเวียนอยู่จนกว่าร่างเดิมจะเน่าเปื่อยทำลายไป นอกจากนี้ชาวอียิปต์ยังมีความเชื่อเกี่ยวกับดวงวิญญาณอีกว่า เมื่อคนตาย วิญญาณจะกลับมาอยู่กับร่างเดิม ลูกหลานที่มีชีวิตอยู่จะต้องตระเตรียมรับการกลับมาของดวงวิญญาณนั้น รักษาร่างนั้นไว้ไม่ให้เปื่อยเน่า โดยวิธีอาบน้ำยาไว้ เพื่อให้เป็นที่อยู่ของดวงวิญญาณ

3. ศพอาบยาและมรณะคัมภีร์ ในครั้งโบราณ ชาวอียิปต์เคยใช้วิธีฝังศพลงในแผ่นดินเหมือนคนเผ่าโบราณอื่น ๆ แต่เมื่อความนิยมนับถือดวงวิญญาณกลับมาอาศัยร่างเดิม ซึ่งไม่เน่าเปื่อย จึงจำเป็นต้องทำที่เก็บศพไม่ให้เป็นอันตราย โดยใช้ยาอาบศพไม่ให้เน่าเปื่อย เลิกพิธีฝังศพลงใต้ดิน เพราะถ้าร่างเน่าเปื่อยเสียแล้ว ดวงวิญญาณไม่มีร่างเข้าสิงจะต้องล่องลอยเข้าสิงร่างสัตว์ร่างใดร่างหนึ่งได้ เช่น ร่างสุนัข เป็นต้น

ส่วนมรณะคัมภีร์นั้น ทำด้วยแผ่นปาปิรุส นักโบราณคดีขุดค้นได้ในหลุมฝังศพปรากฏเป็นคำจารึกมีข้อความสารภาพผิด และคำให้การต่าง ๆ ของดวงวิญญาณต่อหน้ามหาเทพ ข้อความบางอย่างค้นพบตามกำแพงหลุมฝังศพก็มี การสร้างมรณะคัมภีร์เกิดจากความเชื่อที่ว่า เมื่อตายไปดวงวิญญาณจะถูกนำไปพิพากษา ผู้อยู่ข้างหลังจะต้องช่วยกันทำคัมภีร์ จารึกข้อความตามที่มุ่งหมาย ให้ผู้ตายท่องจำไว้ก่อนสิ้นชีพครั้งหนึ่งก่อนเพื่อว่าเมื่อตายไปแล้ว เวลาให้การในยมโลก จะได้กล่าวไม่ผิดพลาด โดยจะนำคัมภีร์นั้นฝังไว้ร่วมกับหีบศพของผู้ตาย

4. นักบวชและพิธีกรรม เฮราคลิดุส นักปราชญ์ชาวกรีก ได้สำรวจประวัติศาสตร์และการปกครองของชาวอียิปต์ พบว่าชาวอียิปต์โบราณเป็นชนชาติที่มีชีวิตอยู่กับพิธีกรรมและพระเจ้าในศาสนาของตนมากที่สุด ชาวอียิปต์สร้างปฏิทินพิธีกรรมต่อพระเจ้าของตนขึ้นเป็นประจำวันประจำเดือนไม่มีเว้น ซึ่งไม่เพียงเป็นพิธีกรรมสำหรับหมู่คณะและบ้านเมือง ยังมีพิธีกรรมประจำตัวของบุคคลแต่ละคนอีก ที่เป็นดังนี้ เพราะอียิปต์มีศรัทธาว่า ดวงวิญญาณเป็นของไม่ตาย เมื่อดวงวิญญาณไม่ตาย พิธีกรรมเพื่อดวงวิญญาณก็ไม่มีที่สิ้นสุด พิธีกรรมเหล่านี้ต้องอาศัยนักบวชหรือพระเป็นผู้กระทำ นักบวชอียิปต์เป็นผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของคนตั้งแต่เกิดไปจนกระทั่งตาย

นักบวชอียิปต์ต้องได้รับการศึกษา และประจำอยู่ตามวิหารเทพเจ้า ไม่มีข้อจำกัดว่าบุคคลใดจะเป็นนักบวชได้หรือไม่ อย่างไร ครอบครัวยุติที่มีญาติเป็นนักบวชมากก็มักจะมีผู้สืบทอดเป็นนักบวชสืบทอดกัน นักบวชอียิปต์มีครอบครัวได้ ในหมู่นักบวชมีการแบ่งชั้นและตำแหน่ง ในวิหารของเทพเจ้าแห่งหนึ่ง ๆ มีนักบวชหัวหน้าทำหน้าที่ควบคุมผลประโยชน์ของวิหาร นักบวชบางคนมีหน้าที่ทำนายนาย บางคนมีหน้าที่เป็นผู้พิพากษา ชำระอธิกรณณ์ให้นักบวชแต่ละคน นักบวชที่มีหน้าที่ต่ำเห็นจะเป็นพวกอาบยาศพ และพวกภัณฑาคาริก คือพวกรักษาสีของ เพราะเหตุที่นักบวชมีอำนาจมาก นักบวชจึงได้รับยกเว้นไม่ต้องเสียภาษีให้บ้านเมือง อีกทั้งบ้านเมืองต้องคอยจัดหาเครื่องอุปโภคบริโภคให้ในยามที่นักบวชต้องการ

5. หมวดหมู่ของเทพเจ้า ตามจดหมายเหตุของเฮโรโดตุส เทพเจ้าของชาวอียิปต์โบราณแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม กลุ่มที่หนึ่งมี 8 องค์ กลุ่มที่สองมี 12 องค์ และกลุ่มที่สามมี 7 องค์ ดังนี้

กลุ่มแรก เป็นเทพเจ้าชั้นสูงมีหน้าที่เกี่ยวกับดวงวิญญาณและความตายของมนุษย์ สูงกว่าเทพเจ้าพวกอื่น นักบวชเท่านั้นที่สามารถติดต่อกับเทพเจ้าได้ คนธรรมดาสามัญจะติดต่อกับเทพเจ้ากลุ่มนี้ต้องอาศัยนักบวช เทพเจ้าทั้ง 8 ประกอบด้วย อัมน์หรืออัมมอน (Amn, Ammon) เจ้าแห่งชีวิต เป็นผู้สร้างลม, มุต (Mut) เจ้าแม่ธรณี, เคมหรือเคมมิส (Kem, Chemmis) พระสวามีของเจ้าแม่ธรณี, นัมหรือคเนฟ (Num, Kneph) เทพเจ้าผู้มีหน้าที่กำหนดเวลาโคจรของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์, เซติหรือเซต (Seti, Sete) เป็นตัวแทนแห่งความมืดและพายุร้าย, ปตาร์ (Pthah) เทพเจ้าแห่งศิลปะ, เนตหรือเนธ (Net, Neith) เจ้าแม่ประจำเมืองซาอิส, และรา (Ra) เทพเจ้าแห่งดวงอาทิตย์ เป็นเทพประจำเมืองเฮลิโอบอลิสด้วย แต่ด้วยเหตุที่

เผ่าเฮมิตคืออื่น เช่น ชาวแอฟริกันส่วนลึกในทวีปเข้าไปผสมกับชาติอียิปต์เป็นอันมากในตอนหลัง เทพเจ้าตามระเบียบเดิม จึงเปลี่ยนตำแหน่งหน้าที่ไปเป็นอันมาก มีนามของเทพเจ้าอื่นเข้ามาผสมอยู่ในกลุ่มเทพเจ้าพวกที่หนึ่งอยู่หลาย

กลุ่มที่สอง มีจำนวน 12 องค์ และ กลุ่มที่สาม มี 7 องค์ เป็นเทพเจ้าเกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ประจำของมนุษย์ มีภาพและอภินิหารมองเห็นได้ด้วยสายตา ไม่ใช่เทพเจ้าที่เกิดจากปัญญา (ความคิดเอาเอง) ของพวกนักบวชซึ่งประชาชนเข้าถึงไม่ได้

เทพเจ้ากลุ่มที่สองและกลุ่มที่สาม นักปราชญ์ไม่ได้แสดงนามให้ปรากฏ แต่แสดงว่าเป็นเทพเจ้าเนื่องด้วยมูลเดิมหรือธาตุ 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ อันมีประจำอยู่ในโลก เป็นธาตุประกอบขึ้นเป็นโลก เป็นมนุษย์และสัตว์ ในสมัยต่อมาเพิ่มอากาศธาตุขึ้นอีกธาตุหนึ่ง

6. อิทธิพลของศาสนาอียิปต์ เจมส์ ฟรีแมนคลาร์ค (James Freeman Clarke) กล่าวว่าลัทธิอื่นที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาของอียิปต์เป็นรายแรก คือศาสนายิวโบราณ เรื่องบัญญัติ 10 ประการ (Ten Commandments) ของโมเสส (Moses) ศาสนาของพระเยซู และพระมะหะหมัด ผู้ก่อตั้งศาสนาอิสลาม ต่างก็ได้รับอิทธิพลศาสนาของอียิปต์โบราณนำมาดัดแปลงประกาศขึ้นในภายหลัง

ศาสนาอียิปต์โบราณไม่มีศาสดาใดเป็นผู้เริ่มตั้ง ไม่มีศาสดาใดเป็นผู้ได้ฟังมา หรือได้ค้นคว้าออกมาด้วยปัญญาญาณ แต่เกิดขึ้นเพราะคนปราศจากความรู้ทางภูมิศาสตร์ เกิดขึ้นเพราะคนมีความหวาดกลัวต่ออำนาจของธรรมชาติเพราะความต้องการผลตอบแทนจากธรรมชาติที่น่าหวาดกลัวนั้น ๆ แต่ศรัทธาอันประกอบขึ้นเป็นลัทธิจะอยู่ในลักษณะไหนก็ตาม นักปราชญ์ฝ่ายศาสนาก็ยังรับรองว่าลัทธิศาสนานั้น คือศูนย์หน้าแห่งศาสนาที่เกิดใกล้เคียงกันอีกหลายศาสนา ศรัทธาของชาวอียิปต์โบราณเป็นฐานแสดงถึงความเจริญของบุคคลที่อาศัยอำนาจของเทพเจ้าเป็นธรรมประจำวัน ยิ่งกว่าลัทธิศาสนาโบราณใดโดยเฉพาะแม่น้ำไนล์ กลายเป็นที่อุปติของเทพเจ้า กลายเป็นแหล่งศิลปะธรรมจรรยา สมกับคำกล่าวกันว่า แผ่นดินอียิปต์เป็นมหาวิทยาลัยของนักปราชญ์ทั้งหลาย และมหาวิทยาลัยที่กล่าวนั้น คือแม่น้ำไนล์สายนั้น นั่นเอง

5. ศาสนาโบราณในทวีปยุโรป

ศาสนากรีกโบราณ (Ancient Greek)

กรีกโบราณหรืออาณาจักรเฮเลน (Helen) ตั้งอยู่บนฝั่งและเกาะต่าง ๆ ในทะเล อีเจียน (Aegean) ทิศใต้จดกับทะเลเมดิเตอร์เรเนียน เมื่อประมาณ 3,000 ปี ก่อนคริสต์ศักราช ชาวกรีกได้แตกแยกกันออกเป็นอาณาจักรเล็ก ๆ น้อย ๆ แต่ละอาณาจักรก็เป็นอิสระไม่ขึ้นแก่กันมีกฎหมาย มีเทพเจ้า มีกษัตริย์เป็นของตัวเอง จึงเรียกว่า กรีกปกครองแบบนครรัฐ (City State) มีเมืองสำคัญ เช่น เอเธนส์ และสปาร์ต้า

เป็นต้น จนกระทั่งถึงสมัยของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช ก่อนคริสต์ศักราช 336 ปี จึงได้รวมเป็นอาณาจักรเดียวกัน ศาสนาของกรีกโบราณรุ่งเรืองที่สุดในราวก่อนคริสต์ศักราชประมาณ 2,500 ปี

ศาสนากรีกโบราณมีลักษณะเป็นพหุเทวนิยม พัฒนารูปร่างมาจากธรรมชาตินิยม กล่าวคือเทพเจ้าของชาวกรีกที่มีอำนาจพิเศษ ชีวิตอมตะ ใจดี ไม่มีความทุกข์ร้อน เหมือนมนุษย์ทั้งหลายทั้งปวง กล่าวคือ มีความรู้สึก โกรธ เกลียด เคียดแค้น ชิงชัง รักใคร่ ขี้เล่น กลั่นแกล้ง มายา และเป็นขโมยได้ เทพเจ้าของกรีกไม่ได้บัญญัติกฎศีลธรรมหรือข้อบังคับว่าด้วยคำสั่ง เป็นเทวโองการ ให้ต้องปฏิบัติตาม เช่นในศาสนายิว พระหรือนักบวชกรีก ก็ไม่มีหน้าที่สอนศีลธรรม การสอนศีลธรรมเป็นหน้าที่ของมนุษย์ เทพเจ้ามีกิจกรรมเช่นเดียวกับมนุษย์ ปุถุชนทั่วไป

ชาวกรีกโบราณ นอกจากจะนับถือเทพเจ้าต่าง ๆ แล้ว ยังนับถือบรรพบุรุษของตน เชื่อว่าเมื่อตายไปแล้ว วิญญาณของบรรพบุรุษนั้นยังคงคอยคุ้มครองดูแลลูกหลานอยู่เสมอ จึงมีการนำอาหารไปให้ในที่ตั้งศพ และในครอบครัวหนึ่ง ๆ จึงต้องมีที่บูชาบรรพบุรุษของตนไว้ ในที่บูชานั้นต้องจุดไฟไว้ตลอดวันและคืน ไม่ให้มีการดับ ถ้าไฟดับถือว่าเป็นลางบอกเหตุในทางไม่ดี รูปร่างของเทพเจ้ากรีกมีรูปร่างใหญ่โต แข็งแรงกว่ามนุษย์ มีความงามเป็นที่สุด และมีความสามารถในทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์มีและไม่มี แต่ชาวกรีกไม่กลัวเกรงเทพเจ้าของตนเหมือนชนโบราณบางเผ่า เทพเจ้ากับชีวิตของชาวกรีกกลมกลืนกัน ดังนั้นพวกกรีกจึงมีเทพนิยาย (Myth) เล่าขานกันในรูปแบบต่าง ๆ อย่างมากมาย แต่ความเชื่อเกี่ยวกับชีวิตหลังความตายหรือปรโลกในศาสนาของกรีก กล่าวไว้แต่พอกลาง ๆ แต่ก็เชื่อว่ามีโลกหน้า (Hades) อยู่ใต้โลกมนุษย์อีกที่หนึ่ง เป็นสถานที่มืดทึบและอับ ดังนั้นเรื่องปรโลกของกรีกจึงต่างจากปรโลกของพวก อียิปต์โบราณ เพราะปรโลกของพวกกรีกไม่มีรายละเอียดมากนัก ส่วนพิธีกรรมเช่น การบวงสรวง สังเวย เต้นรำ ร้องเพลง และการเดินขบวนเหล่านี้ ถือว่าเป็นสิ่งที่ควรกระทำ แต่ไม่มีบทบัญญัติบังคับว่าต้องทำถ้าไม่ทำจะถูกลงโทษโดยเทพเจ้า เช่น ในศาสนาของชาวบาบิโลนเนียนหรืออียิว

ชาวกรีกเชื่อว่า เทพเจ้าในวิหาร (Oracles) ในเมืองต่าง ๆ สามารถบอกอนาคตและให้คำแนะนำปฏิบัติในเรื่องใดเรื่องหนึ่งให้ถูกต้องได้ เมื่อไปตามจะได้รับความตอบจากเทพเจ้าวิหารเทพเจ้าที่สำคัญคือ ผู้เป็นเทพเจ้าแห่งชะตากรรมของมนุษย์ ในวิหารจะมีนักบวช 2 แผนก คือ แผนกเข้าทรงกับแผนกคอยแปลคำตอบจากเทพในวิหารก่อนจากการแนะนำโดยการให้สังเกตกิริยาท่าทางของสัตว์ต่าง ๆ ที่นำขึ้นไปถวายแก่เทพเจ้า เพื่อเป็นเครื่องสังเวยหรือบูชาญู ว่าเป็นนิมิตดีหรือร้ายอย่างไร เช่น เวล่านำโคขึ้นไปถวาย ถ้าโคเดินไปง่าย ๆ ก็แสดงว่านิมิตดี แต่ถ้าถึงต้องลาก จูงขึ้นไปก็แสดงว่าเป็นนิมิตร้าย

เทพเจ้าของกรีกองค์สำคัญมีชื่อดังต่อไปนี้

1. ซีอุส (Zeus) มหาเทพประจำฟ้า เป็นบิดาของเทพเจ้าและมนุษย์ทั้งปวง
2. โพซีดอน (Poseidon) เทพเจ้าประจำท้องมหาสมุทร และความโกรธ

3. อพอลโล (Apollo) เทพเจ้าแห่งดวงอาทิตย์ และเทพเจ้าแห่งสติปัญญา ภาพยนตร์ กลอนและ การทำนาย เป็นเทพผู้นำแห่งเทพเจ้าศิลปะ 9 องค์ ซึ่งคอยควบคุมความรู้สาขาต่าง ๆ เช่น สาขาประวัติศาสตร์ ดนตรี บทละคร ดาราศาสตร์ และวาทศิลป์ เป็นต้น

4. แอรีส (Ares) เทพเจ้าแห่งสงครามและเทพเจ้าแห่งฟ้าผ่า

5. เฮอรัสมิส (Hermes) เทพเจ้าแห่งลม เทพเจ้าแห่งเล่ห์ เพทุบาย มีหน้าที่ในการสร้างสรรค์ วิทยาศาสตร์ และสิ่งประดิษฐ์ต่าง ๆ และคุ้มครองการค้า และทำหน้าที่เป็นเทวทูตด้วย

6. ฮีรา (Hera) มเหสีของเทพซีอุส ราชีนีแห่งปวงเทพและการแต่งงาน

7. เอเธนา (Athena) เทพเจ้าแห่งปัญญา เป็นเทพีประจำนครเอเธนส์ เป็นภาคเทพผู้หญิงของ อพอลโล และเป็นเทพแห่งสายฟ้าด้วย

8. อาร์เตมิส (Artemes) เทพเจ้าแห่งดวงจันทร์ เป็นเทพีแห่งการล่าสัตว์ และคุ้มครองสัตว์ป่า

9. อโฟรไดท์ (Aphrodite) เทพเจ้าแห่งความรักเป็นเทพีแห่งความสวยงาม

10. เฮร์เตีย (Hertia) เทพีแห่งเดาหุงต้ม เป็นเทพเจ้าแห่งพอบ้าน แม่เรือน

11. พลูโต (Pluto) เทพเจ้าแห่งความตาย และปรโลกเป็นพี่ชายของเทพซีอุส

12. ดิเมเตอร์ (Demeter) เทพเจ้าแห่งความอุดมสมบูรณ์ของแผ่นดิน

เทพเจ้ากรีกมีเป็นจำนวนมาก เพราะกรีกโบราณถือว่าโลกนี้เต็มไปด้วยเทพเจ้าและกึ่งเทพเจ้าซึ่ง ประจำอยู่ในท้องถิ่นต่าง ๆ และมีเทพเจ้าชั้นสูงต่ำเป็นลำดับลงมาตามความสำคัญแห่งท้องถิ่นมากมาย เช่น เทพเจ้าประจำน้ำพุ ป่าไม้ แม่น้ำ และภูเขา เป็นต้น เทพเจ้าเหล่านี้อยู่ในวัยหนุ่มสาวทั้งสิ้น อยู่ในครอบครัวในหมู่และในเผ่า ซึ่งชาวกรีกให้ความเคารพตามบรรพบุรุษของตน การบูชาเทพเจ้านั้น ชาวกรีก กระทำ การบูชาหลายวิธี โดยเฉพาะที่สำคัญที่สุด กระทำกันบนยอดภูเขาโอลิมปัส ซึ่งมีเพียง 12 องค์ คือ เทพเจ้าซีอุส ฮีรา เอเธนา อาร์เตมิส อโฟรไดท์ ดิเมเตอร์ อพอลโล เฮร์ตัน โปรซีดอน และเฮสเตีย

การสังเวยนั้นกระทำด้วยการฆ่าโค ฆ่าแพะ ถวาย การปั้นรูปสวดย ๆ ไปบูชา การเล่นดนตรี การ ร้องเพลง การเดินขบวน และการเล่นกีฬา เป็นต้น แต่สิ่งที่เทพเจ้าเหล่านี้โปรดปรานมากที่สุด คือการบูชา ด้วยการเล่นกีฬาให้เทพเจ้าทัศนาศ และบางครั้งเทพเจ้าเหล่านี้ก็มักจะลงมาเล่นกีฬาร่วมกับมนุษย์ด้วย กีฬา ที่จัดขึ้นถวายบูชา เทพเจ้าเหล่านั้นเป็นมหกรรมยิ่งใหญ่ 5 ปี จึงจัดให้มีครั้งหนึ่ง เรียก โอลิมปิกเกมส์ จาก การที่กรีกได้มาสนใจปรัชญา และเหตุผลในธรรมชาติ ซึ่งกลายเป็นวิทยาศาสตร์ต่อมา ศาสนาพหุเทวนิยม ของกรีกก็ค่อย ๆ เลือนหายไปจากเมืองหลวงไปปรากฏอยู่ตามชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพระเจ้าจัสตี เนียน จักรพรรดิโรมันแห่งกรุงไบเซนทีน สั่งปิดสำนักปรัชญาทั้งหมดในกรุงเอเธนส์เมื่อ ค.ศ. 529 ศาสนา และพิธีกรรม รวมทั้งสถาบันศึกษาของกรีกโบราณก็เป็นอันถึงแก่กาลอวสาน

6. ศาสนาโรมันโบราณ (Ancient Roman)

ประมาณ 2,000 ปี ก่อนคริสต์ศักราช ศูนย์กลางของโรมันโบราณอยู่บริเวณเกาะซิซิลี ประเทศอิตาลีในปัจจุบัน บรรพบุรุษของโรมันคือชนเผ่าอินโด-ยูโรเปียน ซึ่งเป็นเผ่าเดียวกับกับมนุษย์ที่รุกรานเข้าไปตั้งถิ่นฐานในประเทศกรีซในระยะเดียวกัน ประมาณ 1,000 ปีก่อนคริสต์ศักราชชาวโรมันเหล่านี้ก็ได้กระจายออกไปตั้งถิ่นฐานทั่วคาบสมุทรอิตาลี

ประมาณ 750–800 ปีก่อนคริสต์ศักราช มีชนอีกพวกหนึ่งเรียกว่า พวกอีทรัสกัน (Etruscans) ชนกลุ่มนี้ได้อพยพเข้าสู่ทุ่งราบเหนือแม่น้ำไทเบอร์ ฝั่งทะเลเมดิเตอร์เรเนียนกระจายไปจนกระทั่งถึงเกาะซิซิลี ได้พบศาสนาของชาวกรีกทางภาคใต้ ซึ่งมีความเจริญอยู่ก่อนแล้วชนกลุ่มนี้ได้รวบรวมอำนาจตั้งอาณาจักรโดยเข้ายึดดินแดนที่เรียกว่า ลาคูม (Latium) ไว้ได้ประมาณ 500 ปีก่อนคริสต์ศักราช และเรียกตนเองว่า ลาคิติน

พวก ลาคิติน เชื่อว่าพวกตนเข้าถึงน้ำพระทัยของเทพเจ้าได้ด้วยการสังเวยฟ้ายาแลบ ฟ้าย่อง ฟ้าย่า การบินของนก และสังเวยรอยที่ปรากฏอยู่บนตัวของแพะ เป็นต้น ศาสนาของชาวโรมันโบราณได้รับอิทธิพลมาจากฟินิเซีย ซึ่งเป็นนักล่าอาณานิคมในยุคนั้น ผ่านพวกคาร์เทจ (Carthage) ก่อน และต่อมาได้รับอิทธิพลศาสนาของกรีก ดังนั้น ศาสนาของชาวโรมันโบราณจึงเป็น พหุเทวนิยม บูชาเทพเจ้าหลายองค์ทุกครอบครัว โรมันโบราณจะมีเทพเจ้า องค์เล็ก ๆ เป็นผู้พิทักษ์คุ้มครอง เทพเจ้าองค์ใหญ่ก็จะพิทักษ์ครอบครัวใหญ่และพิทักษ์เผ่า แต่เทพเจ้าของโรมันไม่มีตัวตนอย่างมนุษย์ เหมือนเทพเจ้ากรีก เทพเจ้าเป็นวิญญาณ (Spirits) มีแต่ชื่อ แต่ไม่มีตัวตน เป็นวิญญาณอมตะ

เกี่ยวกับปรโลก ชีวิตหลังความตาย ชาวโรมันโบราณเชื่อว่า วิญญาณของบรรพบุรุษที่ตายไปแล้ว จะคอยเฝ้าพิทักษ์คุ้มครองอยู่ ฉะนั้นผู้เป็นหัวหน้าครอบครัวจึงต้องทำพิธีกรรมสังเวยวิญญาณของบรรพบุรุษเหล่านั้น โดยเฉพาะในเวลารับประทานอาหารทุกมื้อ จะต้องโยนอาหารเล็ก ๆ น้อย ๆ เข้ากองไฟ เทเหล้าองุ่นลงไปนิดหน่อย เพื่อสังเวยวิญญาณเหล่านั้น เพราะเชื่อว่าเมื่อคนตายไปแล้ววิญญาณของเขาจะไปรวมอยู่กับวิญญาณบรรพบุรุษและวิญญาณเหล่านี้จะกลับมาสู่โลกเพื่อเยี่ยมญาติของตนที่ยังมีชีวิตอยู่เสมอ ดังนั้นในเทศกาลประจำปี ลูกหลานก็จะนำดอกไม้และอาหารที่โปรดปรานไปวางไว้บนหลุมฝังศพของสมาชิกในครอบครัว เพื่อเป็นเครื่องสังเวย และวิญญาณของผู้ตายในครอบครัวนั้นก็จะคอยพิทักษ์รักษาคุ้มครองครอบครัวนั้น ๆ อยู่เสมอ ชาวโรมันโบราณเมื่อรบชนะกรีกก็ได้รับเอาเทพเจ้าของกรีกมาเป็นเทพเจ้าของตนบ้าง เปลี่ยนแปลงผสมผสานเทพเจ้าของกรีกและของตนเข้าด้วยกัน แล้วเปลี่ยนชื่อใหม่ เช่น เทพเจ้าซีอุส (Zeus) เปลี่ยนเป็น จูปีเตอร์ (Jupiter) เทพเจ้าแห่งจอมทัพ เทพเจ้าอาร์ส (Ares) เปลี่ยนเป็น มาร์ส (Mars) เทพเจ้าแห่งสงคราม เทพเจ้าอโฟรไดท์ (Aphrodite) เปลี่ยนเป็น วีนัส (Venus) เทพแห่งความรัก เทพเจ้าดิโอนิซุส (Dionysus) เปลี่ยนเป็น แคคัส (Bacchus) เทพเจ้าแห่งของเมา เทพเจ้าฮีรา (Hera) เปลี่ยน

เป็น จูโน (Juno) เทพเจ้าแห่งท้องฟ้า เทพีเอเธนา (Athena) เปลี่ยนเป็น มีเนอร์วา (Minerva) เทพีแห่งปัญญาและการค้า เทพเจ้าโปซีดอน (Poseidon) เปลี่ยนเป็นเนปจูน (Neptune) เทพีแห่งสมุทร เฮอร์มีส (Hermes) เปลี่ยนเป็นเมอร์คิวรี (Mercury) เทพทูต

นอกจากนี้ยังมีเทพเจ้าเจเนิส (Janus) ผู้เป็นทวารบาล ทำหน้าที่คุ้มครองอาณาจักรสถิตอยู่ทางเข้าที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎร ในเวลาเกิดสงคราม ชาวโรมันจะเปิดประตูวิหารออกเพื่อให้ทหารและประชาชนเข้าไปปล้ำการระอ้อนวอน แต่จะปิดวิหารเทพเจ้าในเวลาบ้านเมืองสงบในวิหารของเทพเจ้าแห่งไฟประจำเตาหุงต้ม (Vesta) จะต้องมีไฟจุดไว้ตลอดเวลา โดยมีสตรีสามพรหมจารีคอยระวังมิให้ไฟดับ และในวิหารของเทพเจ้าต่าง จะมีนักบวชหรือพระ ซึ่งมีตำแหน่งทางราชการเป็นผู้นำ ประกอบพิธีกรรมบงสรวงอ้อนวอนเทพเจ้าเหล่านั้น มีนักบวชที่เรียกว่า เอากูร์ (Augurs) เป็นผู้แปลและทำนายนิมิตต่าง ๆ เช่น การบินของนก เสียงฟ้าร้อง เป็นต้น ว่าดีร้ายอย่างไร และเป็นผู้กำหนดงานรัฐพิธีต่าง ๆ ตลอดจนเป็นผู้กำหนดกาลแห่งการประกอบพิธีกรรมที่เหมาะสมโดยอ้างพระประสงค์ของเทพเจ้าจูปีเตอร์ว่าเมื่อใดเป็นเวลาที่เหมาะสมพระหรือนักบวชในศาสนาโรมันโบราณ นอกจากจะเป็นผู้นำทางศาสนาพิธีกรรมแล้ว ยังต้องทำหน้าที่รักษาปฏิทิน บันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ของบ้านเมือง ตรวจสอบเครื่องชั่ง ตวง วัด และกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ของสาธารณะ เทพเจ้าของชาวโรมัน เช่นเดียวกับเทพเจ้าของพวกกรีกคือไม่ได้กำหนดบทบัญญัติ ศีลธรรม เป็นเทวโองการ บุญบาป หรือตัดสินวิญญานในโลกหน้า ชาวโรมันโบราณเชื่อว่าเทพเจ้าของตนยอมอำนวยการอวยพรให้ตนได้รับประโยชน์ทางวัตถุและประทานความสุขสวัสดิ์ และความมั่งคั่งให้พวกตน

เมื่อชาวโรมันโบราณมีความสัมพันธ์กับชนชาติอื่น รับเอาเทพเจ้าของชาติอื่น เช่น ของกรีก ของอียิปต์ มาเป็นเทพเจ้าของตน ในที่สุดศาสนาเดิมซึ่งมีลักษณะเป็นเรื่องวิญญานศักดิ์สิทธิ์สิงสถิตย์อยู่ตามธรรมชาติ เช่น ต้นไม้ ภูเขา น้ำพุ แม่น้ำ ป่อน้ำ ในบ้าน ในที่เตาไฟ จึงถูกกลืนหายไป ในที่สุด โดยเฉพาะเมื่อชาวโรมันมานับถือศาสนาคริสต์

ลักษณะของศาสนากรีก และโรมันโบราณ อาจกล่าวได้ดังนี้

1. เนื่องจากศาสนากรีกและโรมันมีความสัมพันธ์ต่อกันอย่างใกล้ชิด จนเห็นได้ชัดเพราะพื้นฐานของศาสนาทั้งสองมาจากธรรมชาตินิยมและพหุเทวนิยม ตามลำดับ โดยให้ความสำคัญกับสุริยเทพว่าเป็นประธาน เป็นใหญ่แห่งเทพทั้งปวง

2. ก่อนคริสต์ศักราช 1,000 ปี ชาวกรีกและโรมันโบราณ นับถือคัมภีร์แบบเทพนิยาย (Mythology) โดยเชื่อว่ามีพลังหรืออำนาจพิเศษ เป็นผู้จัดระเบียบในธรรมชาติต่าง ๆ นับถือเทพเจ้าเป็นสัญลักษณ์ร่วมกัน

3. ชาวโรมันมีความชำนาญในการรบ แต่อาศัยความคิดของชาวกรีกเมื่อรบชนะหรือมีความสัมพันธ์ติดต่อกันแล้ว จึงได้รับเอาศาสนาของพวกกรีกในเรื่องเทพเจ้ามาด้วย โดยได้ดัดแปลงและเปลี่ยน

นามของเทพเจ้าต่าง ๆ ของกรีก มาเป็นชื่อโรมันของตน และผนวกเทพเจ้าของตนเข้าด้วย โดยอาศัยคัมภีร์ มีการกล่าวถึงปรโลก หรือโลกหน้าไว้อย่างเลื่อนกลาง แต่ก็เชื่อว่าวิญญาณของผู้ตายย่อมออกจากร่างทอง เที้ยวไปตามยถากรรม ไม่ได้พรรณาสภาพโลกหน้าไว้อย่างศาสนาของชาวอียิปต์โบราณ

7. ศาสนาของติวตันโบราณ (Ancient Teuton)

ชาวติวตันโบราณคือบรรพบุรุษของชนชาติยุโรป พูดภาษาติวตัน ได้แก่ บรรพบุรุษของชาว อังกฤษ เยอรมัน เพลินิช สแกนดิเนเวีย และพวกดัทช์ เป็นต้น อาศัยอยู่บริเวณยุโรปตอนกลางก่อนไปทางเหนือ ดำรงชีวิตด้วยการเลี้ยงสัตว์และกสิกรรม นับถือศาสนาแบบวิญญาณนิยมและพหุเทวนิยมผสมกัน รวมทั้งนับถือภูตผีปีศาจ และในศาสนาของพวกนี้ไม่มีคัมภีร์จารึกคำสอนไว้เป็นหลักฐาน จึงกลายเป็นเรื่อง นิยายปรัมปรา ต่อมาเป็นบทเพลงและประเพณีที่ไม่สามารถจะบอกที่มาได้ ประกอบพิธีกรรมด้วยการฆ่า สัตว์บ้าง ฆ่ามนุษย์โดยเฉพาะพวกเชลย บูชาเทพเจ้าผสมผสานกับพวกพ่อมดหมอผี เทพเจ้าที่สำคัญคือ

1. เทพเจ้าโอดิน หรือ โอดิน (Odin) เทพเจ้าประจำวันพุธ เป็นเทพเจ้าแห่งลม การสงคราม บทกวี และเทพเจ้าแห่งความตาย (มฤตยูเทพ) และเป็นประธานแห่งเทพทั้งปวง
2. เทพเจ้าธอร์ (Thor) เทพเจ้าประจำวันพฤหัสบดี เป็นเทพเจ้าแห่งพายุ ฟ้าผ่า ฟ้าแลบ และการเกษตร
3. เทพเจ้าติว (Tiu) เทพเจ้าประจำวันอังคาร เป็นเทพเจ้าแห่งวันแต่งงานและการชุมนุม
4. เทพเจ้าเฟรย์ (Freyr) เทพเจ้าประจำวันศุกร์ เป็นเทพเจ้าแห่งความเจริญงอกงาม เจริญรุ่งเรือง สงบสุข และความรัก เป็นคู่กับเทพเจ้าเฟรยา (Freyja)

ศาสนาของชาวติวตันโบราณ เนื่องจากเป็นศาสนาที่ไม่มีศูนย์กลางและองค์กรรองรับอย่างมั่นคง เมื่อชาวโรมันครอบครองยุโรปก็ถึงกาลอวสานไปในที่สุด ยังคงเหลือแต่สัญลักษณ์แห่ง เทพเจ้าต่าง ๆ ที่นำมาเป็นชื่อวัน พอได้อ้างถึงอย่างเลื่อนกลาง

8. ศาสนาสแกนดิเนเวียโบราณ (Ancient Scandinavian)

สแกนดิเนเวียโบราณ อาศัยอยู่บริเวณยุโรปตอนเหนือ ซึ่งเป็นที่ตั้งประเทศเดนมาร์ก นอร์เว สวีเดน และฟินแลนด์ มีศูนย์กลางอยู่ที่เดนมาร์ก บางครั้งเรียกไวคิง ดำเนินชีวิตตามฝั่งทะเลและมหาสมุทรทั่วโลกเหนือ กษัตริย์องค์แรกของชาวสแกนดิเนเวียองค์แรกพระนามว่า สกิโอลดุงเกียน หรือ สกิโอน สืบเชื้อสายมาจากเทพเจ้าโอดิน และเป็นกษัตริย์ของเดนมาร์ก เทพเจ้าโอดิน มีตาข้างเดียว เป็นเทพเจ้าสูงสุด พวกสแกนดิเนเวียบูชาสังเวทเทพเจ้าโอดินด้วยการฆ่าสัตว์ หรือฆ่ามนุษย์ โดยเฉพาะเชลยศึก เทพเจ้าโอดิน ทำหน้าที่ดูแลคุ้มครองโลก โดยรับรายงานจากนกทูเหว่า 2 ตัวที่เกาะอยู่บนบ่า รายงานเหตุการณ์ต่าง ๆ ของ

โลกมนุษย์ ในโลกมนุษย์มียักษ์ตนหนึ่งชื่อโลกิ เป็นตัวแทนของความชั่ว และมีเทพเจ้าแห่งความดี ทำสงครามกันอยู่ตลอดเวลา คติความเชื่อนี้ภายหลังเมื่ออิทธิพลของชาวโรมันและศาสนาคริสต์ครอบงำสแกนดิเนเวีย แล้วได้เปลี่ยนไปโดยเปลี่ยนการนับถือยักษ์โลกิให้มาเป็นซาตานแทน ในคริสต์ศตวรรษที่ 11 ศาสนาของชาวสแกนดิเนเวียนี้ได้ถูกครอบงำด้วยอิทธิพลของศาสนาคริสต์ และถูกลืมไปในที่สุด

9. ศาสนาโบราณในทวีปอเมริกา

ศาสนาเปรูโบราณ (Ancient Peruvian)

ในทวีปอเมริกาตอนกลางเคยเป็นอู่อารยธรรมของมนุษย์ที่เรียกว่าอู่อารยธรรมแห่งเทือกเขาคินดีส (Indies) มีศูนย์กลางอยู่ที่ประเทศเปรู ปัจจุบันมีอายุประมาณ 4,000 ปี เป็นที่อยู่อาศัยของชนโบราณที่เป็นบรรพบุรุษของชาวละตินอเมริกา รวมทั้งชาวเม็กซิกันในปัจจุบัน

ศาสนาของชาวเปรูโบราณมีพื้นฐานอยู่บนลัทธิวิญญาณนิยม การบูชารูปเคารพและการยอมรับกฎเกณฑ์ในธรรมชาติว่ามีอำนาจเหนือมนุษย์ จึงบูชาธรรมชาติ โดยเฉพาะการบูชาแสงสว่าง คือ พระอาทิตย์ เทพเจ้าแห่งดวงอาทิตย์จึงมีความสำคัญก่อนอื่น ต่อมาก็มีการนับถือเทพเจ้าต่าง ๆ รวมทั้งนับถือเสือว่าเป็นเทพเจ้า (Jaguar God) นับถือแมวเป็นเทพเจ้าและนับถือดวงจันทร์เป็นเทพเจ้า เป็นต้น และมีการบูชาเทพเจ้าแห่งดวงจันทร์ด้วยการฆ่าเด็กบ้าง ด้วยพืชผลการเกษตรบ้าง

ในการสร้างโลกมนุษย์ พวกอินคาเชื่อว่า เทพเจ้าวีราโคชา (Viracocha) เป็นผู้สร้างโลกมนุษย์และสัตว์ทั้งปวง สร้างมนุษย์มาจากหินและสอนมนุษย์ให้รู้จักวิทยาการต่าง ๆ และทรงเป็นผู้คุ้มครองอาณาจักรอินคาด้วย

เทพเจ้าอินติ (Inti) เป็นเทพเจ้าแห่งดวงอาทิตย์ ให้ความอบอุ่นและความอุดมสมบูรณ์แก่เผ่าอินคา มีใบหน้าเหมือนใบหน้ามนุษย์และถือว่าเป็นเทพบรรพบุรุษของตน ส่วนเทพเจ้าอพู อิลลาพู (Apu Illapu) เป็นเทพเจ้าแห่งฝนและการเกษตร พวกอินคาเชื่อว่าเงาของเทพเจ้าองค์นี้อยู่ในทางช้างเผือก (Milky way) ซึ่งเป็นที่บันดาลให้ฝนตก ส่วนเทพเจ้ามามา โคโกคา (Mama coqoca) เป็นเทพเจ้าแห่งท้องทะเล และเทพเจ้าปาคา มามา (Papa mama) เป็นเทพเจ้าแห่งแผ่นดิน

นักบวชในศาสนาของชาวอินคาพำนักอยู่ในเทวสถาน มีตำแหน่งสำคัญดลันตามลำดับความสำคัญของเทวสถาน นักบวชที่ประจำอยู่วิหารแห่งดวงอาทิตย์ในเมืองครุซโก (Cruzco) มีตำแหน่งสำคัญสูงสุด เรียกว่า วิลแลคอุมุ (Villac Umu) หัวหน้านักบวชแต่งงานได้ ในวิหารหรือเทวสถานทุกแห่งจะมีการคัดเลือกสตรีพรหมจารีให้ปฏิบัติหน้าที่เป็นนักบวชสตรีประจำวิหาร เพื่อปฏิบัติศาสนกิจ เช่น การบูชาดวงอาทิตย์ และการทอผ้า พวกอินคาถือว่านักบวชสตรี คือ ชายาของเทพเจ้าแห่งดวงอาทิตย์

การบูชาสังเวทของชาวอินคา กระทำโดยการบูชาอาทิตย์ด้วยการฆ่ามนุษย์ สัตว์หรือใบไม้บางชนิด คือ ใบโคคา และข้าวโพด โดยนักบวชโยนข้าวโพดลงในไฟ แล้วกล่าวอัญเชิญเทพเจ้าแห่งดวงอาทิตย์ มาเสวย อาหารโปรดที่พวกเด็ก ๆ ของพระองค์นำมาถวาย และมีการบูชาด้วยการฆ่าลามะ (Lama) ทุก ๆ ต้นเดือน โดยนักบวชนำเนื้อสัตว์ที่ฆ่าโยนเข้ากองไฟในกรณีเมื่อสงครามเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ ก็จะทำพิธีสังเวท โดยการฆ่าเด็กจำนวน 200 คน ก่อนการฆ่าต้องให้เด็กรับประทานอาหารให้ล้นก่อน เพื่อไม่ให้เด็กร้องไห้ เทพเจ้าจะได้หายโกรธ ชาวอินคาเชื่อว่าชีวิตหลังความตายจึงมีคำสอนเรื่องการห้ามลักขโมย ห้ามโกหก อย่าเกียจคร้าน เป็นต้น ผู้มีบาปตายแล้วอยู่บนพื้นดินมีแต่ความหนาวเย็น คนทำดีตายแล้วไปอยู่กับพระอาทิตย์ มีแต่ความอบอุ่น ดังนั้นต้องฝังศพผู้ตายเป็นอย่างดีในสถานที่กว้างใหญ่แข็งแรง

บรรพบุรุษของชาวอินคา มาจากโอรสและธิดาของมหาสุริยเทพเจ้า ดังนั้นมนุษย์เผ่าอินคาจึงถือว่าตนสืบสายมาจากพระอาทิตย์จึงมีคติว่า เพื่อเป็นการรักษาเชื้อสายแห่งอาทิตย์วงศ์เทพเจ้าเอาไว้ไม่ให้ขาดตอน ผู้ชายอินคาทุกคน จึงต้องแต่งงานกับพี่สาวหรือน้องสาว กษัตริย์ของชาวอินคาถือว่าเป็นเทพเจ้า เป็นประมุขทั้งทางศาสนาและการปกครอง เป็นผู้บัญญัติกฎและพิธีกรรมบูชาพระอาทิตย์ เทพเจ้าจึงเกิดมีมากมายเพื่อพิทักษ์อาณาจักรอินคา พวกอินคาได้ให้ความสำคัญว่าเทพเจ้าที่ทำหน้าที่พิทักษ์คุ้มครอง ประทานพรแตกต่างกันไปตามฐานะของชนชั้นในสังคม ชนชั้นปกครองบูชาเทพเจ้าแห่งสงคราม ชนชั้นต่ำ เช่น ชาวนา บูชาเทพเจ้าแห่งฝน ชาวประมงบูชาเทพเจ้าแห่งโชคกลาง เป็นต้น

จนกระทั่งถึงคริสต์ศตวรรษที่ 15 เมื่อทวีปนี้ถูกพวกสเปนเข้าครอบครอง และได้นำศาสนาคริสต์เข้ามาบังคับให้ชาวอินคาละทิ้งศาสนาเดิม ศาสนาพิธีกรรมต่าง ๆ จึงถูกยกเลิกไป

10. ศาสนาเม็กซิกันโบราณ (Ancient Mexican)

ในประเทศเม็กซิโก มีคนเผ่าพื้นเมือง เป็นบรรพบุรุษของชาวเม็กซิกันปัจจุบัน คือเผ่าอัซเทค เผ่ามายา และเผ่าโทลเทค ตั้งอยู่บริเวณประเทศเม็กซิโก ปัจจุบัน เรียกว่าอาณาจักรมายา มีอายุประมาณ 4,000 ปีมาแล้ว ในชั้นเดิม ชาวมายาและชาวอัซเทค นับถือเทพเจ้าเชิงพหุนิยมที่พัฒนาขึ้นมาจากวิญญาณนิยม และบูชาธรรมชาติต่อมาได้นับถือเทพเจ้าแห่งไฟ หรืออัคนีเทพว่าเป็นเทพเจ้าแห่งการคุ้มครอง นับถือเทพเจ้าแห่งงู (Quejal coatl) ซึ่งมีรูปร่างเป็นงูใหญ่มีขนขึ้นเต็มตัว เทพเจ้างัดเดิมประจำเผ่าคือ มหาสุริยเทพ (The Great Sun God) คู่กับปฐพีเทพ ชนเผ่านี้ถือว่าโลกเป็นศูนย์กลางของจักรวาลเป็น 2 ส่วน ส่วนบนของโลกคือสวรรค์ ส่วนล่างของโลกคืออนรก ชีวิตมนุษย์ก็แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือส่วนที่เป็นกายหยาบกับส่วนที่เป็นกายทิพย์หรือขวัญ เป็นสิ่งคู่กัน ซึ่งแสดงออกมาให้เห็นในลักษณะต่าง ๆ เช่น เป็นสัตว์บ้าง เป็นเจตภูตบ้าง ติดตามเป็นคู่กันตลอดจนตาย ชีวิตสองส่วนนี้มีกฎเกณฑ์ร่วมกันในจักรวาล

เนื่องจากมีความเชื่อว่าเทพเจ้าเป็นผู้สร้างมนุษย์ ฉะนั้นมนุษย์จะต้องเลี้ยงดูเทพเจ้า ซึ่งจะทำให้เทพเจ้ามีกำลัง ดังนั้นจึงต้องมีการบูชาเทพเจ้าด้วยชีวิต สงครามถือเป็นวิถีทางได้มาซึ่งอำนาจ และชัยชนะ รวมทั้งความโปรดปรานจากมหาสุริยเทพด้วย จึงมีคติว่า วิญญาณของนักรบที่เสียชีวิตในสมรภูมิและวิญญาณของผู้ที่ถูกนำมาฆ่าเช่นสรวงสังเวทเทพเจ้าจะเดินทางไปสู่สวรรค์แห่งดวงอาทิตย์ทางทิศตะวันตก

เทพเจ้าที่ชาวอซเทคและมายาให้ความสำคัญมีจำนวนมาก เช่น เทพเจ้าแห่ง เอกภพ (Huracan) อัคนีเทพ (Xiuhtecuhti) เทพเจ้าแห่งความรัก (Quetzalcoatl) เทพเจ้ายมโลก (Xibalba) เทพเจ้าแห่งการเกษตร (Tlaloc) เทพเจ้าแห่งสงคราม (Tlamazincatl) เทพเจ้าแห่งสิ่งดีและความอุดมสมบูรณ์ (Tlazolteotl) เทพเจ้าแห่งราตรี (Tezcatl poca) เป็นเทพเจ้าที่สถิตอยู่ในที่ทุกแห่งทั้งในสวรรค์และในนรก

พิธีบูชาขวัญของชาวมายาและอซเทค กระทำกันโดยการใช้เลือดในกายของตน เริ่มด้วยการใช้ใบหญ้าที่คมปาดที่ลิ้นหรือที่ใบหูของตนเองจนเลือดไหลออกมา แล้วเอาเลือดนั้นไปแตะที่แท่นบูชาบ้าง โดยการฆ่าสัตว์แล้วโยนลงไปในกองไฟบ้าง โดยการฆ่ามนุษย์ เหยยสงครามบูชาบ้าง กระทำกันทุก ๆ 20 วัน ถือว่าเป็นพิธีการที่ยิ่งใหญ่ทางศาสนา กษัตริย์หรือหัวหน้าเผ่าเป็นประธานในพิธี มีนักบวชคอยนำพิธีการบูชา ในพิธีบูชาขวัญนั้นมีการชุมนุมของผู้คนเป็นจำนวนมาก กระทำในบริเวณเชิงเขา หรือที่ราบบ้าง ที่วิหารเทพเจ้าบ้าง ผู้ที่จะถือว่าเป็นผู้นำของเผ่าหรือมีความสำคัญยิ่งใหญ่ในเผ่าได้จะต้องสามารถจัดพิธีการบูชาที่ยิ่งใหญ่ ได้เท่านั้น ผู้นำที่สามารถใช้ชีวิตมนุษย์บูชาขวัญเทพเจ้าได้มากที่สุด จะเป็นผู้มีอำนาจมากที่สุด ในบรรดาเผ่าต่าง ๆ ของชาวมายาและอซเทค เผ่าที่ได้สังเวทบูชาเทพเจ้าด้วยชีวิตมากที่สุดจะเป็นเผ่าที่ยิ่งใหญ่ที่สุด

การบูชาเทพเจ้าที่สำคัญที่สุด คือการบูชามหาสุริยเทพ ซึ่งเป็นเทพเจ้ายิ่งใหญ่ที่สุดของพวกมายาและอซเทค การสังเวทบูชาเทพเจ้าองค์นี้ เกิดจากความเชื่อที่ว่า พระอาทิตย์จะมีกำลังแรงกล้า ส่องสว่างอยู่ได้ และให้ความอบอุ่นแก่มนุษย์อยู่ได้ จะต้องได้รับการเลี้ยงดูสังเวทจากมนุษย์ ด้วยสิ่งที่มีค่าที่สุด สิ่งที่พระองค์โปรดปรานเป็นพิเศษ คือ หัวใจที่ควักออกจากร่างแล้วยังเต้นอยู่ของมนุษย์ ดังนั้นเมื่อจับเชลยศึกสงครามได้แล้ว การฆ่าเชลยเพื่อบูชา พระอาทิตย์เทพเจ้านั้น นักบวชเป็นผู้ฆ่าเองในพิธี โดยการควักเอาหัวใจด้วยมีดที่ทำด้วยหิน แล้วเอาศพโยนลงไปในท่ามกลางกองไฟ ผู้ที่ถูกฆ่าบูชานี้ถือว่าได้รับเกียรติสูงสุด เท่ากับการตายในสงครามและการรบ และถ้าเป็นสตรีถือว่าเป็นวีรกรรมเท่ากับการตายในเวลาหลังคลอดลูกใหม่ ๆ ในคริสต์ศตวรรษที่ 15-16 พวกสเปน ฝรั่งเศส และโปรตุเกส ได้เข้าครอบครองดินแดนแถบนี้แล้ว บังคับให้ชนเหล่านี้ละทิ้งศาสนาและพิธีกรรมเหล่านี้ ให้หันไปนับถือศาสนาคริสต์แทน

บทที่ 4

ศาสนาในปัจจุบัน

ศาสนาปัจจุบัน หมายถึงศาสนาที่ยังมีชีวิตอยู่ (Living Religion) มีผู้นับถือปฏิบัติตามคำสั่งสอน มีองค์กรประกอบครบถ้วน และมีบทบาทต่อสังคมในด้านต่าง ๆ และในระดับต่าง ๆ ศาสนาในปัจจุบันมีทั้งหมด 11 ศาสนา แบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือศาสนาระดับชาติ หรือศาสนาในชาติ มี 8 ศาสนา ได้แก่ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ศาสนาเซน ศาสนาลิกซ์ ศาสนาเล้าจื้อ ศาสนาขงจื้อ ศาสนาชินโต ศาสนายิว หรือยูดาเย และศาสนาระดับสากล หรือศาสนาโลกก็เรียก มี 3 ศาสนา คือ พระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม

ก. ศาสนาระดับชาติ (National Religion)

ศาสนาระดับชาติหรือศาสนาในชาติ พัฒนาการขึ้นมาจากความเชื่อประเพณีลัทธินิยมที่นับถือปฏิบัติบูชากราบไหว้และมีองค์กรระดับชาติของชนเผ่าหนึ่งหรือชาติใดชาติหนึ่ง โดยเฉพาะซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งประเพณีวัฒนธรรมและอุดมคติชีวิตและสังคมเฉพาะในชาติของตนเท่านั้นไม่เผยแพร่ไปยังชนชาติอื่น

ในการศึกษาศาสนาเหล่านี้ได้พยายามตั้งประเด็นเพื่อจะตอบปัญหาสำคัญในแต่ละศาสนา ดังนี้

1. ศาสนานั้นมีภูมิประวัติศาสตร์หรือถิ่นเกิดที่ใด
2. ศาสนานั้นมีหลักปฏิบัติและจุดมุ่งหมายสูงสุดอย่างไร
3. ในคัมภีร์ของศาสนานั้นมีคำสอนสำคัญว่าด้วยเรื่องอะไร
4. ในศาสนานั้นมีพิธีกรรม สัญลักษณ์และเหตุการณ์สำคัญในทางประวัติศาสตร์อย่างไร
5. สถานภาพปัจจุบันของศาสนานั้นเป็นอย่างไร รวมทั้งการแบ่งแยกนิกายของศาสนา

นั้น ๆ ว่ามีสาเหตุมาจากอะไร

1. ศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู (Brahmanism-Hinduism)

1.1 ประวัติความเป็นมาของ ศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู

ศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู เป็นศาสนาที่เกิดจากประสบการณ์ทางศาสนาของชาวฮินดู แล้วประมวลกันขึ้นมาเป็นคำสอน ทำให้เกิดเป็นคัมภีร์เรื่อยมาตามลำดับ และคัมภีร์แต่ละเล่มนี้มีผู้นิยมแตกต่างกันไป ชาวฮินดูส่วนมากจึงไม่รู้จักคัมภีร์หมดทุกเล่ม และเห็นว่าไม่จำเป็นต้องรู้หมด หากแต่เลือกนับถือตามความนิยมของตน การเชื่อถือและการปฏิบัติตนจึงผิดเพี้ยนกันไปในแต่ละลัทธิ แต่ทุกคนก็ถือว่าเป็นศาสนาเดียวกันจึงไม่มีการโจมตีถึงขั้นแตกหัก

ศาสนาฮินดูมีวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์อันยาวนาน นับตั้งแต่ชนชาติอารยันเริ่มตั้งถิ่นฐานในชมพูทวีปจนกระทั่งถึงปัจจุบันทำให้มีชื่อศาสนาหลายชื่อนับตั้งแต่แรกเริ่มเรียก "ศาสนาสุนาตนะ" แปลว่า "ศาสนาที่ดำรงอยู่ในจักรันตร์" ไม่มีวันเสื่อม ต่อมาได้เกิดคัมภีร์พระเวทจึงเรียกว่า "ไวทิกธรรม" แปลว่า "ธรรมที่ได้จากพระเวท" แล้วภายหลังได้เปลี่ยนเป็น "อารยธรรม" แปลว่า "ธรรมอันดีงาม" เมื่อพวกพราหมณ์มีอิทธิพลทางศาสนาจึงได้ชื่อว่า "ศาสนาพราหมณ์ธรรม" แปลว่า "คำสอนของพราหมณ์จารย์" จนกระทั่งได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางศาสนาจึงได้ชื่อใหม่ว่า "หินทูธรรม" หรือ "ฮินดูธรรม" แปลว่า "ธรรมที่สอนลัทธิฮิงสา" ซึ่งคำว่าฮิงสานี้แปลว่า "การไม่เบียดเบียน"

นักปราชญ์ศาสนาหลายท่านได้สันนิษฐานกันว่า ชื่อ "ฮินดู" นี้มาจากชื่อ "สินธุ" ซึ่งเป็นชื่อแม่น้ำสายสำคัญที่เป็นแหล่งกำเนิดอารยธรรมในยุคแรก ๆ ของโลกก็ได้ หรืออาจจะหมายถึงศาสนาที่ลัทธิการไม่เบียดเบียนก็ได้ อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะเป็สินธุหรือฮินดูย่อมหมายถึงชาวอารยันที่อาศัยในแถบลุ่มน้ำนี้ แล้วขยายตัวแผ่อิทธิพลไปทั่วชมพูทวีปในสมัยต่อมา

1.2 วิวัฒนาการของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู

1. ยุคพระเวท ประมาณ 800 ปีก่อนพุทธกาลชาวอารยันได้นับถือเทพเจ้า 3 กลุ่ม คือ

1) เทพเจ้าบนพื้นโลก ได้แก่ พระปฤถวี พระอัคนี พระสุรส์วดี พระพฤษสบัติ พระโสมะ พระยม เป็นต้น

2) เทพเจ้าในอากาศ ได้แก่ พระอินทร์ พระรุทธะ พระมารุต พระวายุ พระพรชัณยะ พระอาปาห์ และพระมาตริศวัน เป็นต้น

3) เทพเจ้าบนสวรรค์ (ฟ้า) ได้แก่ พระทยาอุส พระมัตระ พระวรุณ พระสุริยะ พระปุษัน พระอัศวิน เทพีอุษา พระเทพราตรี พระวิษณุ พระอาทิตย์ เป็นต้น

เทพเจ้าเหล่านี้ล้วนแต่เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน ไม่ขึ้นต่อกัน ที่ได้รับการยกย่องมากที่สุดคือ พระอินทร์ เป็นเทพเจ้าแห่งสงครามหรือนักรบ พระวรุณเป็นเทพเจ้าแห่งการเกษตรควบคุมระเบียบจักรวาลคอยตรวจตราดูความประพฤติของมนุษย์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เทพเจ้าจริยธรรม และพระพฤษสบัติเป็นเทพเจ้าแห่งวิชาความรู้ ยุคนี้อาจเรียกว่าศาสนาพราหมณ์ก็ยอมได้

2. ยุคพราหมณะ ประมาณ 300 ปีก่อนพุทธกาล ชาวอารยันเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของเทพเจ้าเหล่านั้น และเพื่อให้เทพเจ้าเหล่านั้นโปรดปรานไม่บันดาลภัยพิบัติให้เกิดแก่มนุษย์ จึงพากันทำพิธีบวงสรวงบูชาเพื่อเป็นการสรรเสริญจึงแต่งบทสวดขึ้น ในยุคนี้ได้เกิดเทพองค์ใหม่ขึ้นเป็นเทพบริสุทธ์ เรียกว่า พระพรหม ซึ่งถือว่าเป็นองค์สร้างสรรพสิ่งรวมทั้งวรรณะ 4 คือ วรรณะพราหมณ์ วรรณะกษัตริย์ วรรณะแพศย์ และวรรณะศูทร เพื่อความสงบและสันติอยู่ร่วมกันในสังคมมนุษย์ โดยกำหนดหน้าที่กำกับให้แต่ละวรรณะถือเป็นจริยธรรมของตน ดังนี้

วรรณะพราหมณ์ ในฐานะนักบวช มีหน้าที่ทำพิธีกรรมติดต่อกับเทพเจ้า

วรรณกะษัตริย์ ในฐานะนักบวช มีหน้าที่การปกครอง จัดระเบียบและควบคุมสังคม

วรรณะแพศย์ในฐานะพ่อค้า ทำหน้าที่ผลิตเป็นช่างและเป็นเกษตรกร

วรรณะศูทร ในฐานะกรรมกร ทำหน้าที่บริการสังคมด้วยแรงงาน

ต่อมาพราหมณ์ได้สร้างทฤษฎีตรีมูรติขึ้น เพื่อเป็นการปฏิรูปความเชื่อในเรื่องพหุเทวนิยม (Polytheism) ทั้งนี้เพื่อให้สามารถแสดงแยกอธิบายสังสารวัฏหรือความหมุนเวียนของโลกและชีวิตได้ และพร้อมกันนั้นพราหมณ์ก็ได้สร้างทฤษฎีอวตาร คือการแบ่งภาคมาเกิดในโลกมนุษย์ของเทพวิษณุ หรือนารายณ์ในรูปของมนุษย์บ้างในรูปแบบอื่นบ้าง เพื่อแสดงถึงวิวัฒนาการและอำนาจของเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ ยุคนี้อาจเรียกว่ายุคฮินดูเพราะศาสนาพราหมณ์ได้พัฒนาเป็นศาสนาฮินดูอย่างสมบูรณ์แล้ว

1.3 คัมภีร์ศาสนาของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู

1. คัมภีร์พระเวท ซึ่งเกิดขึ้นในสภาพของสูตรต่าง ๆ ชาวฮินดูเชื่อกันว่า ผู้ที่ผูกพระเวทขึ้นมา ล้วนได้รับการดลใจจากพระเจ้า เพื่อจะได้นำไปสั่งสอนให้รู้จักเทพเจ้า และยกย่องพระเจ้าในการทำพิธีกรรม คัมภีร์พระเวทเดิม ได้แก่ ฤคเวท ซึ่งน่าจะนับได้ว่าเป็นหนังสือที่เก่าแก่ที่สุดเท่าที่มนุษยชาติมี บทสวดในคัมภีร์ฤคเวทเป็นบทร้อยกรอง บันทึกด้วยภาษาสันสกฤต ต่อมาพวกพราหมณ์ผู้มีหน้าที่ทำพิธีต่าง ๆ ได้คิดนำบทสวดต่าง ๆ ในคัมภีร์ฤคเวทมารวมไว้เป็นหมวด ๆ เพื่อสะดวกแก่การค้นจึงได้เกิดมี ยชุรเวทและสามเวทขึ้น ตามลำดับ คัมภีร์พระเวทจึงหมายรวมทั้ง 3 คัมภีร์ และเรียกชื่อว่า "ไตรเวท" คือ

1.1 ฤคเวท เป็นคัมภีร์ที่รวบรวมบทสวดสดุดีพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของทั้งหลาย บรรดาเทพเจ้าที่ปรากฏในฤคเวทสัมหิตามีจำนวน 33 องค์ ทั้ง 33 องค์ได้จัดแบ่งตามลักษณะของที่อยู่เป็น 3 กลุ่ม คือ เทพเจ้าที่อยู่ในสวรรค์ เทพเจ้าที่อยู่ในอวกาศ และเทพเจ้าที่อยู่ในโลกมนุษย์ มีจำนวนกลุ่มละ 11 องค์

1.2 ยชุรเวท เป็นคัมภีร์ที่รวบรวมบทประพันธ์ที่ว่าด้วยสูตรสำหรับใช้ในการประกอบยัญพิธี ยชุรเวทสัมหิตา แบ่งออกเป็น 2 แขนง คือ

ก. ศุกยชุรเวท หรือ ยชุรเวทขาว ได้แก่ ยชุรเวทที่บรรจุมนต์ หรือคำสวดและสูตรที่ต้องสวด

ข. กฤษณยชุรเวท หรือยชุรเวทดำ ได้แก่ ยชุรเวทที่บรรจุมนต์และคำแนะนำเกี่ยวกับการประกอบยัญพิธีบวงสรวง ตลอดจนทั้งคำอธิบายในการประกอบพิธีอีกด้วย

1.3 สามเวท เป็นคัมภีร์ที่รวบรวมบทประพันธ์อันเป็นบทสวดขับร้อง บทสวดในสามเวทสัมหิตามีจำนวน 1,549 บท ในจำนวนนี้มีเพียง 75 บท ที่มีได้ปรากฏในฤคเวท ส่วนถกรวเวท หรือที่เรียกว่า อถรรพเวท เป็นคัมภีร์ที่เกิดขึ้นภายหลัง เป็นคัมภีร์ที่รวบรวมบทประพันธ์ที่ว่าด้วยมนต์หรือคาถาต่าง ๆ

2. คัมภีร์มัททคัทคีตา เป็นส่วนเข้มข้นที่สุดของคัมภีร์มหาภารตะ จึงมีน้ำหนักรองลงมา จากพระเวท เนื้อหาของคัมภีร์เน้นในเรื่องหน้าที่และการปฏิบัติตนอย่างเคร่งครัดตามวรรณะ

3. คัมภีร์อุปนิษัท อุปนิษัท เป็นคัมภีร์ว่าด้วยความคิดทางด้านปรัชญา นั่นคือความนึกคิดเกี่ยวกับวิญญาณหรืออาตมัน (Supreme Soul) เรื่องของโลก เรื่องของมนุษย์ ความรู้ที่เป็นความจริงและไม่จริง เป็นทางนำไปสู่ความเป็นเสรี ถือกันว่าอุปนิษัทเป็นคัมภีร์เล่มสุดท้ายของการศึกษา เป็นบทสนทนาโต้ตอบ ได้อธิบายถึงธรรมชาติและจักรวาล วิญญาณของมนุษย์ การเวียนว่ายตายเกิด กฎแห่งกรรมและหลักปฏิบัติ ปรัชญาสำคัญซึ่งเป็นการอธิบายสาระสำคัญของคัมภีร์พระเวททั้งหมด ดังนี้

3.1 เรื่องปรมาตมัน ปรมาตมัน คือ วิญญาณดั้งเดิมหรือความจริงสูงสุดของโลกและชีวิตหรือจักรวาล ซึ่งเรียกว่า พรหมัน สรรพสิ่งมาจากพรหมัน และในที่สุดก็จะกลับคืนสู่ความเป็นเอกภาพกับพรหมัน มีลักษณะเป็นอิตตาอมตะนิรันดร์

3.2 เรื่องอาตมันหรือชีวาตมัน ซึ่งเป็นส่วนอิตตาย่อยหรือวิญญาณย่อยที่ปรากฏแยกออกมาอยู่ในแต่ละคน ดังนั้นการที่อาตมันหรือชีวาตมันย่อยนี้เข้าไปรวมกับพรหมันหรือปรมาตมันได้จึงเป็นการพันทูกซ์ ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป

3.3 เรื่องกรรม การที่ชีวาตมันจะกลับคืนสู่พรหมันเป็นเอกภาพอมตะได้นั้น ผู้นั้นจะต้องบำเพ็ญเพียร ทำกรรมดีและประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เรียกว่า โยคะ คือกรรมโยคะ ภักติโยคะ มีศรัทธาในพระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้า และชฎาณโยคะ เป็นการศึกษาจนเข้าใจพระเวทอย่างถูกต้อง

1.4 หลักปฏิบัติแห่งการดำเนินชีวิต

พวกที่นับถือศาสนาฮินดู มีวิถีในการดำเนินชีวิตเรียก "อศรม 4" ซึ่งหลักปฏิบัตินี้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พราหมณ์และคัมภีร์อรัณยกะ โดยพราหมณ์จารย์ได้กำหนดหลักเกณฑ์อายุเฉลี่ยของคนไว้ 100 ปี แล้วแบ่งเป็น 4 ตอน ๆ ละ 25 ปี อศรม 4 นี้ จะมีความสำคัญต่อชนชั้น 3 วรณะ ไม่ได้กำหนดไว้สำหรับวรรณะศูทร ซึ่งมีรายละเอียดมีดังนี้คือ

อศรมที่ 1 พรหมจรयाศรม (อายุตั้งแต่ 8-25 ปี) ผู้เข้ามาสู่อศรมเรียก "พรหมจารี" เด็กชายในตระกูลกษัตริย์ พราหมณ์ และ ไวศยะ หรือแพศย์ที่มีอายุครบ 8 ขวบ จะต้องเข้าพิธีอุปานยัน ซึ่งพิธีดังกล่าวนี้ก็คือการคล้องสายมงคลศักดิ์สิทธิ์ที่เรียกว่า "สายธูรา" หรือ "ยัชโญปวีต" ผู้ที่อยู่ในช่วงนี้ต้องตั้งใจศึกษาเล่าเรียนวิชาการตามวาระของตน ไม่ยุ่งเกี่ยวกับทางเพศ ไม่คบหาสมาคมกับเพศตรงข้าม เมื่อสำเร็จการศึกษาต้องตัดผมและมอบสิ่งตอบแทนแก่ครูอาจารย์จึงอำลากลับบ้านได้

อศรมที่ 2 คฤหัสถ์ศรม (อายุ 25-50 ปี) ในวัยนี้ต้องทำงาน มีอาชีพเลี้ยงครอบครัว

อศรมที่ 3 วานปรสธศรม (อายุ 50-75) ในวัยนี้จะต้องใช้ชีวิตเพื่อบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคมในขณะที่เป็นฆราวาส แต่ถ้าต้องการแสวงหาความสงบในป่าต้องใช้ชีวิตแบบวนปรสธ คือ ปฏิบัติธรรมในป่า และสั่งสอนผู้คน

อศรมที่ 4 สันยัสตศรม (อายุ 75 ปีขึ้นไป) เป็นระยะสุดท้ายของชีวิตของบุคคลที่เห็นว่าอายุมากแล้ว และมีความต้องการจากครอบครัวไปอยู่ป่าเพื่อปฏิบัติธรรมขั้นสูงสุดเพื่อความหลุดพ้น

และไม่ต้องการกลับมาใช้ชีวิตแบบทางโลกโดยจะต้องปฏิบัติตาม "จตุรมรรค" คือ กรรมมรรค (กรรมโยคะ) ชยานมรรค (ชยานโยคะ) ภักติมรรค (ภักติโยคะ) และราชมรรค (ราชโยคะ)

1.5 พระเจ้าที่สำคัญใน ศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู

ศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู มีระยะเวลาแห่งการพัฒนาคตนเองมายาวนานมาก ความเชื่อในพระเจ้าสูงสุดผู้สร้างโลกได้เปลี่ยนไปตามยุคสมัย โดยเริ่มแรกสมัยที่เป็นศาสนาสนาตนะมีความเชื่อในพระเจ้าตามแบบศาสนาดั้งเดิมของชาวพื้นเมืองและนับถืออำนาจลึกลับทุกชนิดที่แฝงในธรรมชาติต่อมาเมื่อเกิดคัมภีร์พระเวท พระเจ้าได้พัฒนาเปลี่ยนแปลงไปตามระยะเวลาโดยเริ่มจากพระพรหม จนในที่สุดได้เปลี่ยนมาเป็นพระศิวะบ้าง และพระวิษณุบ้าง ต่อเมื่อได้มีการพัฒนาจากศาสนาพราหมณ์มาเป็นฮินดูหรือพราหมณ์ใหม่ คำสอนในเรื่องพระเจ้าได้ปรากฏมาอยู่ในรูปของพระปรมาตมัน พระเจ้าผู้ไม่มีรูปร่างแต่ทรงลำแดงองค์ออกมาเป็น 3 รูป ได้แก่ พระพรหม พระวิษณุ พระศิวะ ดังนั้น จุดมุ่งหมายสุดท้ายของศาสนาฮินดูในปัจจุบัน คือ การเข้าสู่โมกษะ ซึ่งผู้ที่เข้าสู่โมกษะ ซึ่งผู้ที่เข้าถึงได้ต้องสามารถหลุดพ้นจากกองกิเลสกองทุกข์ เมื่อหลุดพ้นแล้วจะเป็นหนึ่งเดียวกับพระปรมาตมัน ซึ่งไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป

พระพรหม เป็นเทพที่มีรูปร่างสี่แดง มี 4 พักตร์ มี 4 กร แต่บางตำรามี 8 กร มีพาหนะคือหงส์ มีมเหสี คือ พระนางสุรัสวดี พระพรหมเป็นเทพผู้ใจดี พวกพราหมณ์ในรุ่นแรกเชื่อว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างโลก

พระศิวะ (พระอิศวร) เทพเจ้าแห่งการทำลาย สติต ฌ เขาไกรลาส มีมเหสีชื่อพระอุมา มีโอรส 2 องค์ คือ พระคเณศและพระขันธกุมาร มีโคนนทีเป็นพาหนะ มีศิวลึงค์เป็นเครื่องหมายของพลังแห่งการสร้างสรรค์ มีตรีศูลเป็นอาวุธ พระศิวะมีรูปร่างขาว บางตำราก็ว่าดำมีพระเนตรดวงที่ 3 ที่กลางพระนลาฏ เชื่อกันว่าถ้าพระศิวะลืมพระเนตรดวงที่ 3 นี้เมื่อไรจะเกิดไฟไหม้ล้างโลก ทรงคล้องพระศอด้วยงู บนพระเศียรมีจันทร์ เลี้ยวประดับ ปางปราบมารนิยมทำเป็นรูป 4 กร นุ่งหมหนังสัตว์ ยืนบนตัวมารในทำนานุกราช

พระวิษณุ (พระนารายณ์) เทพเจ้าแห่งการรักษาและคุ้มครองโลก ฉะนั้นเมื่อใดก็ตามที่โลกเกิดยุคเข็ญ พระนารายณ์จึงต้องอวตารลงมาปราบซึ่งเชื่อกันว่าอวตารมาทั้งหมด 9 ครั้งแล้ว และจะเสด็จมาอีกในอนาคตจึงเรียกว่า นารายณ์ 10 ปวง มีดังนี้คือ

อวตารเป็นปลา เรียก มัตสยวตาร

อวตารเป็นเต่า เรียก กัจฉปาวตาร

อวตารเป็นหมี เรียก วราหาวตาร

อวตารเป็นครึ่งคนครึ่งลิงห์ เรียก นรสิงหาวตาร

อวตารเป็นคนแคระเตี้ย เรียก วามนาวตาร

อวตารเป็นรามสูร เรียก ปรศุรามาวตาร

อวตารเป็นพระราม เรียก รามาวตาร

อวตารเป็นพระกฤษณะ เรียก กฤษณาวตาร

อวตารเป็นพระพุทธเจ้า เรียก พุทธาวตาร

อวตารเป็นบุรุษที่มีขาขาว เรียก กัลกียาวตาร (ซึ่งจะมาในอนาคต)

พระนารายณ์มีมเหสี ชื่อ พระลักษมี เมื่อเวลาทำรูปพระนารายณ์มักทำเป็นรูปกษัตริย์ทรงเครื่องสี่เหลี่อง มี 4 กร สีกายสีเขียวหรือสีดำ อาวุธถือพระขรรค์ คทา จักร และสังข์ ทรงครุฑเป็นพาหนะ สถิต ณ เกษียรสมุทรบนหลังอนันตนาคราชหรือที่เรียกว่า “นารายณ์บรรทมสินธุ์”

2. ศาสนาเซน หรือ ไชนะ (Jainism)

2.1 ประวัติความเป็นมาของศาสนาและศาสดา

คำว่า “เซน” หรือ “ไชนะ” มาจากคำว่า “ชินะ” แปลว่า “ผู้ชนะ หรือ ผู้พิชิต” นั่นคือ พิชิตกิเลสตัณหาและกรรมได้อย่างเด็ดขาด ศาสนานี้มีกำเนิดขึ้นเมื่อไรนั้นเป็นการยากที่จะหาหลักฐานมาอธิบายให้ละเอียดพิสดาร แต่เชื่อกันว่าเป็นศาสนาเก่าแก่ที่กำเนิดขึ้นมาก่อนพุทธศาสนา ตามประวัติกล่าวว่าศาสนาเซนมีศาสดา หรือ ตรีถังกร สืบต่อกันมา 24 องค์ องค์แรกชื่อฤๅษเทพ ส่วนองค์ที่ 24 ซึ่งเป็นองค์สุดท้ายคือ มหาวีระ หรือ วรรณานะ ในปกรณ์บาลีของพุทธศาสนาเรียก “นิครนฺสูนาฎบุตร”

ชีวิตของท่านมหาวีระคล้ายคลึงกับพระประวัติขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อีกทั้งยังเกิดในยุคสมัยเดียวกัน ท่านมหาวีระเป็นพวกวรรณะกษัตริย์ พระบิดาทรงนามว่า “พระสิทธากา” ผู้ครองแคว้นไพศาลี พระมารดาทรงพระนามว่า “ตรีศลา” เป็นพระกนิษฐภคินีของท่านวิเทหะ หลังจากที่ท่านมหาวีระอภิเษกสมรสแล้วมีพระธิดา 1 องค์ ท่านก็ได้หันมาสนใจในการแสวงหาทางพ้นจากความทุกข์ หลังจากพระบิดาและพระมารดาสิ้นพระชนม์แล้ว จึงออกบวชแสวงหาโมกษธรรม โดยปล่อยให้พระมเหสีและพระธิดาอยู่ภายใต้การดูแลของพระเชษฐา

ท่านมหาวีระได้แสวงหาสัจธรรมโดยไปอยู่กับกลุ่มโยคี แต่หาได้บรรลุผลตามที่ปรารถนาจึงทวิความรุนแรงในด้านการทรมาณภายในตอนนี้ท่านได้พบหลักอหิงสา (คือ การไม่เบียดเบียนทำร้ายผู้อื่น) มีเรื่องเล่ากันว่า ท่านไม่ยอมพักอยู่ที่ใดที่หนึ่งเป็นเวลานานมากกว่าหนึ่งคืน เมื่อถึงฤดูฝนท่านจะหลีกเลี่ยงการออกไปเดินในที่ต่าง ๆ เพราะไม่ต้องการเหยียบย่ำบนชีวิตของพวกเขาแมลงและสัตว์ซึ่งอาจถูกกลืนลงในลำคอโดยไม่ตั้งใจ ตลอดชีวิตของท่านอยู่ได้เพราะการภิกขาจาร อาหารที่กินได้นั้นต้องไม่ใช่อาหารดิบ ๆ แต่อาจจะเป็นเศษอาหารที่เหลือจากผู้อื่นก็ได้ ไม่นิยมใส่เสื้อผ้าแต่เปลือยกายเพื่อทรมาณร่างกาย ฉะนั้นเมื่อมีสุนัขไล่กัดท่านก็ยอมให้มันกัดโดยไม่ต่อสู้และขับไล่แต่อย่างใด มหาวีระได้ทรมาณสังขารถึง 12 ปี หลายคนเชื่อกันว่าท่านได้บรรลุโมกษะ สิ้นสุดการเวียนว่ายในวัฏฏะสงสาร ท่านจึงได้รับการขนานนามใหม่ว่า “ชินะ” แปลว่า “ผู้ชนะ” นั่นคือชนะจิตใจของตนเองแม้ว่าท่านจะบรรลุ

ถึงโมกษะแล้วก็ตาม แต่ท่านยังคงออกจาริกสั่งสอนประชาชนไปตามแคว้นต่าง ๆ จนกระทั่งอายุได้ 72 ปี จึงสิ้นสังขารที่เมืองปาวา ประมาณ 467 ปี ก่อนคริสตกาล

2.2 คัมภีร์ของศาสนาเซน

คัมภีร์ของศาสนาเซนอยู่ในรูปวรรณคดีมีทั้งภาษาปรากฏและภาษาสันสกฤตแสดง พรรคนะและคำสอนของท่านมหาวิระซึ่งส่วนใหญ่สูญหายไปมากจึงไม่สมบูรณ์เหมือนคัมภีร์ในพุทธศาสนา เท่าที่เหลืออยู่เป็นวรรณคดีในยุคหลัง คำสอนเหล่านี้มีลักษณะเป็นปรัชญาที่ลึกซึ้งกล่าวถึงความมีอยู่ของสิ่งต่าง ๆ ทฤษฎีความรู้ และหลักปฏิบัติในระดับต่าง ๆ ที่จะเข้าสู่การบรรลุโมกษะ

2.3 คำสอนของศาสนาเซน

เซนเป็นศาสนาที่ปฏิเสธคำสอนในพระเวทเช่นเดียวกับพุทธศาสนา แต่เซนได้พบปัญหาทางศาสนา ซึ่งเป็นปัญหาเดียวกับศาสนาสำคัญอื่น ๆ ในอินเดีย คือ ทำอย่างไรจึงจะหยุดวงล้อแห่งกรรมได้ ศาสนาเซนเชื่อว่าการที่มนุษย์ยังติดข้องในวัฏสงสาร เป็นผลมาจากกิเลสเป็นแรงกระตุ้นให้สภาพเป็น ยางเหนียวจะอุดอนุภาคของกรรมให้ไปติดชีวะ ยิ่งเวียนว่ายตายเกิดมากเท่าไรบุคคลนั้นยิ่งมีอนุภาค กรรมไปเกาะติดชีวิตมากขึ้นทำให้ชีวะ หรือวิญญาณเศร้าหมองด้วยอนุภาคของกรรมนั้น

ศาสนาเซนเชื่อว่ากายของมนุษย์ที่มีอยู่เป็นผลมาจากกรรมในอดีตเป็นตัวกำหนด หากใช้เป็น เพราะพันธกรรมของพ่อแม่แต่อย่างใด ดร.สุนทร ณ รังสี ได้กล่าวว่า กรรมในศาสนาเซนมีหลายประเภท เช่นเดียวกับพุทธศาสนา ซึ่งมีดังต่อไปนี้

โคตรกรรม ได้แก่ กรรมที่ส่งผลให้ผู้ตายแล้วไปเกิดในครอบครัวที่เหมาะสมแก่ประเภทของ กรรมที่ตนทำได้

อายุกรรม ได้แก่ กรรมที่กำหนดความสั้น-ยาวของอายุของผู้ที่เกิขึ้นแล้ว

ชฎานาวรณียะ ได้แก่ กรรมที่ปิดบังความรู้

ทรชนาวรณียะ ได้แก่ กรรมที่ปิดกันศรัทธา

โมหนียะ ได้แก่ กรรมที่ทำให้เกิดความหลง

เวทนียะ ได้แก่ กรรมที่ทำให้เกิดความรู้สึกเป็นสุขหรือทุกข์

ดังได้กล่าวมาแล้วว่ากิเลสตัณหาเป็นตัวการอุดเอาอนุภาคของกรรมไปติดชีวะ กิเลสตัณหา นี้เกิดขึ้นเพราะอวิชชา อวิชชาจึงเป็นตัวการพื้นฐานของการติดข้อง ปัญหาก็คือว่า ทำอย่างไรจึงจะ ทำลายอวิชชาให้หมดไป จิตจึงจะเป็นอิสระจากกายเข้าสู่โมกษธรรม

ศาสนาเซนได้เสนอหลักปรัชญาในการทำลายอวิชชามีดังนี้ คือ

1. สัมมาทัศนะ การมีความเห็นชอบหรือศรัทธาที่ถูกต้องในคำสอนของตี่รดังกรผู้ได้หลุดพ้นแล้ว

2. สัมมาญาณะ การมีความรู้ชอบ ได้แก่ การมีความรู้เกี่ยวกับความจริงตามคำสอนของ ศาสดาในศาสนาเซน

3. สัมมาจาริต การมีความประพฤติชอบ ได้แก่ การปฏิบัติที่ถูกต้องตามคำสอนของ ศาสดาในศาสนาเซน

หลักทั้งสามของนี้มีความสำคัญและสัมพันธ์ต่อกันจะขาดข้อใดข้อหนึ่งไม่ได้ โดยเฉพาะใน ข้อ 3 ซึ่งกล่าวถึงความประพฤติชอบนั้น เป็นหลักธรรมเพื่อการทำลายกรรมเก่าให้หมดไปและยับยั้ง กรรมใหม่ไม่ให้เกิดขึ้น มีรายละเอียดที่จะต้องปฏิบัติดังนี้ คือ

1. สมาทานมหาพรต 5 ประการ ได้แก่ อหิงสา (การไม่เบียดเบียนสิ่งมีชีวิต) สัตยะ (การรักษาความสัตย์) อัสเตยะ (การไม่ขโมยของผู้อื่น) พรหมจรรย์ (การรักษาพรหมจรรย์) อปริครหะ (การไม่ติดข้องในสิ่งทั้งปวงซึ่งมีรูปเสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกาย)

2. สัจจะระวางในการเดิน การพูด และอริยาบถอื่น ๆ ทุกอริยาบถ

3. สัจจะระวางทางกาย วาจา ใจ

4. ปฏิบัติธรรม 10 ประการ คือ สำรวมอินทรีย์ความสัตย์ พรหมจรรย์ อโลภะ การทรมานตน ความอดทน ความอ่อนน้อมต่อมตน ความจริงใจ การงดเว้นจากบาปทั้งปวง

5. เจริญสมาธิ และพิจารณาธรรม

6. มีใจเด็ดเดี่ยว เอาชนะความรู้สึกทั้งปวง

7. ไม่หวั่นไหว ต่ออารมณ์ทั้งปวง

2.4 เป้าหมายสูงสุดของศาสนาเซน

ศาสนาเซนเป็นศาสนาอเทวนิยมเช่นเดียวกับพุทธศาสนา ที่ไม่ยอมรับว่าพระเจ้าเป็นผู้สร้างโลกแต่โลกและสิ่งทั้งหลายทั้งปวงล้วนเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ พระเจ้าจึงไม่ใช่จุดหมายสูงสุดและมนุษย์จะหลุดพ้นจากความทุกข์ได้ด้วยตนเองโดยหลุดพ้นจากกรรมทั้งปวง ดังนั้นจุดหมายปลายทางสูงสุดที่นักบวชเซนมุ่งไปสู่ คือ การเข้าถึงโมกษะหลุดพ้นจากวิภวสงสารไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป แม้ว่าศาสนาเซนปฏิเสธความมีอยู่ของพระเป็นเจ้าแต่ผู้ที่นับถือศาสนาเซนก็มีที่พึ่งยึดเหนี่ยวคือ ชีวะอันบริสุทธิ์ที่เข้าถึงความหลุดพ้นอย่างสมบูรณ์แล้ว ชีวะอันบริสุทธิ์นี้มี 5 จำพวก คือ สารุ (นักบวชทั่วไปในศาสนาเซน) อุปัชฌาย์ อาจารย์ยะ สิทธะ และอรหันต์ ศาสนิกชนของเซน กราบไหว้ชีวะผู้บริสุทธิ์เหล่านี้ในฐานะผู้บริสุทธิ์ เพื่อเป็นแรงบันดาลใจให้ตนเองบังเกิดความเพียรพยายามเพื่อก้าวไปสู่ความหลุดพ้นเช่นเดียวกับท่านเหล่านั้น ดังนั้น เซนจึงเป็นศาสนาที่บุคคลต้องก้าวไปสู่ความหลุดพ้นด้วยตนเองและเป็นศาสนาที่บุคคลจะต้องรู้เอง เห็นเองเฉพาะตนเช่นเดียวกับพุทธศาสนา

3. ศาสนาซิกข์ (Sikhism)

3.1 ประวัติศาสนาและศาสดาของศาสนาซิกข์

คำว่า "ซิกข์" มีรากศัพท์เดิมมาจากคำว่า "ลิกข" เป็นภาษาปัญจาบซึ่งเป็นภาษาดั้งเดิมของศาสนาตรงกับคำในภาษาบาลีว่า "ลิกข" หรือสันสกฤตว่า "คิษย์" หมายถึง ลูกศิษย์หรือสาวก ดังนั้นทุกคนจึงเป็นศิษย์ของคุรุหรือครู และการเข้าถึงหลักการของศาสนาจะต้องผ่านทางคุรุหรือครูนี้ ซึ่งสืบต่อกันมา 10 ท่าน ครูนาถเป็นศาสดาคนแรกและคุรุโควินทสิงห์เป็นคนที่ 10 ซึ่งถือกันว่า เป็นศาสดาคนสุดท้ายต่อจากนี้ไปไม่มีอีกแล้ว แต่ให้ปฏิบัติตามคัมภีร์ครันถ ซาฮิบ แต่บางนิกายยังนิยมว่ามีคุรุสืบต่อกันมาอีกจนถึงในปัจจุบัน

อนึ่ง คำว่า "คุรุ" ของซิกข์นี้แตกต่างจากความหมายทั่ว ๆ ไป กล่าวคือไม่ได้มีความหมายแคบเพียงแค่ผู้สอนศาสนาเท่านั้น ศุนย์เผยแพร่ศาสนาซิกข์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า "แสงแห่งดวงธรรมอันศักดิ์สิทธิ์" ซึ่งหมายถึงคุรุผู้เปิดแสงสว่างให้แก่จิตวิญญาณของชนที่มีดมัว

เราอาจกล่าวได้ว่าคุรุของซิกข์ ก็คือ ศาสดาประกาศ หรือผู้ประกาศข่าวดีของพระผู้เป็นเจ้าชาวซิกข์เชื่อกันว่า พระผู้เป็นเจ้าทรงอยู่ในคุรุและคุรุก็อยู่ในพระผู้เป็นเจ้า แม้ที่ว่า พระผู้เป็นเจ้าอยู่ในทุก ๆ แห่งและในทุก ๆ คน แต่การที่จะเข้าถึงพระองค์ได้ต้องผ่านทางคุรุเท่านั้น

ศาสนาซิกข์จึงเป็นศาสนาเอกเทวนิยม (Monotheism) นับถือพระเจ้าสูงสุดเพียงองค์เดียว ทรงพระนามว่า "กรตปूरक" ผู้ทรงสรรพอำนาจ ทรงสร้างทุกสิ่งต่อเบื้องพระพักตร์ของพระองค์มนุษย์ทุกคนมีความเท่าเทียมกัน ไม่ว่าผู้นั้นจะนับถือศาสนาใด

เนื่องจากศาสนาซิกข์เกิดขึ้นจากแรงขับคั้นทางการเมืองและการต่อสู้ระหว่างศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลาม ศาสนาซิกข์จึงไม่ต่อต้านในการนับถือพระเจ้าและศาสดาของศาสนาอื่น ๆ แต่นัยตรงข้าม ศาสนาซิกข์กลับสอนให้บุคคลทุกคนเคารพในพระเจ้าและศาสดาของทุกศาสนา ศาสนาซิกข์เป็นศาสนาที่พยายามคลี่คลายความขัดแย้งในระหว่างศาสนาต่าง ๆ ส่งเสริมการประนีประนอม และมองโลกในแง่ดี ศาสนาซิกข์จึงไม่มีการแบ่งชนชั้น ไม่สอนให้บุคคลลงมลายในไสยศาสตร์ แต่สอนให้ฉลาดในการปฏิบัติศีลธรรม อุทิศตนด้วยความกล้าหาญมาก จากประวัติศาสตร์แห่งการต่อสู้ของชาวซิกข์ ได้แสดงให้เห็นชาวโลกได้เห็นความกล้าหาญในการต่อสู้เพื่อความดีงามและคุณธรรม เราอาจกล่าวได้ว่าศาสนาซิกข์เป็นศาสนาหนึ่งที่มีความเข้มแข็ง และศุนย์รวมพลังของศาสนิกชนที่มีประสิทธิภาพ ชาวซิกข์ส่วนมากจึงประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิตไม่ว่าจะไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในส่วนใดของโลก

3.2 คัมภีร์ของศาสนาซิกข์

คัมภีร์ของศาสนาซิกข์นั้นมีประวัติที่ยาวนานพอสมควร กล่าวคือ แต่เดิมมาคำสอนของท่านนาถยังไม่ได้ถูกรวบรวมเป็นระบบ คุรุอรชุน หรือคุรุอารยันเทพเห็นว่าคำสอนของท่านนาถอาจจะยากไปสำหรับสามัญชนที่จะเข้าใจได้ง่าย จึงคิดที่จะรวบรวมอย่างเป็นระบบ คัมภีร์นี้เรียกว่า "อาทิกรันถ"

หรือ ศรีศุภครันต์ อันเป็นคัมภีร์ที่อธิบายถึงคุณลักษณะของอกาลปุรค หรืออกาลปุระ ซึ่งเป็นจุดหมายสุดท้ายของชีวิต และเป็นสัจธรรมอันสูงสุด คัมภีร์ของศาสนาสิกข์ที่สำคัญอีกคัมภีร์หนึ่งคือ “ทสมครันตะ” แปลว่า คัมภีร์ของครูองค์ที่ 10 เป็นชุมนุมข้อเขียนของครูโควินทสิงห์ ทั้งหมดซึ่งรวบรวมขึ้นภายหลังจากอาทิตร์นธ์ประมาณ 100 ปี ทั้ง 2 คัมภีร์บันทึกคำสอนของครูสำคัญสรุปลงในหลักการใหญ่ 4 ประการคือ

1. เรื่องของความสามัคคี
2. เรื่องของความเสมอภาค
3. เรื่องของความศรัทธาในพระเจ้าผู้เป็นเจ้า
4. เรื่องความจงรักภักดีต่อครูทั้ง 10 องค์

สองหลักแรกแสดงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้าองค์เดียวเท่านั้นและระหว่างมนุษย์ด้วยกัน ส่วน 2 หลักหลัง แสดงทางปฏิบัติอันมนุษย์จะพึงปฏิบัติตามเพื่อบรรลุความสุขสูงสุด

3.3 หลักธรรมของศาสนาสิกข์

ศาสนาสิกข์เป็นศาสนาที่ไม่ยอมรับพิธีกรรมต่าง ๆ รวมไปถึงการอดอาหาร การถือพรตและหลักปฏิบัติอื่น ๆ ของพวกโยคี ฤาษีในสมัยนั้น นอกจากนี้ พวกสิกข์ยังต่อต้านการเช่นสรวงบูชาพวกก้อนหิน รูปปั้น รูปภาพ หลุมศพ รูปเคารพต่าง ๆ ของพวกเทพเทวาทั้งหลาย เพราะสิกข์เชื่อในพระเจ้าองค์เดียวเท่านั้น การอ้อนวอนร้องขอเทพเจ้าด้วยการเช่นสรวงบัตร์พลีจึงไม่ใช่วิถีทางที่พระเจ้าพอพระทัยสิกข์ที่ดีจะต้องรักและเคารพพระเจ้าผู้เป็นเจ้าด้วยกายและจิตใจ

หลักธรรมที่สำคัญของศาสนาสิกข์ นอกจากจะสอนให้บุคคลมีความรัก ความซื่อสัตย์ในพระเจ้าผู้เป็นเอกเอนกแล้ว ชาวสิกข์ทุกคนจะต้องให้เกียรติแก่เพื่อนมนุษย์ทุกคนไม่ว่าเขาเหล่านั้นจะอยู่ในฐานะใด สถานภาพใด หรือเพศพันธุ์ใดก็ตาม เพราะชีวิตทั้งหลายล้วนเป็นสิ่งสร้างของพระเจ้าผู้เป็นเจ้า ทุกคนควรที่จะให้ความรักและบริการรับใช้ต่อกันด้วยความเท่าเทียมกัน ความเสมอภาคจึงเป็นหลักการพื้นฐานทางศีลธรรมของศาสนาสิกข์ ที่จะช่วยให้มนุษย์สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข

ชาวสิกข์เชื่อว่ามนุษย์เป็นสิ่งสร้างที่วิเศษสุดของพระเจ้าผู้เป็นเจ้า เพราะพวกเขาสามารถพัฒนาจิตวิญญาณให้ก้าวหน้าสูงสุดได้ ศาสนาและปรัชญาจะเกิดขึ้นไม่ได้ถ้าไม่มีมนุษย์ ดังนั้น จุหมายของชีวิตในศาสนาสิกข์คือ การค้นหาพระเจ้า เพื่อจะได้มีชีวิตร่วมกับพระองค์ ซึ่งเป็นบรมสุขที่ถาวรตลอดกาล การได้เกิดมาเป็นมนุษย์ในโลกนี้ จึงนับว่าเป็นโชคอันมหาศาลที่จะได้ดำเนินชีวิตไปสู่เป้าหมายสำคัญนี้ถ้าเราพลาดโอกาสนี้เราอาจถูกพระเจ้าลงโทษหรือสาปแช่ง วิญญาณจะต้องไปเกิดในสัตว์ซึ่งเป็นชั้นต่ำกว่ามนุษย์เพราะการเกิดเป็นสัตว์มีความทุกข์มากจนบอกให้ใครฟังไม่ได้ ส่วนมนุษย์นั้นสามารถที่จะรับรู้สิ่งต่าง ๆ รวมไปถึงการมีความสามารถในการพัฒนา จิตวิญญาณของตนให้สูงขึ้นเรื่อย ๆ

เราอาจสรุปได้ว่าหลักธรรมของซิกข์มี 4 ประการ คือ

1. สามัคคี คือ ความกลมเกลียวไม่ขัดแย้งกัน กลุ่มชนใดที่มีความขัดแย้งแข่งดีกันจะเสียประโยชน์ทั้งสองฝ่าย ทั้งฝ่ายแพ้ซึ่งเสียประโยชน์อย่างไร้เกียรติ และฝ่ายชนะแม้จะได้รับประโยชน์ แต่ก็ได้รับความเสียหายเช่นกันอันเป็นความเสียหายอย่างมีเกียรติ สังคมที่ดีต้องสามารถประนีประนอมกันได้

2. เสมอภาค คือ แหล่งกำเนิดของพลัง สังคมใดก็ตามที่ไม่มี การแบ่งเพศและชั้นวรรณะ คนในสังคมนั้นจะช่วยกันสรรสร้างสังคมจนบรรลุถึงความเจริญงอกงาม นัยตรงข้ามการแบ่งชั้นวรรณะเป็นการทอนกำลังของตนไป

3. ศรัทธา คือ ความเชื่อมั่นในพระเจ้า ผู้เป็นเอกเอนกการจะทำให้บุคคลมีความกล้าหาญอดทน และวิริยะอุตสาหะ เมื่อทำสิ่งใดก็จะสำเร็จลุล่วงด้วยดี

4. ความรัก คือ พลังที่ประสานให้ทุกคนอยู่ร่วมกันได้ด้วยความสุข แต่ความโกรธ ความเกลียดเป็นพลังบ่อนทำลายสังคมทำให้เกิดทุกข์ เกิดโทษ ในกลุ่มชนนั้น ๆ

หลักธรรมทั้ง 4 ตามที่กล่าวมานี้ จะช่วยให้บุคคลบรรลุถึงทางแห่งความรอด และในขณะเดียวกันจะต้องหลีกเลี่ยงความชั่วให้ห่างไกล ความชั่วที่ทำให้เกิดโทษ เกิดบาปมี 5 อย่าง คือ

1. ตัณหา คือ ความอยาก อันเป็นกิเลสหนึ่งในสันดานของมนุษย์ทุกคน จึงยากที่จะละได้ เว้นแต่ผู้มีคุณธรรมขั้นสูงเท่านั้นที่ละได้ ดังนั้น ศาสนาซิกข์จึงอนุญาตให้ผู้ครองเรือนอยู่ร่วมกันเป็นสามีภรรยากันได้ แต่ห้ามประพฤติผิดในกาม ไม่เป็นชู้หรือนอกในภรรยาหรือสามีของตน

2. ความโกรธ เป็นบ่อเกิดแห่งการทะเลาะวิวาท ดังนั้นบุคคลจะต้องมีขันติเข้ามาควบคุมและรู้จักการให้อภัย

3. ความโลภ คือ ความอยากได้เงินทอง หรือ ความรักที่ต้องการผลกำไร เงินทองที่หามาได้ด้วยแรงงานอันบริสุทธิ์เป็นสิ่งที่ถูกต้องในศาสนา แต่ความอยากได้เงินทองที่เกินพอดี เป็นสิ่งที่ต้องห้ามในศาสนา ความพอใจและความสันโดษจะช่วยควบคุมกิเลสตัวนี้ได้เป็นอย่างดี

4. ความหลง คือ ความไม่รู้จักจริงและเชื่อในสิ่งผิด ๆ เพราะไม่ใช้ปัญญาใคร่ครวญ จึงเกิดการตัดสินใจผิดพลาดทำให้เกิดทุกข์ตามมา กิเลสตัวนี้มาจากความยึดมั่นจนเกินไป

5. ความอหังการ เป็นกิเลสที่ชั่วร้ายที่สุด เพราะทำให้เกิดความอิจฉาริษยา ความจองหอง อวดดี ยกตนข่มท่าน ทำให้เกิดความแตกสามัคคี ชาวซิกข์ที่ดีต้องอ่อนน้อมถ่อมตน ให้อภัยและมีเมตตากรุณา

4. ลัทธิเต๋า (Taoism)

4.1 ประวัติความเป็นมาของลัทธิเต๋า

ลัทธิเต๋ามีกำเนิดในประเทศจีน ต้นกำเนิดเดิมของลัทธิเต๋าไม่ใช่ลัทธิหรือศาสนา แต่เป็นปรัชญาธรรมชาติ เพื่อการดำเนินชีวิตอย่างมีคุณค่าโดยอยู่อย่างกลมกลืนกับธรรมชาติ ตัดสิ่งที่ไม่จำเป็นออกไป ความจำเป็นของชีวิต รวมทั้งขนบธรรมเนียมประเพณีที่ฟุ่มเฟือยและฝืนกับธรรมชาติ โดยกลับไป มีชีวิตแบบง่าย ๆ ท่ามกลางความสงบของป่าเขาลำเนาไพร แต่เมื่อเวลาผ่านไปปรัชญาเต๋าได้ถูก ดัดแปลงให้สอดคล้องกับความเชื่อดั้งเดิมของจีนซึ่งบูชาพระเจ้าประจำธรรมชาติ ผสมกับความเชื่อ ในทางไสยศาสตร์อื่น ๆ จึงเกิดเป็นลัทธิเต๋า

ปรัชญาเต๋าเป็นระบบความคิดที่โดดเด่นต่างจากปรัชญาอื่น ๆ ของจีน กล่าวคือ มีแนวคิดที่นอกจากจะเน้นหนักในทางจริยศาสตร์แล้ว ยังมีแนวคิดทางด้านปรัชญาการเมืองและทัศนะในทางอภิปรัชญาค้นหาอันติมสัจที่เป็นรากฐานแห่งสรรพสิ่ง ตรงจุดนี้เองที่ทำให้ปรัชญาเต๋ายังคงยืนหยัดท่ามกลางกระแสปรัชญาอื่น ๆ ของโลกในปัจจุบันแม้วันเวลาจะผ่านไปนานก็ตาม ปรัชญาเต๋า ยังคงเป็นสิ่งที่น่าสนใจสำหรับผู้ที่แสวงหาความจริง

ก่อนที่จะกล่าวถึงระบบแนวความคิดของปรัชญาเต๋า เราควรศึกษาชีวประวัติของผู้ให้กำเนิด นั่นคือท่าน "เหลาจื้อ" ผู้ซึ่งมีชีวประวัติยังไม่เป็นที่แน่ชัด แต่อาจจะสันนิษฐานความเป็นมาของท่านจากบันทึก "ชื่อเก๋" ซึ่งเป็นบันทึกที่รวบรวมโดยซีเชียง นักประวัติศาสตร์สมัยราชวงศ์ฮั่น แม้ว่าบันทึกนี้จะมีบางตอนที่ขัดแย้งกันเองทำให้เกิดความคลุมเครือก็ตาม แต่เราอาจจะสรุปได้ว่าท่านเหลาจื้อเกิดในช่วงศตวรรษที่ 6 ก่อนคริสตกาล เป็นชาวยุทธ์ผู้มีอำนาจ อำนาจสูง ตำแหน่งสูง คุมบ้าน คุมเมือง ชื่อเดิมของท่านคือ "ยื่อ แซ่ลี่" ส่วนชื่อเหลาจื้อเป็นเพียงฉายาที่นิยมเรียกกันเท่านั้น ซึ่งหมายความว่า "อาจารย์ผู้เฒ่า" ท่านเคยรับราชการในราชสำนักจิ่ว โดยดำรงตำแหน่งเป็นบรรณารักษ์ใหญ่แห่งหอพระสมุดต่อมาได้เห็นความเสื่อมโทรมของราชวงศ์จิ่วจึงออกจากราชการจรริกไปถึงด่านแห่งหนึ่งก็ถูกนายด่านขอรับรองให้เขียนคัมภีร์ ซึ่งท่านได้แต่งให้และได้ลาจากไปโดยไม่มีผู้ใดทราบ

4.2 คัมภีร์ของลัทธิเต๋า

คัมภีร์ที่สำคัญที่สุดของลัทธิเต๋าคือ "เต๋าดั้งเก็ง" ซึ่งเชื่อกันว่าท่านเหลาจื้อเขียนขึ้นเมื่อประมาณศตวรรษที่ 6 ก่อนคริสตกาล มีลักษณะเป็นหนังสือขนาดเล็กที่บรรจุถ้อยคำมากกว่า 5,000 คำ มีทั้งหมด 81 บท และนิยมแปลออกมาในรูปของร้อยกรอง เป็นคัมภีร์ที่มีผู้สนใจแปลเป็นภาษาอังกฤษมากรองลงมาจกคัมภีร์ไบเบิลและแปลเป็นภาษาอื่น ๆ อีกหลายภาษา จึงเป็นหนังสือของคนจีนที่มีผู้รู้จักกันดีมากที่สุดเล่มหนึ่ง

วิหารที่ใช้ในคัมภีร์เต๋าดั้งเก็งนั้นมีจำนวนลึกลับซึ่งยากแก่การเข้าใจ เพราะเขียนไว้ด้วยประโยคสั้น ๆ แต่กินความหมายพิสดารซึ่งจะต้องใช้เวลาทำความเข้าใจและจะต้องมีการอธิบาย อย่าง

ยี่ดยาวจึงจะเข้าใจได้ ดังนั้นคัมภีร์นี้จึงมีนักปราชญ์เป็นจำนวนมากในสมัยต่อมาพยายามที่จะแต่งอรรถกถาไว้คือ อรรถกถาเต๋าเต็กเก็งที่เขียนโดย เฮ่งเพี้ยก ซึ่ง เป็นปราชญ์ที่มีชีวิต ในสมัยสามก๊ก (ประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 8)

ดังได้ทราบมาแล้วว่า คัมภีร์เต๋าเต็กเก็งนี้มี 2 ภาค คือ “เต๋าเก็ง” และ “เต็กเก็ง” เต๋าเก็งเริ่มตั้งแต่บทที่ 1-37 อธิบายถึงความคิดที่เกี่ยวกับอันติมสัง และมรรควิธีแห่งการเข้าถึงอันติมสังนั้น โดยเริ่มต้นอธิบายตั้งแต่เต๋า คืออะไร ธรรมชาติของเต๋า การเกิดขึ้นของสิ่งที่เป็นสมมติบัญญัติ หลักจริยธรรมของชีวิต ไปจนกระทั่งการอธิบายถึงวิถีทางเข้าถึงเต๋า ส่วนบทที่ 38-81 เป็นการอธิบายว่าชีวิตของเราจะเป็นอย่างไร ลักษณะการเมืองการปกครองที่ดีเป็นอย่างไร ลักษณะของผู้เป็นปราชญ์ที่ดีควรมีลักษณะอย่างไร ทำอย่างไรจึงจะมีชีวิตอยู่ในโลกนี้อย่างมีความสุข และประเทศในอุดมคตินั้นควรมีลักษณะอย่างไร

4.3 หลักคำสอนและเป้าหมายสุดท้ายของลัทธิเต๋า

ความจริงสูงสุดที่ลัทธิเต๋าให้ความเคารพนับถือ คือ “เต๋า” ซึ่งเป็นเอกภาพของสรรพสิ่งเป็นที่เกิดและดับของสิ่งทั้งหลาย แต่เอกภาพนี้เป็นสิ่งที่ไม่ตาย ไม่มีเบื้องต้นท่ามกลางและที่สุดโดยความหมายของคำว่า “เต๋า” ซึ่งเป็นเอกภาพของสรรพสิ่งทั้งหมดนี้มีความหมายว่า “หนทาง หรือ วิธี” ซึ่งเป็นหนทางที่ไร้ทาง นั่นคือ เราไม่สามารถเห็นหนทางนี้ด้วยการเห็น ไปไม่ได้ด้วยการเดินแต่เป็นสิ่งที่อยู่จริง เป็นหนทางที่มีจุดหมายแฝงอยู่ในตัวเอง เป็นบ่อเกิดและเป็นจุดหมายสุดท้ายของเอกภาพ เป็นสิ่งที่ไม่สามารถอธิบายได้ด้วยคำพูดหรือเหตุผล นอกจากการเปรียบเทียบ แต่การเปรียบเทียบกับยังไม่สามารถอธิบายได้ถึงเต๋าตัวจริง ดังคำกล่าวของเหลาจื้อในเต๋าเต็กเก็ง บทที่ 1 ซึ่ง พจนา จันทรสันติ ได้แปลมาจาก “ภูมิปัญญาจีน” (The Wisdom of China) ของหลินยู่ถิง ความว่า

“เต๋าที่อธิบายได้มิใช่เต๋อันอมตะ
ชื่อที่ตั้งให้กันได้ ก็มีชื่ออันสูงส่ง
เต๋านั้นมิอาจอธิบาย และมีอาจตั้งชื่อ
เมื่อไรชื่อทำอันใด จักให้ผู้อื่นรู้
ข้าพเจ้าขอเรียกสิ่งนั้นว่า “เต๋า” ไปพลาง ๆ

.....
.....
บ่อเกิดนั้นสุดแสนลึกล้ำ
ความลึกล้ำสุดแสนนั้น
คือประตูเปิดไปสู่ความรู้แจ้งแห่งสรรพชีวิต”

นอกจากนี้แล้ว ในเต๋าเต็กเก็งบทที่ 6 ได้ทำให้เราเห็นความยิ่งใหญ่ของเต๋ามากขึ้น เพราะจากเอกภาพนี้เองที่เป็นบ่อเกิดของฟ้าและดิน พจนานุกรมจีนได้แปลความไว้ว่า

“มhitธานุภาพอันล้ำลึกนั้นมิเคยดับสูญ
เป็นมารดาอันมหัศจรรย์
จากทวารแห่งมาดาตัวเอง
ได้ก่อเกิดราฐานแห่งฟ้าและดิน”

เกี่ยวกับจุดหมายของชีวิต เหลาจื้อเชื่อว่า ดวงวิญญาณเป็นอมตะ ความสัจธรรมเป็นหนทางสายแรกที่จะพาดวงวิญญาณให้ไปสู่เต๋า โดยการทำให้คงที่และสะอาด โลกทั้งสิ้นก็ยอมพ่ายแพ้แก่เราเอง เหลาจื้อไม่ยืนยันเรื่องโลกหน้าว่าจะไปเป็นรูปใด แต่ยืนยันว่าเมื่อบุคคลบำเพ็ญตนเป็นคนสงบ ระวัง ครองชีพไปตามทางที่ยอมรับความจริงของธรรมชาติที่เป็นจริงชีวิตนั้นก็ถึงจุดหมายปลายทางคือเต๋านั่นที่สุด

เต๋า เป็นสมมติฐานของสรรพสิ่ง ในทัศนะของเหลาจื้อ คือธรรมชาติสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นอมตภาวะ ไม่มีเบื้องต้นท่ามกลางและในที่สุด สรรพสิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นและดับในเต๋านี้ อุดมธรรมอันสูงสุดคือ ไปรวมอยู่กับเต๋านั่นเป็นความจริงสูงสุด

5. ลัทธิขงจื้อ (Confucianism)

5.1 ประวัติความเป็นมาของลัทธิและศาสนา

ลัทธิขงจื้อได้รับการยกย่องให้เป็นหนึ่งในศาสนาสำคัญของโลก แต่ถ้าพิจารณาให้ดีโดยใช้หลักองค์ประกอบของศาสนาเข้ามาเทียบเคียงแล้ว เราจะเห็นว่าคำสอนของขงจื้อมีลักษณะเป็นลัทธิปรัชญามากกว่าศาสนา เพราะไม่มีผู้เผยแพร่งคำสอน มีแต่สานุศิษย์ซึ่งมีได้อยู่ในลักษณะที่เป็นนักบวชไม่มีคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ มีแต่วรรณกรรมโบราณที่ถ่ายทอดมาจากความคิดของบรรพชน แต่อาจจะสอดแทรกความคิดของขงจื้อเข้าไปเพื่อช่วยให้เข้าใจง่ายขึ้น เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติให้เหมาะสมกับยุคสมัย จึงขาดความศักดิ์สิทธิ์ผิดจากคัมภีร์ของศาสนาอื่น ๆ ที่ผู้ใดจะดูหมิ่นหรือติเตียนไม่ได้ ลัทธิขงจื้อไม่มีศาสนพิธีที่ริเริ่มเอง มีแต่เพียงพิธีกรรมที่ทำสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษ เช่น การไหว้เจ้าและการเซ่นไหว้วิญญาณบรรพบุรุษ แม้แต่ขงจื้อเองก็ปฏิบัติตามเช่นเดียวกับคนอื่น และศาสนสถานที่มีอยู่ในปัจจุบันก็ไม่ใช่ศาสนสถานตามคำสอนของขงจื้อ เป็นเพียงศาลเจ้าที่ไม่ได้มีแต่เฉพาะรูปของขงจื้อเท่านั้น แต่มีรูปเทพเจ้าอื่น ๆ ด้วย

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ เราจะเห็นได้ว่าคำสอนของขงจื้อเป็นได้เพียงลัทธิเท่านั้น และขงจื้อก็จัดอยู่ในฐานะเป็นเจ้าลัทธิคนหนึ่งแต่เป็นเจ้าลัทธิที่คำสอนมีอิทธิพลอย่างลึกซึ้งต่อวิถีชีวิตและความ

คิดของชาวจีน ถึงแม้ว่าชาวจีนส่วนมากจะยอมรับนับถือศาสนาพุทธ ศาสนาคริสต์ และลัทธิเต๋า แต่ในขณะเดียวกันก็ยอมรับนับถือลัทธิขงจื้อไปพร้อม ๆ กัน ลัทธิขงจื้อจึงเป็นส่วนหนึ่งของสังคมจีนอย่างแยกไม่ออก และคำสอนของขงจื้อได้กลายเป็นศาสนาของจีนในเวลาต่อมา

ประวัติของขงจื้อนั้น เราสามารถสืบค้นไม่ยากนัก เพราะมีสานุศิษย์ได้บันทึกไว้เป็นหลักฐานที่น่าเชื่อถือได้ และเล่าสืบต่อกันมาว่าท่านมีนามเดิมว่า “คิ่ว” แปลว่า “ภูเขา” มีชีวิตอยู่ในช่วงระหว่างปี 551-479 ก่อนคริสตกาล อันเป็นช่วงเวลาก่อนพุทธปรินิพพาน 8 ปี ท่านเกิดที่รัฐลู่ กำฟ้าบิดาตั้งแต่มดเล็กจึงได้รับการเลี้ยงดูจากมารดาด้วยความยากลำบาก แต่มารดาก็พยายามจัดการให้บุตรชายได้รับการศึกษาเท่าที่จะทำได้ ขงจื้อเองก็เป็นผู้มีแววแห่งอัจฉริยภาพตั้งแต่เด็ก เพราะสามารถเรียนรู้ได้ทุกแขนงเท่าที่มีในสมัยนั้นแม้แต่ครูผู้สอนยังกล่าวยกย่องชมเชย ขงจื้อ แต่งงานเมื่ออายุได้ 19 ปี หลังจากนั้นภริยาของท่านได้ให้กำเนิดบุตรชาย 1 คน ชีวิตครอบครัวของท่านไม่มีใครมีใครกล่าวถึงมากนัก และบุตรชายของท่านไม่ได้สืบทอดทางความคิดของท่านเลยแต่มีผู้เล่ากันว่ายังมีผู้สืบลายโลหิตต่อจากท่านเหลืออยู่ในปัจจุบันนี้

เมื่ออายุได้ 27 ปี ท่านได้เข้ารับราชการในรัฐลู่ เป็นเพียงตำแหน่งเล็ก ๆ ในกรมเกษตร มีหน้าที่ดูแลปลุกสัตว์ ต่อมาได้ย้ายไปเป็นเจ้าหน้าที่บัญชีในกระทรวงการคลัง หลังจากที่มีมารดาถึงแก่กรรมท่านได้ลาออกจากราชการ และได้เปลี่ยนมาประกอบอาชีพครูจนเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่ชนทั่วไป จนได้รับสมญานามว่า “ขงฟู่จื้อ” แปลว่า “ขงนักปราชญ์”

วิชาการที่ท่านสอนนั้นมีหลายอย่าง มีการจัดวางเป็นระบบหลักสูตรซึ่งสามารถเรียนรู้ได้ทุกคนโดยไม่จำกัดชั้นวรรณะ และไม่มีสถานที่ตั้งตายตัว แต่เคลื่อนที่ไปเรื่อย ๆ ตามแต่ท่านจะไปแสดงหลักปรัชญาในที่ใด สานุศิษย์ก็จะอพยพตามไปด้วย

ขงจื้อเร่ร่อนไปยังเมืองต่าง ๆ จนกระทั่งอายุได้ 34 ปี ท่านจึงได้รับราชการอีกครั้งหนึ่งโดยได้รับเชิญเป็นที่ปรึกษาให้รัฐชี่ แต่ก็ถูกกลั่นแกล้งจากเสนาบดีบางกลุ่มที่ไม่ต้องการให้ท่านเข้ามามีส่วนในการปกครอง ท่านจึงต้องอพยพกลับบ้านเดิม เมื่ออายุได้ 37 ปี ในช่วงเวลานี้ท่านได้แต่รอวันเวลาที่จะกลับเข้าสู่วิถีทางการเมือง ท่านรอเวลานานหลายปีที่จะหาโอกาสแสดงฝีมือจนกระทั่งเมื่ออายุได้ 51 ปี ลี้ฮ้วนจื้อ นายกรัฐมนตรีรัฐลู่ ได้เชิญท่านเป็นนายกเทศมนตรีนครลู่ ท่านจึงต้องตอบรับทันทีแม้ว่าจะอยู่ในตำแหน่งเพียงสองปี แต่สามารถจัดระเบียบต่าง ๆ ในสังคมได้อย่างเรียบร้อย ต่อมาจึงได้เลื่อนขึ้นเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงโยธาธิการและกระทรวงยุติธรรม ในขณะนี้ท่านอายุได้ 54 ปีแล้ว อันเป็นช่วงที่ท่านได้มีโอกาสดำเนินนโยบายปกครองตามอุดมคติเป็นเหตุให้รับลู่มีความเจริญและมีสันติสุขเป็นอย่างมากถึงขนาดไม่มีผู้ทำผิดกฎหมายเลย คุกก็ปิดร้างมานาน แม้จะมีค่าตกกลางถนน ก็ไม่มีผู้ใดเก็บ ความเข้มแข็งทางจริยธรรมของประชาชนเป็นเหตุให้เกิดความรุ่งโรจน์ทางการเมือง รัฐข้างเคียงจึงริษยา เพราะเกรงว่ารัฐลู่จะเป็นรัฐมหาอำนาจ เวลาอันรุ่งโรจน์ทางการเมืองนับตั้งแต่อายุ 51 ปี ถึง 55 ปี รวมแล้ว 5 ปีที่รัฐลู่ได้รับการจัดระบบทางการเมืองอย่างมีประสิทธิภาพ รูปแบบและกฎเกณฑ์ทาง

การเมืองการปกครองที่ท่านขงจื้อได้วางรากฐานไว้นี้ ต่อมาได้เป็นแม่แบบที่นักศึกษาจีนจะต้องเรียนรู้ในสมัยต่อ ๆ มา

หลังจากนั้นขงจื้อต้องพเนจรเร่ร่อนไปตามรัฐต่าง ๆ จนกระทั่งท่านอายุได้ 69 ปี ท่านได้ถูกเชิญเป็นที่ปรึกษาของรัฐลู่ ซึ่งท่านก็มีความสุขมากที่ได้มีส่วนร่วมในการสร้างสังคมในช่วงปัจฉิมวัยนี้ ท่านทุ่มเทชีวิตให้กับการศึกษาและค้นคว้าวิจัยตำรับตำราเป็นอย่างมาก สานุศิษย์ของท่านหลายคนได้ตายจากไปเป็นเหตุให้ชีวิตในวัยชราของท่านค่อนข้างว่างแหว เมื่ออายุท่านได้ 73 ปี ท่านล้มป่วยเพียง 7 วัน ก็ถึงแก่กรรม สานุศิษย์ได้ร่วมกันสร้างกระท่อมและทำการไว้ทุกข์ให้ท่านถึง 3 ปี เมื่อครบกำหนดแล้วต่างก็แยกย้ายกันออกไป แต่บางคนก็ยังคงตั้งรกรากในบริเวณนั้นทำให้กลายเป็นตำบลขึ้นมา สถานที่ฝังศพของท่านขงจื้อนี้ ปัจจุบันอยู่ที่ไค่กู่ มณฑลชวต้งหรือซานตง ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของสาธารณรัฐประชาชนจีน

5.2 คัมภีร์ของลัทธิขงจื้อ

ลัทธิขงจื้อไม่มีคัมภีร์เหมือนศาสนาสาขาลอื่น ๆ หากแต่ว่าคัมภีร์ที่ยอมรับนับถือนั้นเป็นเพียงวรรณกรรมที่เกิดจากการรวบรวมตำราเก่า ๆ ที่มีอยู่แล้ว และได้นำมาชำระสะสางให้ถูกต้องรัดกุมเท่านั้น จึงไม่มีลักษณะแห่งความศักดิ์สิทธิ์และไม่มีคำสอนเกี่ยวกับชีวิตหลังความตายเหมือนศาสนาอื่น ๆ วรรณกรรมโบราณซึ่งถูกถ่ายทอดใหม่นี้มีทั้งหมด 6 ประเภทคือ

1. ชุนชิว เป็นหนังสือประวัติศาสตร์ของรัฐต่าง ๆ โดยเฉพาะรัฐลู่ ขงจื้อได้แทรกอุดมคติทางการเมืองและแก้ไขตัดตอนในบางเรื่องที่ขัดกับทัศนคติของตนออกไป มีการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลไปในตัวด้วย จึงนับว่าเป็นงานที่สำคัญที่สุดในชีวิตของท่าน
2. เสี่ยงจื้อ เป็นหนังสือที่ว่าด้วยระเบียบแบบแผนแห่งการปกครองนับตั้งแต่สมัยพระเจ้าเจียวลงมาถึงสมัยราชวงศ์โจว
3. เอี้ยะ เป็นหนังสือที่ว่าด้วยเรื่องความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์แห่งธรรมชาติและวงจรของธรรมชาติทั้งหลายทั้งปวงที่มีเกิดมีดับ
4. ไฉ่เก็ง เป็นหนังสือที่ว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณี ระเบียบแบบแผน จารีตนิยม ตลอดจนวัฒนธรรม
5. ซีเก็ง เป็นหนังสือที่รวบรวมบรรดาโคลงสมัยชุนชิว มีเนื้อหาเกี่ยวกับกษัตริย์ ลัทธิศาสนา ชีวิตในสังคมและธรรมชาติ แสดงออกซึ่งความคิดและความรู้สึกของคนในสังคมสมัยนั้น อีกทั้งยังให้คติธรรมที่ชวนคิดและเตือนสติได้อย่างดีจึงมีคุณค่าในทางจริยธรรมมาก
6. หงาว เป็นหนังสือเล่มเดียวที่ไม่มีหลักฐานเหลือมาถึงปัจจุบันเลย นักประวัติศาสตร์ได้สันนิษฐานว่าเป็นหนังสือที่เกี่ยวกับดนตรีโดยเฉพาะโน้ตของจิงหะของบรรดาบทโคลงในซีเก็ง

5.3 หลักคำสอนของลัทธิขงจื้อ

ในขณะที่ปรัชญาเต๋าสอนในหลักปรัชญาและการทำสมาธิเพื่อเข้าถึงธรรมชาติ ลัทธิขงจื้อกลับสอนให้บุคคลมีชีวิตอยู่ในสังคมแทนที่จะหลีกเลี่ยงออกจากสังคม ด้วยการเสนอหลักทางศีลธรรมที่บุคคลควรปฏิบัติ เพื่อปรับปรุงสังคมมนุษย์ให้มีระเบียบแบบแผนและไม่ไร้ใจในโลกหน้า หลักธรรมเหล่านี้สรุปได้มีดังนี้ คือ

1. ยืน (Jen) คำนี้มีความหมายกว้างมากแปลได้หลายอย่าง แต่ในความหมายของขงจื้อคือ “ความรักในชนทั้งหลาย” ซึ่งตรงกับคำว่า “เมตตา” แต่ ฮอฟฟ์ นักปราชญ์ทางศาสนา ได้แปลความหมายกว้างกว่านั้นคือ “ความรัก ความเมตตา กรุณา และความสงสาร”

2. หลี่ ปาฐกถาก็ได้อธิบายว่าคำ ๆ นี้มีความหมายหลายนัย แต่ที่สำคัญมี 2 ประการ คือ

ก. หมายถึง “ความชอบธรรม”

ข. หมายถึง “กฎเกณฑ์” ซึ่งจะกำหนดว่าในพิธีหนึ่ง ๆ นั้น ต้องทำอะไร กฎเกณฑ์นี้จะช่วยให้แสดงอารมณ์ออกมาได้อย่างเหมาะสม และเป็นที่ยอมรับของสังคมอันเป็นหนทางที่จะช่วยให้การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์เป็นเรื่องง่ายขึ้น กฎเกณฑ์เหล่านี้ได้แก่ พิธีกรรมในราชสำนัก พิธีกรรมเกี่ยวกับการเกิดและการตาย พิธีกรรมการเซ่นไหว้ และพิธีการต่าง ๆ ในราชสำนัก เป็นต้น

ขงจื้อเชื่อว่าบุคคลใดก็ตามที่มีคุณธรรมหลักทั้ง 2 อย่าง คือ ยืนและหลี่ บุคคลนั้นได้ชื่อว่าเป็นยอดมนุษย์ (the superior human being) เพราะโดยธรรมชาติแล้วมนุษย์ทุกคนมีพื้นฐานที่ดี เมื่อได้รับการอบรมและการศึกษาที่ดียอมทำให้เขาเป็นคนดีได้ และสามารถเป็นได้ถึงยอดมนุษย์ แนวคิดนี้ตรงข้ามกับความเชื่อของศาสนาคริสต์ที่เชื่อว่า มนุษย์โดยกำเนิดมีบาปติดตัว จำเป็นที่จะต้องได้รับความช่วยเหลือจากพระเจ้าเพื่อรอดพ้นจากความทุกข์และความชั่วร้าย

5.4 เป้าหมายสูงสุดของลัทธิขงจื้อ

ขงจื้อไม่เคยกล่าววาระบางอย่างชัดเจนลงไปว่าเป้าหมายสูงสุดของมนุษย์คืออะไร เพราะคำสอนของขงจื้อจะเน้นหนักในทางจริยธรรมและปรัชญาทางการเมือง เพื่อนำมาใช้ในการพัฒนาชีวิตและสร้างสรรค์สังคมให้น่าอยู่ เปรียบได้กับสวรรค์บนดิน เราอาจพิจารณาและวิเคราะห์จากคำสอนของท่านได้ว่าเป้าหมายสูงสุดของลัทธิก็คือการเป็นยอดมนุษย์ หรือภาษาจีนเรียกว่า “ซุนจื้อ” เพราะเหตุว่ามนุษย์เป็นหน่วยหนึ่งในสังคมที่มีความสำคัญมากที่สุด ถ้ามนุษย์แต่ละคนดีแล้ว สังคมย่อมดี สันติภาพก็จะเกิดขึ้นได้ในโลก

6. ศาสนาชินโต (Shinto)

6.1 ประวัติและความเป็นมาของศาสนาชิโนโต

ชิโนโตผูกพันแน่นกับวิถีชีวิตของชาวญี่ปุ่นนับตั้งแต่ประวัติศาสตร์มาจนถึงปัจจุบัน อิทธิพลที่มาจากความเชื่อนี้ เราจะเห็นได้จากวิถีชีวิตและขนบธรรมเนียมของชาวญี่ปุ่น แต่ถึงกระนั้นหากจะมีคำถามที่ว่าชิโนโตเป็นศาสนาหรือไม่ เราอาจตอบได้ว่าชิโนโตเป็นเพียงลัทธิความเชื่อแบบพื้น ๆ ที่ขาดองค์ประกอบของศาสนาเพราะไม่มีศาสดาผู้ก่อตั้งศาสนา ไม่มีคัมภีร์ มีแต่ตำนานธรรมชาติและเทพนิยาย ชิโนโตเกิดจากรวมชาติและธรรมชาติก็คือโลกของชิโนโต ชิโนโตจึงเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมทางเผ่าพันธุ์ของชาวญี่ปุ่นที่ซึมซาบเข้าในวิถีชีวิต

คำว่า "ชิโนโต" นี้ มาจากฮารุ อุนาซึกิ ได้อธิบายว่า มาจากอักษรจีนสองตัวคือ "เซน" (shen) ซึ่งแปลว่า "เทพทั้งหลาย" ส่วน "เต๋า" (Tao) แปลว่า "ทาง" รวมความแล้ว แปลว่า "วิถีทางแห่งเทพทั้งหลาย" เพราะชาวญี่ปุ่นบูชาเทพเจ้าเป็นจำนวนมากนับไม่ถ้วน เทพเหล่านี้เป็นเทพที่มีอยู่ในธรรมชาติ และการที่จะเข้าถึงองค์เทพได้นั้นจะต้องเข้าถึงธรรมชาติ ชิโนโตจึงสอนให้บุคคลเคารพในธรรมชาติ

6.2 คัมภีร์และหลักคำสอนในศาสนาชิโนโต

ชิโนโตไม่มีคัมภีร์ที่เป็นหลักของศาสนา แต่มีหนังสือโบราณที่เป็นตำนานเก่าแก่กล่าวถึงเทพนิยายซึ่งมีส่วนสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนญี่ปุ่น หนังสือโบราณเหล่านี้ได้แก่ โคจิกิ(Kojiki) ซึ่งเป็นหนังสือที่เชื่อกันว่าน่าจะรวมเป็นเล่มได้เมื่อประมาณศตวรรษที่ 7-8 อันเป็นช่วงเวลาที่กระแสธารของพุทธศาสนาพยายามได้เข้ามาเผยแพร่ในญี่ปุ่น นอกจากนี้มี นิฮอนโชกิ (Nihon Shoki) ม้านโยชู (Manyo-shu)ฟูโดกิ(Fudoki) และคิวจิกิ (Kijiki)

ชิโนโตเป็นความเชื่อพื้นฐานดั้งเดิมที่อิงอยู่กับลัทธิวิญญาณนิยม ดังนั้นวิญญาณหรือที่ภาษาญี่ปุ่นเรียกว่า "กามิ" (Kami) จึงเป็นศูนย์กลางของความเชื่อและเป็นปอดเกิดของสรรพสิ่งทั้งหลาย

อย่างไรก็ตาม คำว่า "กามิ" มีความหมายค่อนข้างกว้างมาก จึงเป็นเรื่องยากที่จะอธิบายแต่โดยทั่ว ๆ ไปที่ชาวญี่ปุ่นเข้าใจกันนั้นหมายถึงทวยเทพในสวรรค์และในโลกมนุษย์ อีกทั้งยังหมายถึงวิญญาณตามศาลเจ้า วิญญาณที่สถิตอยู่ในสัตว์ พืช ก้อนดิน ก้อนหิน ภูเขาและทะเล เป็นต้น การที่กามิมิมีจำนวนมากเป็นเพราะสรรพสิ่งทั้งหลายเป็นสิ่งที่จำกัดตายตัว จึงมีรูปร่างและกินเนื้อที่ ทำให้ปรากฏเห็นชัดเป็นจำนวนมากมาย แต่กามิหรือวิญญาณเปรียบได้กับบอสสารซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่จำกัดตายตัว จึงสามารถเข้าไปอยู่ในรูปร่างต่าง ๆ ของสรรพสิ่งได้ ดังนั้นคนญี่ปุ่นจึงเห็นเทพเจ้าหรือกามิในรูปร่างของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงและเชื่อในฤทธิ์อำนาจนั้น

เราอาจสรุปได้ว่า ทัศนะของชิโนโตนั้นเชื่อว่ากามิมิอยู่ในทุก ๆ สิ่ง เป็นพลังที่ทำให้ชีวิตแก่ทุกสิ่ง และทำให้ชีวิตเหล่านั้นกลมกลืนอยู่ในโลกนี้ได้ ธรรมชาติและมนุษย์จึงเป็นลูกหลานของกามิ โดยเฉพาะมนุษย์นั้นเป็นผลผลิตสำคัญของกามิ มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ตราบเท่าที่เขาสามารถรักษาทบพาท

และความสัมพันธ์กับสิ่งต่าง ๆ ในโลกนี้ การมีชีวิตอยู่ตามธรรมชาติและกลมกลืนกับธรรมชาติจึงเป็นความดีงาม ซึ่งเราจะเห็นได้ว่า ทศนะเช่นนี้คล้ายกับแนวคิดของลัทธิเต๋าและศาสนาโซโรอัสเตอร์ซึ่งให้ความสำคัญกับธรรมชาติมาก

7. ศาสนาโซโรอัสเตอร์หรือปาร์ซี (Zoroastrianism or Parsiism)

7.1 ประวัติความเป็นมาของศาสนาและศาสดา

ศาสนาโซโรอัสเตอร์เป็นหนึ่งในจำนวนศาสนาที่เก่าแก่ที่สุดของโลก และยังมีผู้นับถือสืบทอดมาถึงปัจจุบันนี้ จัดว่าเป็นศาสนาที่มีชีวิตอยู่ (living religion) อายุของศาสนาเข้าใจกันว่ามียุมากกว่า 3,000 ปี มีผู้นับถือประมาณ 254,000 คน เป็นสถิติเมื่อ ปี พ.ศ. 2526

ศาสนานี้เกิดขึ้นที่ประเทศเปอร์เซีย (อิหร่านในปัจจุบัน) โดยมีท่านโซโรอัสเตอร์ (Zoroaster) เป็นผู้ค้นพบศาสนา ชีวประวัติของท่านโดยเฉพาะอย่างยิ่งวันเกิดนั้นมีการบันทึกที่หลากหลายออกไปมาก แต่มีนักเขียนกรีกหลายคนได้เขียนในวรรณกรรม โดยอ้างถึงการเกิดของโซโรอัสเตอร์ว่าเกิดเมื่อประมาณ 660 ปี ก่อนคริสตกาล ท่านเป็นที่รู้จักกันดีในสมัยกรีกแม้แต่เพลโตก็พยายามที่จะมาศึกษากับท่าน แต่ก็เกิดสงครามระหว่าง กรีก-เปอร์เซีย ขึ้นก่อน

โซโรอัสเตอร์มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "ซารารุสตรา" (Zarathustra) ซึ่งเป็นภาษาเปอร์เซีย แปลว่า "ผู้เป็นเจ้าของอูรู" เรื่องราวในวัยเด็กของท่านมีไม่มากนัก นอกจากเล่ากันว่าท่านถูกปีศาจพยายามที่จะฆ่าท่านหลายครั้งในสมัยที่ยังเป็นเด็กทารกแต่ไม่สำเร็จ จนกระทั่งซารารุสตราเติบโตเป็นหนุ่มมีครอบครัว มีภรรยา 3 คน และลูก 6 คน ท่านเบื่อหน่ายความทุกข์ของชีวิต ในที่สุดจึงละทิ้งครอบครัวไปศึกษาหาสัจธรรมในขณะนั้นท่านอายุ 30 ปีแล้ว ความพยายามที่จะพบกับสัจธรรมทำให้ท่านออกท่องเที่ยวหาความวิเวก ได้พบเห็นกับความยากจนของชาวนาชาวไร่ และการถูกบีบบังคับจากเจ้าของที่ดิน ท่านพยายามค้นหาเป็นเวลานานจนเกือบจะล้มเลิกความคิด แต่แล้วท่านได้พบปาฏิหาริย์ ณ ริมฝั่งแม่น้ำแห่งหนึ่ง โดยมีเทพไวสุ มานา (Vohu Mana) มาปรากฏตัวต่อหน้า และได้บอกว่าซารารุสตราจะได้เป็นตัวแทนของพระเจ้าในการเผยแผ่ศาสนาที่มีพระเจ้าแท้จริงเพียงองค์เดียว พระองค์ทรงพระนามว่า อาหุรา มาสตา (Ahura Mazda) ในช่วง 10 ปี ที่ซารารุสตราศึกษาธรรมะจากพระเจ้าอาหุรามาสตา นั้นได้สาบานต่อพระเจ้าว่าจะเผยแผ่ศาสนาออบกายถวายชีวิตแก่พระองค์ และจะยึดหลักคำสอนของพระองค์ไปตลอดชีวิต

หลังจากนั้น ท่านซารารุสตราได้สอนศาสนาและเผยแผ่หลักคำสอนของพระเจ้าอาหุรามาสตาแก่ประชาชนทั่วไปทุกชั้นและวรรณะ ในระยะแรกไม่มีใครประสบผลสำเร็จ จนท่านเกือบล้มเลิกความคิด แต่ด้วยความเพียรพยายามและความเชื่อมั่นในพระเจ้า จึงทำให้ซารารุสตราเอาชนะกิเลสในใจ และยังสามารถเปลี่ยนใจลูกพี่ลูกน้องคนหนึ่งมาศรัทธาในตัวท่าน ทั้งสองท่านนี้ได้ช่วยกันเผยแผ่ศาสนาแม้ว่าจะได้รับการกลั่นแกล้งและทรมาน ท่านทั้งสองกลับต่อสู้ความชั่วร้ายด้วยความดี

สามารถเอาชนะจิตใจเจ้าชาย วิศตาสปา (Vishtaspa) และบริวารของท่านมายอมรับนับถือศาสนาพระเจ้าอาหุรามาสดา นับแต่นั้นมาศาสนาซารุสตรา ได้แพร่กระจายไปทั่วเมืองและราชสำนักของเปอร์เซีย ทั้ง ๆ ที่แต่เดิมเคยนับถือพลังอำนาจแห่งธรรมชาติแบบเผ่าอารยันโบราณที่เคยปฏิบัติกันต่อมา

7.2 คัมภีร์ของศาสนาโซโรอัสเตอร์

คัมภีร์ของศาสนาโซโรอัสเตอร์เรียกว่า "อเวस्ता" (Avesta) ซึ่งแปลว่า "ความรู้" คล้ายกับพระเวทของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู คัมภีร์อเวस्ताเขียนด้วยภาษาเปอร์เซีย แบ่งออกเป็น 5 ภาค คือ

1. ยัสนา (Yasna) เป็นส่วนที่เกี่ยวกับพิธีกรรม และการขบวงสรวงต่อพระเจ้า โดยแต่งเป็นบทคาถาเพื่อสวดสรรเสริญคุณและฤทธิ์ของพระเจ้า
2. วิสเปอร์ด (Visperad) เป็นบทสวดอ่อนวอนพระเจ้าและกล่าวถึงศาสนาต่าง ๆ ทางความรู้ เช่น เกษตรศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ดาราศาสตร์ แพทย์ศาสตร์ เป็นต้น
3. เวดิดัต (Vedidad) เป็นบทขับภาติผีปีศาจและเกี่ยวกับข้อบังคับสำหรับนักพรตในการประกอบพิธีกรรม นอกจากนี้ยังมีส่วนที่เกี่ยวกับจักรวาลวิทยาอีกด้วย
4. ยัทส์ (Yaths) เป็นบทรวบรวมชีวิตของศาสนาโซโรอัสเตอร์ และบางตอนมีข้อความอัญเชิญเทพเจ้า เชื่อกันว่าเป็นส่วนสำคัญที่สุดและเป็นคู่มือของนักพรต
5. ไอร์ อเวस्ता (Khorda Avesta) เป็นบทสวดอย่างย่อสำหรับคนทั่วไป

7.3 หลักธรรมในศาสนาโซโรอัสเตอร์

หลักธรรมในศาสนาโซโรอัสเตอร์ เราอาจจัดได้ 2 ระดับ

ก. **ธรรมขั้นพื้นฐานสำหรับชาวบ้าน** เป็นธรรมขั้นต้นเพื่อให้มนุษย์ได้เข้าใจในพื้นฐานทางจริยธรรมของศาสนา โดยเริ่มตั้งแต่การมีความเข้าใจในพลังอำนาจของธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ ลม ไฟ ความคิดทางศาสนาเช่นนี้ นับว่าเป็นประโยชน์ต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และทำให้เห็นว่าศาสนาของศาสนานี้มีความละเอียดอ่อนและเห็นคุณค่าของธรรมชาติ การที่จะทำให้นมนุษย์สามารถบรรลุธรรมในของที่นี่ได้ มนุษย์จะต้องเริ่มตั้งแต่การมีหลักปฏิบัติที่ดีทั้งในทางกาย วาจา และใจ กล่าวคือ มีความคิดดี พูดดี และทำดี

ข. **ธรรมขั้นสูงสำหรับนักบวช** ธรรมระดับนี้เหมาะสำหรับนักพรตและนักบวชในศาสนาที่ต้องการวิถีชีวิตบริสุทธิ์ จึงมีการปฏิบัติที่ละเอียดอ่อนแยกย่อยออกไปอีก ธรรมและข้อห้ามที่เรียกว่า "วินัย" ซึ่งอาจารย์เสถียร พันธรังษี ได้จำแนกไว้มีดังนี้

ธรรม 5 ได้แก่

1. เป็นผู้ถือพรหมจรรย์
2. มีความเที่ยงธรรมทั้งกาย วาจา ใจ
3. มีความรู้เป็นที่เชื่อถือได้
4. เป็นผู้ฉลาดในพิธีกรรม
5. อดทนต่อความขั้ว

วินัย 10 ได้แก่

1. มีชื่อเสียงดี เพื่อความดีของครูบาอาจารย์
2. ไม่มีชื่อเสียงชั่ว เพื่อครูบาอาจารย์
3. ไม่ทุบตี และกล่าวคำหยาบต่อครูบาอาจารย์
4. เชื้อฟังและสอนตามครูบาอาจารย์
5. ให้รางวัลคนทำดี และลงโทษคนทำชั่ว
6. ต้องต้อนรับผู้มาหาด้วยกริยาอันงาม
7. ห้ามประพฤติชั่ว
8. สาราภาพความชั่วที่ตนเองกระทำ
9. ต้องรู้ความเคลื่อนไหวของศาสนาและช่วยบำรุงศาสนา
10. ต้องภักดีต่อผู้ปกครองทั้งฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักร

7.4 พระผู้เป็นเจ้าของสูงสุด และจุดหมายสุดท้ายของชีวิต

ศาสนาโซโรอัสเตอร์เชื่อว่า มีพระเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ คือ พระเจ้าอาหุรา มาสตา (Ahura-Mazda) ซึ่งฮอปฟ์ได้อธิบายความหมายไว้ว่า คำว่า "อาหุรา" นี้เป็นภาษาเปอร์เซีย แปลว่า "พระเจ้า" และคำว่า "มาสตา" แปลว่า "ปัญญา" รวมความว่า "พระเจ้าแห่งดวงปัญญา" ในคัมภีร์ของโซโรอัสเตอร์ ได้เอ่ยถึงพระองค์ มากกว่า 20 พระนาม เช่น "ผู้ประทานพร" , "ผู้ประทานฝูงสัตว์" , "ผู้ทรงพลัง" , "ความศักดิ์สิทธิ์อันสมบูรณ์" , "พระเจ้าผู้สร้าง" , "สัตย์พญญ" และ "พระเจ้า ผู้ไม่มีใครเอาชนะ" เป็นต้น

พระองค์จึงเป็นผู้สร้างทุกสิ่ง ผู้รู้ทุกสิ่งและทรงความดีงามอย่างบริสุทธิ์ถาวรโลกและสรรพสิ่งล้วนเป็นผลงานที่พระองค์ทรงสร้างขึ้นมา แต่ไม่มีใครสามารถสร้างพระองค์ได้ พระองค์จึงมีอยู่เป็นอยู่ด้วยพระองค์เอง ทรงเป็นอมตะอยู่เหนือกาลเวลา ไม่มีใครที่จะรู้หรือเข้าใจในตัวพระองค์ได้โดยตรง นอกจากจะทรงเปิดเผยพระองค์เอง โดยการติดต่อผ่านเทพเจ้าทั้ง 6 องค์ คือ

- อาษา (Asha) เป็นเทพเจ้าแห่งความยุติธรรมและความรู้ในกฎของพระเจ้า

- โวฮู-มานา (Vohu-Mana) เป็นเทพเจ้าแห่งความรัก
- กษัตรา (Kshathra) เป็นเทพเจ้าแห่งความช่วยเหลือ
- อาร์มาอิติ (Arnaiti) เป็นเทพีแห่งความใจบุญ
- อารวาตัต (Haurvatat) เป็นเทพีแห่งความสมบูรณ์
- อาเมเรตัต (Ameretat) เป็นเทพีแห่งอมตภาพ

นอกจากนี้ยังมีเทพองค์อื่น ๆ อีก เช่น สระโชา (Sraosha) เป็นเทพที่ปกป้องมนุษย์ที่เชื่อฟังคำสั่งสอนของพระเจ้า อาชิ วังกูอิ (Ashi Vanguhi) เป็นเทพีผู้ให้รางวัลแก่คนทำดี และมีทรา (Mithra) เป็นเทพที่แยกย่อยกันมากในกลุ่มของพวกทหาร

ศาสนาไซโรอัสเตอร์เชื่อในเจตจำนงเสรี (Free Will) ศาสนานี้จึงเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนย่อมได้รับผลของกรรม บุคคลใด "ทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว" ดังคำสั่งสอนของไซโรอัสเตอร์ในคัมภีร์ ยัสนา (Yasna) ได้แปลความเป็นภาษาอังกฤษไว้ว่า "Evil to Evil, Good to Good" ซึ่งความเชื่อนี้คล้ายกับความเชื่อของพราหมณ์-ฮินดู ในเรื่องกฎแห่งกรรม

8. ศาสนายูดายหรือยิว (Judaism)

8.1 ประวัติความเป็นมาของศาสนายูดาย

ศาสนายิวหรือยูดาย ผู้ก่อตั้งศาสนาคือ อับราฮัมบรรพบุรุษของชาวเฮบรู และต่อมาโมเสสผู้นำบัญญัติ 10 ประการมาประกาศ พระยะโฮวาหรือยะหะเวห์ เป็นพระเจ้าสูงสุด ทรงสร้างโลกและสรรพสิ่ง ศาสนายิวเกิดขึ้นที่ประเทศปาเลสไตน์ บนหลักพันธสัญญาระหว่างพระยะโฮวากับอับราฮัมซึ่งเป็นข้อผูกพันชาวยิวกับพระเจ้า คัมภีร์ทัลมุดหรือโตราห์และไบเบิลเก่า เป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์และเป็นต้นกำเนิดของศาสนาคริสต์และศาสนาอิสลาม ตามลำดับ ซึ่งมีความเป็นมาดังนี้

ณ ตำบลอูร์ (ur) แคว้นคาลเดีย บริเวณแผ่นดินแถบอ่าวเปอร์เซียปัจจุบัน ก่อนคริสต์กาล ประมาณ 1,500 ปี อับราฮัม บุตรของเตร่าห์บรรพบุรุษของเผ่ายิวได้ปรากฏขึ้นเป็นผู้นำเผ่าเซเมติก เมื่อการทำมาหากินในถิ่นนั้นเกิดคับแค้น อับราฮัมจึงพาพวกพ้องเร่ร่อน ออกจากคาลเดียไปตามทะเลทรายและขุนเขา พบที่ใดเหมาะก็ตั้งถิ่นฐานลงในที่นั้นผ่านอาณาจักรบาบิโลเนียผ่านเขตเมโสโปเตเมียเข้าสู่อียิปต์บริเวณลุ่มแม่น้ำไนล์ตามลำดับ การอพยพครั้งสุดท้ายของอับราฮัมได้ไปอาศัยอยู่ในแผ่นดินของชาวปาเลสไตน์ ก่อนเข้าไปเขาได้ประกาศให้ทุกคนทราบว่าเขาพบพระเจ้าและได้ทำสัญญากับพระองค์ โดยที่พระเจ้าจะประทานแผ่นดินสัญญาให้เนื่องจากพระยะโฮวาทรงเป็นพระเจ้าของเผ่าเร่ร่อนที่อาศัยดินฟ้าอากาศและฝนเพื่อการเพาะปลูกยังชีพตามทะเลทราย

8.2 หลักธรรมสำคัญของศาสนายูดาย

กฎบัญญัติสูงสุดในศาสนายิว คือ บัญญัติ 10 ประการ พระคัมภีร์กล่าวว่าโมเสสได้ขึ้นไป เฝ้าพระยะโฮวาบนยอดเขาไซไน ทรงจารึกศิลา 2 แผ่นและมอบให้โมเสส เพื่อไปเป็นกฎหมายปกครอง ชาวอิสราเอล ข้อความในพระบัญญัตินั้นครอบคลุมไปทั้งด้านศาสนา การเมือง เศรษฐกิจ และสังคม เป็นรากฐานของกฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับ วินัยและศีล ข้อห้ามต่าง ๆ ของศาสนายิวมีดังนี้

1. อย่าได้มีพระเจ้าอื่นต่อหน้าเราเลย
2. อย่าทำรูปปั้นสำหรับตน
3. อย่าออกพระนามของพระเจ้าอย่างไม่สมควร
4. จงระลึกถึงวันชะบาโตถือเป็นวันศักดิ์สิทธิ์
5. จงนับถือบิดามารดาของเจ้า
6. อย่าฆ่าคน
7. อย่าล่วงประเวณีผิดเมียเขา
8. อย่าลักทรัพย์
9. อย่าเป็นพยานเท็จต่อเพื่อนบ้าน
10. อย่าโลภเรือนของเพื่อนบ้าน อย่าโลภภริยาของเพื่อนบ้าน หรือทาสทาสีของเขา

8.3 คัมภีร์และจุดหมายสูงสุดของศาสนายูดา

คัมภีร์ไบเบิล เป็นคัมภีร์ในศาสนายิวและคริสต์ เรียกเป็นภาษาไทยว่า พระคริสตธรรมคัมภีร์ คัมภีร์ไบเบิลแบ่งออกเป็น 2 ภาค ได้แก่ ภาคคัมภีร์เก่า (Old Testament) กับคัมภีร์ใหม่ (New Testament)

เนื่องจากคติความเชื่อถือ "ความหวังผู้มาโปรด" ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากคำสอนศาสนาไซโร อัสเตอร์ ทำให้ชาวยิวมั่นใจในคติปรโลกเกี่ยวกับดวงวิญญาณที่มาพัวพันอยู่กับเรื่องของมนุษย์และเรื่องของชีวิตที่ตายแล้วจะต้องกลับฟื้นคืนชีพมาเกิดใหม่ในภพใหม่อีก และบาปอันบุคคลหนึ่งทำแล้วย่อมต้องมีผลต่อสังคมต้องรับผลร่วมกัน เรียกว่า บาปกำเนิด ดังนั้นศาสนาพยากรณ์จึงมีความสำคัญมากที่จะเป็นผู้คอยกำหนดชะตากรรมของสังคมต้องมีพระผู้ไถ่บาป (Messiah)

การกระทำของมนุษย์จะต้องได้รับคำพิพากษาในวันสุดท้ายแห่งการสิ้นสุดแห่งโลก ผู้กระทำดีคือเชื่อในพระเจ้าจะมีผู้นำไปสู่สวรรค์อยู่กับพระเจ้า ผู้กระทำความชั่วคือปฏิบัติเสกพระเจ้าจะต้องไต่สะพานลงนรก ดวงวิญญาณจะวนเวียนอยู่ใกล้ร่าง 3 วัน แล้วรับคำพิพากษาว่าจะไปสถานที่อันเต็มไป ด้วยความสุข ส่วนนรกก็มี 7 ชั้น เหมือนกันแต่เป็นสถานที่อันเป็นที่ทรมานคนบาปชั่วนิรันดร

การทำบาปเป็นสิ่งที่ชำระได้ด้วย การออกนามพระเจ้าโดยวิธีอ้อนวอนขอให้ทรงช่วย ความสุขจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อบุคคลสารภาพบาปหรือลูแก่โทษ ดังนั้นการปฏิบัติเพื่อบรรลุความสุขสูงสุดได้แก่ การสารภาพบาป เพราะยิวเชื่อว่าผู้ปฏิบัติความผิด ผู้นั้นจะได้รับโทษหรือความผิดถึง 2 เท่า ดังนั้น ยิว

จึงถือหลักปฏิบัติว่า กลัวพระเจ้าและรักษาศรัทธาของพระองค์เป็นหน้าที่ของมนุษย์เพราะว่าพระเจ้าเป็นผู้ทรงนำคำพิพากษามาให้แก่มนุษย์ในสวนอีเดนและสวนสวรรค์คือทั้งสุขและทุกข์ ชีวิตนี้มีเพียงครั้งเดียว ความจงรักภักดีและบูชาในพระยะโฮวา และการปฏิบัติตามเทวโองการผ่านโมเสส จุดหมายคือการได้อยู่ร่วมกับพระเจ้าในสวรรค์

ข. ศาสนาสากล (Universal Religion)

ศาสนาสากลหรือศาสนาโลกคือศาสนาที่แพร่ขยายจากถิ่นกำเนิดของตนไปสู่ดินแดนต่าง ๆ ทั่วโลก มีประชาชนหลายเผ่าพันธุ์นับถือและสถาปนาเป็นศาสนาประจำชาติของตน ศาสนาสากลที่ถือว่ามีผลสำคัญต่อมนุษยระดับโลก มีอยู่ 3 ศาสนา คือ ศาสนาพุทธ ศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม ทั้ง 3 ศาสนานี้มีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในสังคมต่าง ๆ เป็นบ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมและอารยธรรมของโลก

พระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นท่ามกลางคำสอนของศาสนาพราหมณ์ที่สอนเพื่อบรรลุมฤโภกชะด้วยการบูชาเทพเจ้าต่าง ๆ ด้วยการบูชาด้วยวิธีอันชุ่มชื้นเลือดและการทรมานตนด้วยวิธีต่าง ๆ ในชมพูทวีปเมื่อ 2,500 กว่าปีมาแล้ว ในฐานะอเทวนิยมพระพุทธศาสนาได้แสดงคำสอนแตกต่างออกไป โดยชี้ให้เห็นปัญหาว่ามนุษย์กำลังมีปัญหาชีวิตคือความทุกข์ จะแก้ปัญหาคือความทุกข์ของชีวิตนั้นได้อย่างไรคำตอบทั้งปวงสรุปลงในอริยสัจ 4

ส่วนศาสนาคริสต์และศาสนาอิสลาม เป็นศาสนาฝ่ายเทวนิยมที่มีกำเนิดอยู่ที่บริเวณประเทศปาเลสไตน์ มีรากฐานมาจากศาสนายิว กล่าวคือ ศาสนาคริสต์เริ่มขึ้นจากความเชื่อในชีวิต คำสอน ความตาย และการกลับฟื้นคืนชีพของพระเยซูและพระเยซู คือพระเจ้า ส่วนศาสนาอิสลามเริ่มขึ้น ค.ศ. 570 เมื่อศาสดาพยากรณ์คืออนนะบีมุฮัมมัดอุบัติขึ้น ชาวมุสลิมมีความเชื่อว่าท่านนะบีมุฮัมมัดเป็นศาสดาศาสนทูตองค์สุดท้าย ซึ่งได้ถูกส่งลงมาเพื่อเปิดเผยและบำรุงรักษาศาสนาที่ถูกต้อง คำสอนทั้งหมดได้รับการเปิดเผยไขแสดงโดยผ่านท่านนะบีมุฮัมมัดเป็นขั้นสุดท้ายโดยผ่านมาตามประเพณีศาสนายิว-คริสต์ และอิสลามตามลำดับ ในลักษณะแห่งศาสนาเอกเทวนิยม

1. พระพุทธศาสนา (Buddhism)

1.1 ประวัติความเป็นมาของศาสนาพุทธ

พระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นท่ามกลางนานาลัทธิศาสนา ซึ่งกำลังแข่งขันและขัดแย้งกันอย่างรุนแรงในการแสวงหาจุดหมายสูงสุดของชีวิต บางลัทธิเน้นการเข้าถึงพระเจ้าว่าเป็นสิ่งดีที่สุดในชีวิต บางลัทธิเน้นการใช้ชีวิตให้ชุ่มฉ่ำด้วยกามารมณ์ในฐานะวัตถุประสงค์ว่าเป็นความสุขของมนุษย์โดยตรง

เจ้าชายสิทธัตถะพระราชกุมารแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ได้พบความไม่เป็นแก่นสารของโลกและชีวิตจึงเสด็จออกผนวชแสวงหาโมกขธรรม ใช้เวลาทดลองพิสูจน์ตามลัทธิต่าง ๆ อยู่นานถึง 6 ปี แต่ในที่สุดก็

ทรงเห็นว่ามีไข้ทางพันธุกรรม จึงทรงละเว้นทางเหล่านั้นเสียกลับมาใช้การค้นคว้า ในทางพระองค์เอง และในที่สุดก็ได้ตรัสรู้อรุณิยสัง 4 ณ วันเพ็ญเดือน 6 ก่อนพุทธศก 45 ปี

วิธีดำเนินการค้นหาสัจธรรมของพระองค์ ทรงแสดงการปฏิบัติตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา คือ การหลีกเลี่ยงจากส่วนสุดทั้ง 2 ได้แก่ กามสุขัลลิกานุโยค และ อตตกิลมณานุโยค ซึ่งกำลังเป็นที่นิยมปฏิบัติกันเป็นจารีต คำสอนของพระพุทธองค์ประกอบไปด้วยองค์ 2 คือ ธรรม และวินัย รวมกันเข้าเป็นระบอบแห่งความประพฤติอันประเสริฐ ที่เรียกว่า พรหมจรรย์ พระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์มีวิมุติ คือ ความหลุดพ้น จากกิเลสตัณหา เป็นแก่นเรียกว่าวิมุตติสารธรรม ซึ่งแสดงหลักปฏิบัติตามลำดับ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เรียกว่าไตรสิกขา

1.2 คัมภีร์ของพุทธศาสนา

• พระไตรปิฎก คือ คัมภีร์ที่สำคัญของพุทธศาสนาอันเป็นผลงานที่เกิดจากการสังคายนาพระธรรมวินัยของบรรดาเหล่าฝ่ายเถรวาทที่ยึดมั่นในพระธรรมวินัยเดิมอย่างเคร่งครัด ภายหลังจากที่พระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ต่อมาได้มีการจัดบันทึกและจารึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรภาษาบาลีหลังจากการสังคายนา ครั้งที่ 5 เมื่อ ปี พ.ศ. 450 โดยแบ่งออกเป็น 3 หมวดใหญ่ คือ

1. พระวินัยปิฎก ได้แก่ ประมวลข้อบังคับเกี่ยวกับการประพฤติปฏิบัติของภิกษุ ภิกษุณี ที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ นอกจากนี้ ยังกล่าวถึงพุทธประวัติตอนต้นและตอนกลาง กล่าวถึงขนบธรรมเนียมประเพณีและความเป็นอยู่ของชาวชมพูทวีปในสมัยพุทธกาล แบ่งย่อยออกเป็น 3 ภาค เช่น ภาควัตถุวิภังค์ อันประกอบด้วย คัมภีร์มหาวิภังค์กล่าวถึงวินัยสงฆ์ ภิกษุวิภังค์ ว่าด้วยวินัยของภิกษุณี ภาควรรณกประกอบด้วยคัมภีร์มหาวัคคะ ว่าด้วยกิจหน้าที่สำคัญของสงฆ์ เช่น การทำอุโบสถสังฆกรรม การจำพรรษา การรับภิกษุ ฯลฯ คัมภีร์จุลวัคคะ ว่าด้วยกิจของสงฆ์ในส่วนวัตรปฏิบัติเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น การปลงอาบัติ มารยาทของภิกษุ การสวด และการงดสวดปาฏิโมกข์ ฯลฯ ภาคปริวาระ เป็นบทบัญญัติปลีกย่อยและเป็นบทอธิบายเพิ่มเติมบางเรื่องในภาคก่อน ๆ

2. พระสุตตันตปิฎก เป็นประมวลคำสอนทั้งหมดในพุทธศาสนาทั้งส่วนที่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า ของพระอัครสาวกและพระสาวกสำคัญ กล่าวถึงสาเหตุที่แสดงพระธรรมเทศนา สถานที่แสดงพระธรรม และผลของการแสดงธรรม โดยการแบ่งย่อยออกเป็น 5 คัมภีร์ เช่น ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย

3. พระอภิธรรมปิฎก เป็นประมวลหัวข้อธรรมชั้นสูง ว่าด้วย จิต เจตสิก รูป นิพพาน แบ่งออกเป็น 7 คัมภีร์คือธรรมสังคณีว่าด้วยเรื่องกุศลธรรม อกุศลธรรม อภัยกตธรรม และจิตในระดับแห่งภูมิต่าง ๆ ธาตุกล่าวด้วยธรรมที่สังเคราะห์กันได้และที่สังเคราะห์กันไม่ได้ ธรรมที่เป็นสัมปโยคและวิปโยค บุคคลบัญญัติว่าด้วยบทบัญญัติประเภทของธรรมและประเภทบุคคล กล่าวถึงว่าด้วยข้อโต้แย้ง

ระหว่างบุคคลและวิสัยระหว่างนิกายต่าง ๆ เปรียบเทียบกับนิกายเถรวาท ว่าด้วยธรรมที่เป็นปุจฉา วิสัยนาเป็นคู่ ๆ จำนวน 10 คู่ และ คัมภีร์ปฏิฐาน ว่าด้วยปัจจัยต่าง ๆ 24 ประการ

1.3 หลักคำสอนในพุทธศาสนาเถรวาท

พุทธศาสนาแบ่งหลักคำสอนออกเป็น 2 ระดับคือ หลักจริยศาสตร์ กับ หลักปรัชญาอันเป็นธรรมชั้นสูง

หลักจริยศาสตร์แนวพุทธประกอบด้วย จริยศาสตร์ขั้นมูลฐานเพื่อให้มนุษย์ในสังคมประพฤติปฏิบัติ ได้แก่ หลักเบญจศีลเบญจธรรม ดำเนินชีวิตด้วยการไม่เบียดเบียนตนเองและทั้งไม่เบียดเบียนผู้อื่น จริยศาสตร์ชั้นกลาง ได้แก่ กุศลกรรมบท 10 ประการให้ประพฤติดีประพฤติชอบทางกาย วาจา ใจ หลักโอวาทปาฏิโมกข์ กล่าวคือ สอนให้ละความชั่ว กระทำแต่กรรมดี และการทำจิตให้บริสุทธิ์ จริยศาสตร์ชั้นสูงได้แก่การดำเนินชีวิตด้วยแนวทางสายกลางตามแนวทางแห่งมรรค 8 อันประกอบด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา การเจริญสมาธิวิปัสสนาอันเป็นทางที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้น

หลักธรรมอันเป็นปรัชญาชั้นสูงได้แก่ คำสอนเกี่ยวกับ ชันท์ 5 อริยสัจ 4 ไตรลักษณ์ คำสอนเกี่ยวกับภพของธรรมชาติ ว่าด้วยนิยามทั้ง 5 คำสอนเกี่ยวกับ อิทัปปัจจยตาหรือปฏิจจสมุปบาท เป็นต้น ปรัชญาพุทธเชื่อและสอนเน้นในเรื่องของเหตุปัจจัย ไม่สอนให้เชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพระผู้เป็นเจ้า เป็นคำสอนที่จัดว่าเป็นปรัชญาอเทวนิยม แบบกรรมวาตะ และวิริยวาตะ ที่เชื่อในผลแห่งการกระทำอันเกิดจากความเพียรที่ประกอบด้วยปัญญามากกว่าการใช้ศรัทธา หรือหากจะใช้ก็เป็นการใช้ศรัทธาเพื่อนำไปสู่ปัญญา

1.4 เป้าหมายสูงสุดในพุทธศาสนา

ในทางพระพุทธศาสนานั้นเป้าหมายสูงสุดคือนิพพาน ในหนังสือพุทธธรรมโดยท่านพระธรรมปิฎก กล่าวว่า นิพพาน คือ ภาวะทางจิตที่เป็นผลเนื่องมาจากการดับแห่ง อวิชชา ตัณหา อุปาทาน คำว่า นิพพาน มาจาก นิ ซึ่งแปลว่า ออกไป หหมดไป ไม่มี เลิก กับ วาน ซึ่งแปลว่า พัดไป หรือ เป็นไป เครื่องร้อยรัด ใช้เป็นกิริยาของไฟหรือการดับไฟหรือของร้อนเพราะไฟ ดังนั้น ตามตัวอักษร นิพพานจึงแปลว่า ดับไฟ ดับร้อน หายร้อน เย็นลง หากแสดงถึงภาวะของจิตใจ หมายถึง เย็นใจ สดชื่น ชุ่มชื่นใจ ดับความร้อนใจ หายร้อนรน ไม่มีความกระวนกระวาย ในทางธรรมะ แปลว่า เครื่องดับกิเลส คือทำให้ราคะ โมหะ โทสะ หหมดสิ้นไปในอรรถกถา ฎีกา นิยมแปลว่า ไม่มีตัณหาร้อยรัดไว้กับภพ

ตามปกติ จิตของปุถุชนจะถูกครอบงำเคลือบแฝงบดบังปัญญาอยู่ด้วย อวิชชา ตัณหา และอุปาทาน ซึ่งเป็นตัวชักโยนเอากิเลสต่าง ๆ ให้ไหลเข้ามาสู่จิตอยู่ตลอดเวลา จึงทำให้ใจไหวหวั่น ว่าวุ่น ขุ่นมัว ฝ้าหมอง มองเห็นสิ่งต่าง ๆ บิดเบือน พร่ามัว ต่อเมื่อ อวิชชา ตัณหา อุปาทานดับหายไปแล้วจึงจะเกิดปัญญา มองเห็นสิ่งทั้งหลายชัดเจนตามที่มันเป็นของมัน การมองเห็นเช่นนี้ย่อมทำให้การรับรู้ต่อ

โลกและชีวิตเปลี่ยนแปลงไป ยังผลให้บุคลิกภาพเปลี่ยนไปด้วย เกิดความรู้เห็นสิ่งใหม่ ๆ ทำให้จิตใจเปิดกว้างขวาง โปร่งโล่ง เป็นอิสระ เป็นภาวะที่แจ่มใส สะอาด สว่าง สงบ ละเอียดอ่อน ประณีต ลึกซึ้ง เป็นภาวะของจิตที่เคลื่อนย้ายจาก สังสารวัฏไปสู่ วิวัฏ รู้เห็นได้ด้วยตนเอง ดังคำกล่าวที่ว่า "นิพพานนั้น ผู้บรรลุเห็นได้เอง วิญญูชนเท่านั้นที่พึงรู้เฉพาะตน"

2. ศาสนาคริสต์ (Christianity)

2.1 ประวัติของศาสนาคริสต์

ศาสนาคริสต์พัฒนามาจากศาสนายิว มีพระเยซูเป็นศาสดา พระองค์มิได้ทรงปรารถนาจะตั้งศาสนาใหม่ แต่ทรงประสงค์จะปฏิรูปศาสนายิวให้บริสุทธิ์ขึ้น ทรงเห็นว่าพวกยิวโดยเฉพาะพระมิได้มีศรัทธาอย่างจริงจัง ทรงต้องการให้ชาวยิวมีความเข้าใจในศาสนาและพระเจ้าที่เขานับถือลึกซึ้งขึ้น

พระเยซูเกิดที่เมืองนาซาเรธ แคว้นกาลิลี ประเทศปาเลสไตน์ เมื่อ พ.ศ. 553 สิ้นชีวิตเมื่ออายุได้ 33 ปี พ.ศ. 576 เผยแผ่ศาสนาอยู่ 37 ปี

คัมภีร์ไบเบิลได้กล่าวไว้ว่า มาเรียผู้เป็นพระมารดาของพระเยซูนั้น เดิมโยเซฟไปสู่ขอหมั้นกันไว้แล้ว ก่อนที่จะอยู่กินด้วยกันก็เห็นนางมาเรียมีครรภ์แล้วด้วยเดชพระวิญญาณบริสุทธิ์ แต่โยเซฟคู่มั่นของเขาเป็นคนดีสัตย์ซื่อ ไม่พอในที่แพรงพรายความเป็นไปของนางนั้น หมายถึงให้นางนั้นหลบไปเสียเป็นการลับ แต่เมื่อโยเซฟยังตรึงตรองด้วยเรื่องนี้ก็มีทูตองค์หนึ่งของพระเจ้ามาปรากฏแก่โยเซฟในความฝันว่า โยเซฟยังตรึงตรองด้วยเรื่องนี้ก็มีทูตองค์หนึ่งของพระเจ้ามาปรากฏแก่โยเซฟ ในความฝันว่า โยเซฟบุตรของดาวิดอย่าวิตกในการที่จะรับมาเรียเป็นภรรยาของเจ้าเลย เพราะว่าผู้ที่ปฏิสนธิในครรภ์ของนางนั้นเป็นโดยเดชพระวิญญาณบริสุทธิ์ นางนั้นจะประสูติ บุตรชาย แล้วจงเรียกนามท่านว่า เยชู

เมื่อโยเซฟตื่นขึ้นก็ปฏิบัติตามคำของทูตแห่งพระเจ้า คือรับมาเรียมาอยู่กินด้วยกัน แต่มิได้ร่วมสุมอย่างสามีภรรยา

พระเยซูได้รับการศึกษาและการเลี้ยงดูอย่างดี รู้ภาษากรีกและศึกษาพระคัมภีร์เก่าได้อย่างเข้าใจ มอบตัวเป็นศิษย์ของโยฮัน ผู้แตกฉานในคัมภีร์ของยิวในสมัยนั้น พระเยซูมีอุปนิสัยชอบความสงบ ได้ทำทุกกริยา อดอาหาร 40 วัน อยู่ในที่สงัดเพื่อตรึงตรองหาธรรม

การสอนของพระเยซูที่สำคัญคือการเทศนาบนภูเขา ซึ่งเป็นเรื่องการปลุกปลอบใจให้ความหวังแก่ชีวิตตั้งข้อความว่า ผู้ที่รู้สึกความบกพร่องทางจิตใจจะได้รับความสุขเพราะว่าสวรรค์เป็นของเขาแล้ว ผู้มีจิตใจบริสุทธิ์ได้ชื่อว่าเห็นพระเจ้าผู้ที่สามารถทนการประทุษร้ายเบียดเบียนได้ ทนการข่มเหงนินทาได้ จะได้รับบำเหน็จจากสวรรค์ตั้งนี้เป็นต้น พระเยซูได้ประกาศว่า พระองค์ไม่มีเจตนาจะทำลายล้างพระบัญญัติแต่จะทำให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ดังนั้น คำสอนของพระเยซูจึงมีลักษณะเป็นการปฏิรูปพระคัมภีร์เดิมซึ่งก่อให้เกิดความขัดแย้งกับพวกยิว

พระเยซูใช้วิธีการเผยแผ่ศาสนาโดยการอ้างอิทธิ

ปาฏิหาริย์ของพระเจ้า ในการรักษาคนป่วย เช่น รักษาโรคเรื้อนให้หายได้ รักษาคนง่อยให้เดินได้ รักษาคนใบ้ให้พูดได้ รักษาคนตาบอดให้กลับแลเห็นได้ เป็นต้น

ความสำเร็จในการสั่งสอนของพระเยซูมีผู้เลื่อมใสประกาศตนเป็นสาวกจำนวนมาก พระเยซูได้เลือกเป็นอัครสาวก จำนวน 12 คน

1. ซิมอน หรือเปโตร
2. อันเดรอส น้องชายของเปโตร
3. ยาโกโบ บุตรของเซเบดา
4. โยฮัน น้องชายของยาโกโบ
5. ฟิลิป
6. ปาร์โธโลมา
7. โธมา
8. มัธธาย
9. ยาโกโบ บุตรของอาละฟาย
10. เบบาย หรือธาดาย
11. ซิมอน ชาวคานาอัน
12. ยูดา ยอฮัน

พระเยซูประกาศศาสนาอยู่เป็นเวลา 3 ปี วันสุดท้ายในพิธีปัสคา ซึ่งเป็นวันเทศกาลกินขนมปัง ไม่มีเชื้อ พระเยซูพร้อมกับสาวก 12 คน กำลังรับประทานอาหารมื้อสุดท้ายก็ถูกทหารโรมัน จับด้วยข้อหาว่าเป็นกบฏต่อซีซาร์โรมัน ตั้งตนว่าเป็นบุตรพระเจ้า และเป็นเมสสิอาห์แล้วให้ลงโทษประหารชีวิตโดยการตรึงกับไม้กางเขน 3 วัน ภายหลังพระเยซูกลับคืนชีพและเสด็จขึ้นสวรรค์ไป

ก่อนหน้าที่พระเยซูประสูติ ประเทศปาเลสไตน์ได้ตกเป็นเมืองขึ้นของจักรวรรดิโกลด์เคียงติดต่อกันมาเป็นระยะเวลาานกว่า 100 ปี เริ่มตั้งแต่ ศตวรรษที่ 1 ก่อนคริสตกาล ได้ตกเป็นเมืองขึ้นของอัสซีเรีย บาบิโลเนีย จักรวรรดิเปอร์เซีย จักรวรรดิกรีก ในรัชสมัยพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช ซีเรีย และในที่สุดตกมาเป็นอาณานิคมของจักรวรรดิโรมัน ตลอดระยะเวลาที่ตลอดระยะเวลาที่ตกเป็นเมืองขึ้นนี้ ผู้พยากรณ์หลายท่านได้พยากรณ์ถึงพระเมสสิอาห์ (Messiah) พระผู้ช่วยให้รอด ซึ่งเป็นพระบุตรของพระเจ้าที่จะเสด็จมาปลดแอกชาวยิวให้ได้รับเสรีภาพ และจะทรงไถ่บาปให้ชาวยิวพ้นจากความหายนะ และได้รับความรอดชั่วนิรันดรในวันนั้น พระเมสสิอาห์จะเสด็จมาพิพากษาโลก จะลงโทษคนชั่ว คนบาป และประหารนางวัล คือชีวิตอมตะแก่ผู้ที่เชื่อสัตย์ต่อพระองค์ ชาวยิวในสมัยนั้นเชื่อถือในคำพยากรณ์นี้มาก และรอคอยพระเมสสิอาห์ ด้วยความหวัง พระเยซูประสูติในระยะที่ชาวยิวปรารถนาจะให้พระเมสสิอาห์เสด็จมาโปรดอย่างนี้

2.2 คัมภีร์ในศาสนาคริสต์

เนื่องจากศาสนาคริสต์ พัฒนาขึ้นมาจากศาสนายูดาห์หรือยิว ซึ่งถือคัมภีร์ไบเบิลเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ ศาสนาคริสต์ได้ยอมรับคัมภีร์ไบเบิลด้วย ดังนั้นคัมภีร์ไบเบิลจึงแบ่งออกเป็น 2 ภาค ภาคแรกหรือไบเบิลเก่า (The Old Testament) เป็นส่วนที่ยิวนับถือมาแต่ดั้งเดิม ส่วนคัมภีร์ใหม่ (The New Testament) เป็นส่วนที่ถือว่าเป็นคัมภีร์ในศาสนาคริสต์เป็นเรื่องบันทึกเริ่มตั้งแต่การอุบัติขึ้นของพระเยซูไปจนถึงจดหมายเหตุของอัครสาวกของพระเยซูบันทึกไว้ รวมทั้งหมดมี 27 คัมภีร์ แบ่งออกเป็น 4 หมวดคือ

1. กอสเปิล (Gospel) หรือที่เรียกว่า พระวรสาร พรรณนาถึงประวัติชีวิตและการเทศนาสั่งสอนธรรมของพระเยซูโดยตรง
 2. แอคท์ (Act) หรือที่เรียกว่า พระบัญญัติ หมวดนี้กล่าวถึงกิจการต่าง ๆ ที่อัครสาวกของพระเยซูได้เผยแผ่ศาสนาภายหลังการสิ้นพระชนม์ของพระเยซูโดยเฉพาะเป็นเรื่องกิจการเผยแผ่ศาสนาของเซนต์ปอล
 3. อีปิสโตลารี (Epistolary) เป็นหมวดว่าด้วยจดหมายเหตุบันทึกเหตุการณ์และกิจการของเซนต์ปอลและสาวกคนอื่นอีก 7 คน มี 14 ตอน รวมทั้งการบันทึกเรื่องความเชื่อถือและการปฏิบัติประเพณีของชาวยิวในสมัยพระเยซูอีก 7 ตอน รวมทั้งหมด 21 ตอน
 4. อโปคาลิปติก (Apocalyptic) หรือเรียกอีกอย่างว่า หมวดเทพนิมิตว่าด้วยการแสดงตนของเทพกาเบรียล (Gabriel) อันเกิดแก่เซนต์ยอห์นหรือโยฮัน อัครสาวกของพระเยซู
- คัมภีร์เหล่านี้บันทึกด้วยภาษากรีกโดยบรรดานักปราชญ์ทางศาสนาด้วยการรวบรวมคำสั่งสอนของพระเยซูเรื่องราวเหตุการณ์และกิจการต่าง ๆ ของพระสาวกคนสำคัญ รวมทั้งเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อื่น ๆ ไว้เป็นหลักฐานประมาณพุทธศักราช 868

2.3 หลักคำสอนที่สำคัญของศาสนาคริสต์

1. พระเยซูเป็นพระบุตรของพระเจ้า ซึ่งพระเจ้าทรงส่งมาให้เกิดในโลกมนุษย์ เพื่อไถ่บาปมนุษย์ทั้งปวง มิเพียงแต่เป็นพระเมสสิอาห์ของพวกยิวเท่านั้น แต่เป็นพระคริสต์ (Christ) หมายถึง ผู้ที่พระเจ้าเลือกสรรมาเพื่อสร้างสันติ
2. ผู้ใดที่เชื่อในพระเยซู และคำสั่งสอนของพระองค์ จะได้รับความรอดและชีวิตนิรันดรจะไม่ถูกพิพากษาในวันสิ้นโลก ส่วนผู้ที่ไม่มีความศรัทธาในพระองค์ จะต้องถูกพิพากษาลงโทษ
3. สั่งสอนให้ชาวยิวกลับใจใหม่ มิให้นับถือศาสนาเฉพาะในด้านประกอบพิธีกรรมหรือท่องคำสวดด้วยปากโดยไม่จริงใจ ตีเตียนพวกพระยิวในนิกายฟาริซาย (Pharisees) และซาดูกาย (Saducees) ว่าเป็นพวกไม่ได้จริงใจต่อพระเจ้า ไม่รักพระเจ้าจริง พวกปากว่าตาขยิบแสร์งเป็นผู้เคร่งศาสนาโดยไม่รู้จักพระเจ้าที่แท้จริง

4. บัญญัติสูงสุดของพระเยซู คือ

- ก. จงรักพระเจ้าด้วยสุดใจสุดจิตและสิ้นสุดความคิด
- ข. จงรักเพื่อนบ้านเหมือนรักตนเอง

ผู้ปฏิบัติตามพระบัญญัติ 10 ประการ แต่ไม่รักพระเจ้าหรือเพื่อนมนุษย์ไม่ใช่ผู้ที่มีศรัทธาในพระเจ้าอย่างแท้จริง ผู้ที่พระเจ้าโปรดปรานคือผู้ที่ตั้งอยู่ในความดีมีความชอบธรรม

5. สั่งสอนมิให้กังวลเกี่ยวกับความสุขทางโลก อันได้จากวัตถุ แต่ให้แสวงหาความสุขและสันติทางด้านจิตใจ โดยกล่าวว่า ผู้ที่ยังห่วงสมบัติและเห็นแก่วัตถุ จะไม่ได้ขึ้นสวรรค์แต่ผู้ที่สลະทุกสิ่งเพื่อพระเจ้าจะได้ชีวิตนิรันดร

6. ในด้านการปฏิบัติต่อเพื่อนมนุษย์ พระเยซูสอนว่า การไม่ทำชั่วตอบแทนชั่ว หรือทำดีตอบแทนดีเท่านั้น ยังไม่เพียงพอแต่ต้องทำดีตอบแทนความชั่ว และให้รักศัตรู ดังที่ได้ทรงเปรียบเทียบว่า อย่าต่อสู้กับคนชั่ว ถ้าผู้ใดตบแก้มขวาของท่าน ก็จงหันแก้มซ้ายให้เขาด้วย

7. ความดีสูงสุด คือการทำตัวตามแบบพระเยซู เพราะพระเยซูคือพระเจ้า ซึ่งสำแดงพระองค์ให้ปรากฏแก่มนุษย์ คุณธรรมสูงสุดของพระองค์คือความรัก ความเมตตากรุณา ความอ่อนโยน ความถ่อมตน ความอดทนต่อความทุกข์ทั้งปวง ความชอบ ความยุติธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต ความสงบ และความบริสุทธิ์ ทั้งกาย วาจา ใจ โดยกล่าวว่า จงเป็นผู้ดีเพียงพร้อม (Perfect) อย่างพระบิดาของท่าน

2.4 จุดหมายสูงสุดของศาสนาคริสต์

ในพระคัมภีร์เก่า (The Old Testament) ซึ่งเป็นเรื่องราวในศาสนายูดาห์ที่กล่าวถึงพระเจ้า ในฐานะจุดหมายสูงสุดของมนุษย์ ในบทที่ 43 ยะชายา พระยะโฮวา ตรัสว่า "เราเป็นพระเจ้าตั้งแต่แรกเดิม และต่อไปก็จะเป็นเช่นนั้นดุจกัน ไม่มีใครที่จะยื้อแย่งไปจากมือของเราได้"

อีกตอนหนึ่งในบทเดียวกัน พระยะโฮวาตรัสว่า "เจ้าทั้งหลายเป็นพยานของเรา และผู้รับใช้ของเราได้เลือกสรรไว้ เพื่อเจ้าทั้งหลายจะได้รู้จักและเชื่อถือ และจะได้เข้าใจว่าเราคือพระองค์ผู้นั้น ไม่มีพระเจ้าขึ้นก่อนเรา และภายหลังเราก็จะไม่มีดุจกัน เราคือตัวเราเอง เป็นพระยะโฮวา"

ในพระคัมภีร์เก่าอีกเช่นกัน บทที่เรียกว่า The Book of Job เมื่อโจับได้เห็นพระเจ้าองค์ที่แท้จริงแล้วก็กล่าวว่า "ข้าทูลทูลหาพระองค์ข้างหน้า แต่ก็ไม่พบพระองค์ ไปข้างหลังก็ไม่เห็นพระองค์ เมื่อหันไปข้างซ้ายขณะที่พระองค์ประกอบกิจ ข้าก็เห็นพระองค์ไม่ได้ เมื่อพระองค์ทรงหลบไปข้างขวาเสีย ข้าก็ไม่เจอพระองค์เลย"

ในพระคัมภีร์ใหม่ แสดงถึงจุดหมายสูงสุดของศาสนาคริสต์โดยพระเยซูตรัสว่า "เราไปถึงพระบิดาของเรา" "พระบิดาอยู่ในเรา เราอยู่ในพระบิดา" ได้แก่ การไปร่วมกับพระเป็นเจ้า (To combine with God) ดังนั้น ชีวิตในโลกนี้จึงมีเพียงครั้งเดียว

3. ศาสนาอิสลาม (Islam)

คำว่า อิสลาม แปลว่า ศานติ ความสงบสุข โดยการยอมรับการมอบตนต่อองค์อัลเลาะห์แต่พระองค์เดียว อิสลามเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตของมุสลิม ซึ่งได้มาจากคัมภีร์อัลกุรอาน และจริยวัตรของศาสดามุฮัมมัด ศาสดามุฮัมมัดเกิดปี ค.ศ. 570 ที่เมืองเมกกะเผ่ากุเรซ ตระกูลเคร่งศาสนาเป็นกัฟร่ามารดาและบิดามาแต่เล็ก ต้องอยู่ในความดูแลของป้ากับลุง ศาสดามุฮัมมัด เป็นชายมีบุคลิกภาพดีมีวาจาไพเราะชอบการค้าขายแต่งงานกับหญิงหม้าย ซึ่งมีอายุแก่กว่า 15 ปี เป็นเจ้าของการค้าชื่อ คาคิยาห์ (Khadejah) มีบุตร 6 คน

ศาสดามุฮัมมัด มีอุปนิสัยโน้มไปทางสงบ ชอบความสงบมักจะไปหาความสงบสุขตามเขาทุ่งกว้าง และทะเลทราย เมื่ออายุ 40 ปี วันหนึ่งขณะนั่งสงบอยู่ในถ้ำฮิรออบภูเขาหุรกีได้รับวิโรจน์จากพระเจ้าให้เผยแพรศาสนา และได้ยึดเอาสถานที่ประดิษฐานหินกาบะห์ (Kabah) เป็นที่ประกาศสั่งธรรมเป็นต้นมา ระหว่างประกาศศาสนาต้องทำสงครามต่อสู้กับฝ่ายปฏิปักษ์จนในที่สุดเป็นฝ่ายชนะและดับขันธ์เมื่ออายุ 63 ปี ประกาศศาสนาอยู่ 23 ปี

ความเชื่อพื้นฐานทางอิสลาม คือ จักวาลนี้ถูกสร้างโดยองค์อัลเลาะห์ ทรงสร้างมนุษย์และได้ทรงกำหนดระยะเวลาให้มนุษย์ได้อยู่ในโลกนี้ และพระองค์ได้ทรงกำหนดกรรมบุญอันถูกต้องไว้ด้วย แต่ในขณะเดียวกันพระองค์ก็ทรงเปิดโอกาสให้มนุษย์มีอิสระในการเลือกว่าจะรับกรรมบุญของพระองค์เป็นกรรมบุญแห่งชีวิตหรือไม่ ผู้ใดเลือกปฏิบัติตามก็ได้ชื่อว่า "มุฮิน" ส่วนผู้ที่ปฏิเสธที่จะทำตาม ก็ได้ชื่อว่า "กาฟิร"

• ผู้เป็นมุสลิมต้องรับนับถือศาสนาอิสลาม โดยการศรัทธาอย่างบริสุทธิ์ยอมรับในเอกภาพของอัลเลาะห์ และยอมรับความเป็นศาสดาของท่านมุฮัมมัดความเชื่อ 2 อย่างนี้เป็นเนื้อหาของบทปฏิญาณตนไม่มีพระเจ้านอกจากอัลเลาะห์และมุฮัมมัดเป็นศาสนทูตของอัลเลาะห์

อิสลามมิได้แยกวัตถุและจิตใจออกจากกัน แต่ถือว่าชีวิตเป็นเอกภาพ อิสลามตั้งขึ้นมาเพื่อทำให้ชีวิตสมบูรณ์ด้วยเหตุนี้ มุสลิมจึงไม่เชื่อการทรมาณกาย ไม่สอนให้มนุษย์หนีออกจากโลกวัตถุ แต่อิสลามถือว่าการยกระดับจิตใจนั้นสามารถทำให้สำเร็จได้โดยการอยู่ในกรอบธรรมชาติของชีวิตที่ยูกยากลำบาก จุดมุ่งหมายอิสลามจึงอยู่ที่การสร้างดุลยภาพแห่งชีวิต คือวัตถุและจิตใจโดยการชี้ทางตรงให้มนุษย์ได้ปฏิบัติตามเพื่อสู่สันติสุขทั้งด้านขัดเกลาจิตใจและการดำรงสันติภาพระหว่างเพื่อนมนุษย์

3.1 คัมภีร์ของศาสนาอิสลาม

คัมภีร์สำคัญของศาสนาอิสลามมีชื่อว่า อัล-กุรอาน (Al-Quran) เป็นคัมภีร์บันทึกคำสอนซึ่งชาวมุสลิมเชื่อว่าเป็นโองการจากอัลเลาะห์ โดยผ่านทางนบีมุฮัมมัด โองการทั้งหมดมี 6,660 โองการ แบ่งเป็นบทเรียกว่าซูเราะห์ซึ่งมีทั้งหมด 114 ซูเราะห์ ในแต่ละซูเราะห์แบ่งเป็นข้อ ๆ เรียกว่า อายะห์

โองการเหล่านี้อัลเลาะห์มิได้ประทานมาในคราวเดียวกัน แต่มีการทยอยมาตามระยะเวลาและเหตุการณ์ซึ่งกินเวลาถึง 23 ปี จึงได้เป็นคัมภีร์อัล-กุรอาน

เมื่อท่านนบีมุฮัมมัดได้รับโองการจากอัลเลาะห์แล้วนำมาถ่ายทอดให้แก่บรรดาผู้ที่อยู่ใกล้ชิดกับท่านและให้สาวกบันทึกเอาไว้ สาวกส่วนมากสามารถท่องจำข้อความเหล่านั้นไว้จนขึ้นใจ

การมีโองการลงมาหรือการเปิดเผยจากพระเจ้ามี 3 ลักษณะด้วยกัน คือ

1. เป็นลักษณะที่ผู้รับโองการตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของอำนาจลึกลับและได้รับการชี้แนะเข้ามาสู่จิตใจอย่างฉับพลัน เป็นความคิดที่แวบขึ้นในดวงจิต ซึ่งจะจัดความสงสัยและมองเห็นวิธีแก้ปัญหาที่เผชิญอยู่ให้หมดไปได้

2. ลักษณะที่เป็นภาพเวลาหลับหรือขณะทิ้งบอญ์ อาจเรียกว่าเป็นความฝันก็ได้

3. ลักษณะที่เปิดเผยโดยผ่านทางผู้นำศาสนที่เรียกว่า "ญิบริล"

สำหรับโองการต่าง ๆ ในอัล-กุรอาน ถูกเปิดเผยมายังท่านนบีมุฮัมมัดเป็นวิธีที่ 3 อัล-กุรอานยอมรับบรรดาคัมภีร์ต่าง ๆ ของศาสนายิว (ยูดาเย) และศาสนาคริสต์โดยถือว่าเป็นการเปิดเผยของอัลเลาะห์เช่นเดียวกัน และอัล-กุรอานเป็นคัมภีร์สุดท้ายที่อัลเลาะห์ประทานและเป็นคัมภีร์ที่สมบูรณ์ที่สุด

อัล-กุรอานเป็นคัมภีร์ที่ว่าด้วยหลัก 3 ประการอันเป็นรากฐานของศาสนาอิสลาม คือ

1. หลักศรัทธาหรือความเชื่อในศาสนา เรียกว่า อีมาน (Iman)

2. หลักปฏิบัติหรือหน้าที่ในศาสนา เรียกว่า อิบาเดาะห์ (Ibadat)

3. หลักคุณธรรมหรือหลักความดี เรียกว่าอิหฺซาน (Ishan)

ผู้นับถือศาสนาอิสลามทุกคนต้องมีความรู้ในหลัก 3 ประการอย่างแท้จริง หลัก 3 ประการดังกล่าวมีสาระสำคัญดังนี้

3.2 หลักคำสอนในศาสนาอิสลาม

อิสลามเป็นศาสนาที่มีคำสอนเคร่งครัดตายตัว มีระเบียบแบบแผนให้ผู้นับถือนยึดมั่นอยู่ในศีลธรรม ความดีงาม ความรักเพื่อนมนุษย์ ชนิตธรรม ตลอดจนทำให้มนุษย์รู้จักพระเจ้าผู้สร้างโลกและเอกภพ สอนให้รู้ถึงวิธีที่จะรู้จักกับพระเจ้าผู้สร้าง สอนให้รู้ถึงพระวจนะที่จะปลดปล่อยวิญญาณของมนุษย์ให้พ้นจากบาปกรรมทั้งหลายทั้งปวง สอนให้รู้ถึงความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ดังได้กล่าวมาแล้วนี้เราจะเห็นได้ว่าคำสอนของศาสนาอิสลามไม่แยกวัดถูกกับจิตใจออกจากกัน แต่จะสอนให้มนุษย์มีชีวิตแห่งความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ การบำเพ็ญพรตถือศีล ภาวนา และการหนีออกจากโลกจึงไม่ใช่หลักปฏิบัติของอิสลาม ดังนั้นสาระสำคัญในอิสลามเราอาจพิจารณาได้จากหลักการที่เป็นโครงสร้างของศาสนาซึ่งมีอยู่ 2 หลัก คือ

1. หลักศรัทธา 6 ประการ

2. หลักปฏิบัติ 5 ประการ

หลักศรัทธา 6 ประการ

หลักศรัทธานี้เป็นหลักพื้นฐานของอิสลามที่เราอาจกล่าวได้ว่าเป็นหัวใจสำคัญที่จะนำไปสู่เป้าหมายสูงสุดคือ อัลเลาะห์ เพราะถ้าขาดศรัทธาแล้วการปฏิบัติก็ไม่เป็นไปตามแนวทางของอัลเลาะห์ เปรียบเหมือนเรือที่ขาดหางเสือมีแต่จะถูกกระแสน้ำพัดพาไปอย่างเปะปะไร้ทิศทาง หลักศรัทธา 6 ประการ มีดังนี้ คือ

ศรัทธาในอัลเลาะห์ เป็นหลักที่สำคัญที่สุดในศรัทธาทั้งหมด เพราะเป็นที่รวมแห่งศรัทธาทั้งหลายและทำให้เกิดศรัทธาในข้ออื่น ๆ ตามมา

ศรัทธาในบรรดามลาอิกะฮ์ มลาอิกะฮ์หรือเทวดาของอิสลามเป็นสิ่งสร้างของอัลเลาะห์ และพระองค์ได้มอบหมายหน้าที่ต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือพระองค์ ลักษณะของมลาอิกะฮ์นั้นเป็นนามธรรม ไม่มีตัวตน แต่การที่อิสลามยอมรับเช่นนี้ไม่ใช่เคารพสักการะแบบเช่นไหว้เพื่อวิงวอนร้องขอ แต่ยอมรับในฐานะที่เป็นสื่อกลางระหว่างอัลเลาะห์กับศาสนดาเท่านั้น

ศรัทธาในบรรดาคัมภีร์ ศาสนาอิสลามยอมรับคัมภีร์ต่าง ๆ ที่อัลเลาะห์ได้ประทานมา โดยผ่านศาสดาของศาสนาต่าง ๆ

ศรัทธาในบรรดาศาสนทูต ศาสนาอิสลามยอมรับว่า อัลเลาะห์ทรงคัดเลือกบุคคลเพื่อนำสารของพระองค์มายังชาวโลกเพื่อตักเตือนสั่งสอนให้พวกเขาเป็นคนดี ศาสดาองค์แรกคือ นบีมูฮัมมัด และองค์สุดท้ายคือนบีมุฮัมมัด

ศรัทธาในวันพิพากษา ศาสนาอิสลามยอมรับในวันอวสานของโลกเช่นเดียวกับศาสนาอื่น และศาสนาคริสต์ ความศรัทธาเช่นนี้ช่วยให้มนุษย์ตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาทระมัดระวังความชั่วไม่ให้เกิดขึ้น

ศรัทธาในกฎกำหนดสภาวะการณ์ มีความเชื่อว่า กฎธรรมชาติทั้งหลายนั้นล้วนมาจากอัลเลาะห์เป็นผู้กำหนด แม้แต่ชะตากรรมของมนุษย์ก็ถูกลิขิตโดยอัลเลาะห์ซึ่งยากที่มนุษย์จะเข้าใจได้

หลักปฏิบัติ 5 ประการ

- **การปฏิญาณตนประกาศศรัทธา** เป็นการระลึกถึงอัลเลาะห์ ในการปฏิบัตินี้จะกล่าวว่ "ไม่มีพระเจ้าอื่นนอกจากอัลเลาะห์และมุฮัมมัด เป็นศาสนทูตแห่งพระองค์"

- **การบำเพ็ญนมาซ** เป็นการขัดเกลาจิตใจสอยอยู่เสมอ และเป็นการสร้างสายสัมพันธ์กับอัลเลาะห์ ในการบำเพ็ญนมาซนี้มุสลิมทุกคนจะต้องหันหน้าไปสู่ทิศทางที่ตั้งของกะอบะฮ์ ณ นครเมกกะ ประเทศซาอุดีอาระเบีย

- **การถือศีลอด** เป็นการละเว้นจากการกิน การดื่ม การทำชั่ว นับตั้งแต่เช้าพระอาทิตย์ขึ้นจนถึงเย็นเมื่อพระอาทิตย์ตกดินตลอด 1 เดือนและจะกระทำทุกปีในเดือนที่ 9 ทางจันทรคติของอิสลามซึ่งเรียกว่าเดือนรอมฎอน

- การบริจาคทาน ศาสนาอิสลามเรียกการบริจาคทานนี้ว่า “ซะกาต” (Zakat) ซึ่งเป็นวิธีการที่จะช่วยให้ผู้มีฐานะได้ตระหนักถึงหน้าที่ของตนที่จะต้องช่วยเหลือผู้อื่น อันเป็นการตระหนักถึงความรับผิดชอบต่อสังคม เป็นการลดช่องว่างระหว่างชนชั้นวรรณะ

- การประกอบพิธีฮัจญ์ การปฏิบัติในข้อนี้ไม่ได้เป็นการบังคับทุกคน แต่สำหรับบุคคลที่มีความสามารถ กล่าวคือมีร่างกายแข็งแรง และมีทรัพย์สินมากพอที่จะเดินทางและใช้ในการกินอยู่ตลอดการเดินทาง พิธีการนี้จะกระทำ ณ นครเมกกะ ผู้ที่บำเพ็ญฮัจญ์จะต้องแต่งกายตามแบบแผนที่กำหนด กล่าวคือ ชายนุ่งห่มด้วยผ้าขาว 2 ผืน คือ นุ่งผืน ส่วนหญิงแต่งตามธรรมดาปกปิดร่างกายอย่างมิดชิด

3.3 จุดมุ่งหมายสูงสุดของศาสนาอิสลาม

นะบีมุฮัมมัด เป็นศาสดาองค์สุดท้ายของศาสนาอิสลาม ซึ่งพระเจ้าคือองค์อัลเลาะห์ได้ประทานคำสอนโดยผ่านศาสดาองค์นี้ คำสอนทั้งหมดปรากฏอยู่ในคัมภีร์อัลกุรอาน คำสอนของศาสนาอิสลามมุ่งการปฏิบัติเพื่อเข้าสู่องค์พระอัลเลาะห์อีกเช่นกัน อิสลามจึงมีความหมายว่าการเข้าไปสู่สันติ โดยการยอมมอบน้อมตนตามพระประสงค์ของพระผู้เป็นเจ้าของค์เดียวแห่งสากลจักรวาล

ในพระคัมภีร์อัลกุรอานได้บรรยายถึงคุณลักษณะขององค์พระอัลเลาะห์ไว้เป็นอนุกรมประการ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า เป็นพลังอำนาจสูงสุดในจักรวาล สรรพสิ่งอยู่ภายใต้โอองการของพระองค์ ดังข้อความที่กล่าวว่า “อัลเลาะห์พระผู้ทรงรอบรู้ ไม่มีสิ่งใดในโลกหรือในชั้นฟ้าทั้งหลายจัดซ่อนเร้นจากพระองค์”

และว่า “พวกเราหาที่หลบซ่อนจากผู้คน แต่พวกเขาหาที่หลบซ่อนจากอัลเลาะห์ไม่ได้และพระองค์ทรงอยู่กับพวกเรา”

และอีกตอนหนึ่งว่า “อัลเลาะห์พระผู้อภิบาลแห่งสากลโลก”

ดังนั้น หัวใจของศาสนาอิสลาม คือการประกาศ เปิดเผยเอกภาพของพระผู้เป็นเจ้าของและส่งเสริมให้มอบตัวต่อพระประสงค์ของพระองค์ ชีวิตในโลกนี้มีเพียงครั้งเดียว การเชื่อฟังในพระเจ้าและสาสนทูตโดยการกระทำตามความเชื่อ 6 ประการ ก็เพื่อการได้อยู่เป็นส่วนหนึ่งของพระเจ้าในสวรรค์

ศาสนากับชีวิต

ความพยายามที่จะตอบปัญหาว่าชีวิตคืออะไร ประกอบด้วยอะไรบ้าง เกิดขึ้นมาได้อย่างไร ตายแล้วจะไปไหน เป็นหน้าที่ของศาสนาโดยตรงที่จะต้องตอบ วิชาอื่น ๆ ไม่มีหน้าที่ตอบปัญหาเหล่านี้ เพราะศาสนาเป็นเรื่องว่าด้วยชีวิตและวิถีทางแห่งชีวิตรวมทั้งอุดมคติของชีวิตนั่นก็คือศาสนาจำเป็นต้องตอบปัญหาของชีวิตได้ทุกแง่ทุกมุมได้อย่างชัดเจน ศาสนาใดที่ไม่สามารถจะตอบปัญหาเหล่านี้ หรือไม่เกี่ยวข้องกับชีวิตเลย ศาสนานั้นจะดำรงอยู่ไม่ได้ จะกลายเป็นศาสนาที่ตายจากความนับถือของมหาชนในที่สุดกลายเป็นลัทธิไป

ศาสนาในปัจจุบันได้พยายามตอบปัญหาเหล่านี้ในแง่ประวัติศาสตร์บ้างในรายละเอียดต่าง ๆ บ้าง โดยขึ้นอยู่กับลักษณะของศาสนานั้น ๆ ต่อไปนี้จะได้นำคำสอนของศาสนาเทวนิยมที่ว่าด้วยชีวิตมนุษย์มาอธิบายก่อนแล้ว จึงจะกล่าวถึงคำสอนของฝ่ายอเทวนิยมตามลำดับ

ก. ชีวิตในทัศนะศาสนาเทวนิยม

โดยทั่วไปศาสนาเทวนิยมอธิบายว่าชีวิตวิวัฒนาการมาจากพระเจ้า พระเจ้าสร้างชีวิตมนุษย์ขึ้นมาบนโลกนี้ ในศาสนายิวและศาสนาคริสต์กล่าวไว้ในพระคัมภีร์เก่าว่า พระเจ้าได้ทรงสร้างมนุษย์ตามพระฉายาของพระเจ้า (Image of God) ความเชื่อนี้ถือว่าเป็นพื้นฐานสำคัญในความเข้าใจความคิดและเหตุการณ์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะ เป็นคำสอนข้อความเชื่อหรือพิธีกรรมและการปฏิบัติใด ๆ แม้จะไม่สามารถตอบว่า ฉายาของพระเจ้าหมายความว่าอย่างไร มูลบทเรื่องนี้ตั้งอยู่บนความเชื่อที่ว่า พระผู้เป็นเจ้าทรงเป็นสรรพานูภาพ รู้เห็นและสร้างสรรพสิ่ง

พระเจ้าทรงสร้างสรรพสิ่งขึ้นมา เพราะพระองค์ไม่ต้องการอยู่ในความยิ่งใหญ่ของพระองค์เองทรงต้องการเพื่อน (Company) เพื่อจะได้พิมพ์ภาพของพระองค์เองลงในสิ่งที่พระองค์สร้างสรรพสิ่ง ดังนั้นประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ จึงเป็นการไขแสดงของพระเจ้าเอง เพราะพระองค์ทรงถ่ายทอดความเป็นพระองค์เองลงในตัวมนุษย์ หรือในประวัติศาสตร์ของมนุษย์ ดังนั้น คนกับพระเจ้าจึงมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เป็นสิ่งคู่กันในฐานะพระบิดากับบุตร

ข้อความเชื่อที่ว่า คนคือฉายาของพระเจ้า เป็นคำอธิบายเรื่องชีวิตของชาวยิวในสมัยนั้น เพราะความคิดเรื่องพระเจ้ากับชาวยิวแยกกันไม่ออก เป็นของคู่กัน คำว่า อาดัม (Adam) แรกทีเดียวหมายถึง มนุษยชาติและถือว่าเป็นมนุษย์คนแรกของโลก วิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์มาเริ่มต้นขึ้นจาก อับราฮัม บิดาของชาวยิวนั่นเอง ซึ่งเป็นการสร้างสรรพสิ่งมนุษย์ครั้งที่ 2 ของพระเจ้าเพื่อสร้างชาติยิว

ให้เตรียมพร้อมที่จะรับพระผู้ไถ่ ซึ่งจะมากอบกู้มนุษยชาติจากบาปนำกลับไปหาพระเจ้าผู้เป็นต้นกำเนิดของชีวิต

มนุษย์คือส่วนครบที่มีชีวิตประกอบด้วยคำ 3 คำ คือ บาซาร์ (Basar) แปลว่าเนื้อหนัง เป็นลักษณะของร่างกายที่พระเจ้าสร้างให้มีเหมือนกับสัตว์อื่น ๆ เนฟส์ (Nepes) แปลว่าลำคอ เพราะชีวิตของมนุษย์อยู่ที่ลมหายใจ ซึ่งผ่านลำคอบางครั้งผ่านหัวใจบ้าง เลือดบ้าง ซึ่งชาวยิวถือว่าเป็นที่สถิตของความคิดความรู้สึกและความต้องการ เป็นต้น รูอาร์ (Ruah) แปลว่าจิตบ้าง วิญญาณบ้าง หรือบางครั้งแปลว่า ลม ซึ่งเป็นคำหมายถึงสิ่งปรากฏมีอยู่ตั้งแต่แรกเริ่มของการสร้างโลกที่พระเจ้าได้ทรงเป่าลม ทำให้เกิดชีวิตขึ้นมาในโลก

เพราะได้รับลมจากพระเจ้า มนุษย์จึงเป็นสัตว์พิเศษกว่าสัตว์อื่น ๆ สามารถพูดได้ เรียกชื่อของสัตว์อื่น ๆ ได้ หมายถึง พระเจ้าประทานอำนาจและอินทรีย์พิเศษที่เหมือนพระเจ้าให้แก่มนุษย์ ทำให้ชาวยิวเรียกสัตว์ทั้งหลายว่า "พวกใบ้" เพราะแม้พวกสัตว์จะสื่อสารได้ แต่ก็พูดสนทนาอย่างคนไม่ได้ คนจึงกลายเป็นนายเหนือธรรมชาติและสัตว์ทั้งหลาย และในเวลาเดียวกันมนุษย์ก็มีสถานภาพเป็นตัวแทนพระเจ้าในโลกแห่งวัตถุนี้

พระเจ้าได้สร้างสิ่งทั้งหลายตามลำดับความสมบูรณ์ พื้นฐานที่สุดคือ ดิน หิน แร่ธาตุทั้งหลายก็ไม่มีชีวิต สูงขึ้นมาคือพืช ต่อมาก็คือสัตว์ และที่สุดก็คือมนุษย์ สิ่งที่อยู่ต่ำกว่าต้องรับใช้สิ่งที่อยู่สูงกว่า และมนุษย์ต้องรับใช้พระเจ้าด้วยการนมัสการ มีความรัก รับใช้ และรับผิตชอบ โดยมีพระเยซูคริสต์เป็นจุดหมายสุดท้ายที่ทุกคนทุกสิ่งอย่างจะได้พบกับเอกภาพที่สมบูรณ์

ในคัมภีร์เก่า ได้แสดงการสร้างโลกและชีวิตของพระเจ้าไว้ว่า เดิมทีเดียวนั้นไม่มีอะไรเลย มีแต่พระเจ้าอยู่ในความมืด ทรงสร้างสรรพสิ่งตามฉายาของพระองค์ตามลำดับ เริ่มตั้งแต่กลางวัน กลางคืนท้องฟ้าอากาศ ทะเล ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ สัตว์น้อยใหญ่ในน้ำและบนบก รวมทั้งมนุษย์ เป็นต้น

หลังจากพระเจ้าทรงสร้างชีวิตสัตว์อื่น เช่น นก ปลา และมนุษย์คนแรกในวันที่ 6 แล้วทรงตั้งชื่อให้ว่า อาดัม และให้อยู่ในสวนสวรรค์ ชื่อสวนเอเดน เป็นแดนสวรรค์ที่อยู่บนแผ่นดินมนุษย์ ต่อมาได้ทรงบันดาลให้อาดัมหลับสนิท แล้วก็ดึงซี่โครงซี่หนึ่งของอาดัมออกมา ทรงบันดาลให้เป็นผู้หญิงเพื่อให้อยู่เป็นเพื่อนของอาดัม และให้ชื่อว่าอีวา ครั้นแล้วก็ทรงสั่งอาดัมกับอีวาไว้ว่า ให้กินผลไม้ในสวนสวรรค์ได้ทุกต้น ยกเว้นต้นเดียวที่ห้ามแตะต้อง ถ้าไปกินผลไม้ต้นนั้นเข้าจะถึงแก่ความตาย

ซาตานเห็นอาดัมกับอีวามีความสุขด้วยการโปรดปรานของพระเจ้า เกิดความอิจฉาริษยา จึงแปลงร่างเป็นงูถามอีวาว่า ทำไมจึงไม่กินผลไม้ต้นนี้ อีวาตอบว่าพระเจ้าห้ามไว้ ถ้าไปแตะต้องต้นไม้นี้เข้าจะต้องถึงแก่ความตาย งูจึงตอบว่า ไม่ตาย มีแต่จะอายุยืน และรู้จักสิ่งชั่วสิ่งดีเหมือนพระเจ้าอีวาเชื่อคำพูดของซาตานจึงไปเอาผลไม้มาจากต้นไม้นั้นมากิน และให้อาดัมกินด้วยพอกินเข้าไปก็เกิดรู้สิ่งชั่ว รู้ความอาย เดินเปลือยกายอยู่ด้วยกัน ไม่รู้สึกอะไร พอกินผลไม้ต้นนั้นเข้าก็เกิดความอาย และรู้จักมีความรู้สึกต่าง ๆ ขึ้น

เมื่อพระเจ้าสอบสวน ได้ทรงทราบว่าภูคาตานหลอก จึงทรงสาปฏูในการหลอกหลวงผู้หญิง ให้รับประทานผลไม้ต้องห้ามว่าผู้ต้องให้ท้องเดินเสมอไม่ให้มีเท้าเดิน ภูคาตานผู้หญิงจะต้องเกลียดชังกันไปชั่วกัลปาวสาน และพระเจ้าก็แข่งอิวาว่า จะต้องมีโอกาสได้รับความเจ็บปวดมากกว่าผู้ชาย จะต้องอยู่ในอำนาจของผู้ชาย ต่อจากนั้นก็ทรงลงโทษอาดัมกับอิวา โดยขับไล่เสียจากสวรรค์ ต้องทำมาหากินด้วยตนเอง และต้องทำงานหนักจึงจะมีกิน

เพราะความผิดของมนุษย์คู่แรกที่พระเจ้าสร้างนั้น มนุษย์ทั้งหลายจึงสืบทอดบาปนั้นมาจนถึงบุตรหลานทุกวันนี้ ในบรรดาผู้สืบเชื้อสายนั้น มีเป็นอันมากที่ประพฤติชั่ว ไม่จงรักภักดีต่อพระเจ้า พระเจ้าจึงบันดาลให้น้ำท่วมโลก แต่ทรงเลือกครอบครัวที่ประพฤติดี มั่นคงต่อพระเจ้าซึ่งหัวหน้าครอบครัวชื่อโนอาเอาไว้สืบต่อเชื้อสายมนุษย์ทั้งในเอเชีย ยุโรป แอฟริกา และต่อมาจนกระทั่งถึงอับราฮัม และโมเสส ตามลำดับ จนกระทั่งชาติอิสราเอลปัจจุบัน

ในศาสนาอิสลามได้แสดงถึงวิวัฒนาการของชีวิตมนุษย์ ปรากฏในพระคัมภีร์อัลกุรอานได้ว่า พระองค์ (อัลเลาะห์) ทรงสร้างชั้นฟ้าทั้งหลายและแผ่นดินนี้ด้วยความจริง ทรงทำให้สุเจ้า (มนุษย์) เป็นรูปร่าง ทรงทำรูปร่างของสุเจ้าให้ดียิ่ง และอีกตอนหนึ่ง จงกล่าวเถิด พระองค์คือผู้ทรงบังเกิดสุเจ้า และทรงทำให้สุเจ้ามีหู มีตา และมีหัวใจ ส่วนนั้นที่สุเจ้าขอบคุณ พระคัมภีร์ได้แสดงวิวัฒนาการต่อไปว่า องค์อัลเลาะห์ทรงทำให้สุเจ้าออกมาจากครรภ์แม่ของสุเจ้า เมื่อสุเจ้ายังไม่รู้อะไร และพระองค์ทรงทำให้สุเจ้ามีการได้ยิน การมองเห็น และความรู้สึกนึกคิด เพื่อสุเจ้าจะได้ขอบคุณ (อัลเลาะห์) นี้แสดงว่ามนุษย์เป็นสิ่งถูกสร้างโดยพระเจ้า และพระองค์ทรงควบคุมชะตากรรม และความเป็นไปทั้งหมดของชีวิตมนุษย์ตั้งแต่เริ่มแรก

ส่วนในการสร้างเพศชายหญิงนั้น พระเจ้ามีพระประสงค์จะสืบทอดทางชาติพันธุ์ให้มนุษย์กระจายแพร่หลายทั่วโลก ดังพระคัมภีร์กล่าวไว้ว่า มนุษย์เอ๋ย เราได้ให้กำเนิดเจ้าทารกเพศชายและเพศหญิง และได้ทรงทำสุเจ้าให้เป็นชาติพันธุ์และตระกูลต่าง ๆ เพื่อสุเจ้าจะได้รู้จักกัน

ในเรื่องความเป็นอยู่และความตายนั้น มีอธิบายไว้ว่า พระเจ้าทรงเป็นองค์ให้เป็นและให้ตาย พระองค์ทรงสร้างทุกสิ่งที่มีชีวิตขึ้นมาจากน้ำ มนุษย์และสรรพสิ่ง รวมทั้งกฎเกณฑ์ของสิ่งต่าง ๆ ไม่ได้เกิดขึ้นเอง หรือเกิดขึ้นโดยบังเอิญ แต่เกิดขึ้นตามเจตนารมณ์ของพระผู้เป็นเจ้า การดำรงชีวิตและสิ่งทั้งหลายตามธรรมชาติก็เป็นส่วนหนึ่งของเจตนารมณ์ของพระองค์ มนุษย์จึงมีจุดหมายปลายทางอยู่ที่ระเบียบแบบแผนที่พระผู้เป็นเจ้ากำหนดไว้

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู แสดงวิวัฒนาการชีวิตเริ่มจากอาดัมหรือออตตา (Soul) ซึ่งเป็นสิ่งที่มีอยู่ในนรีนดร อัดมันมี 2 ชนิด คือ อัดมันสากล เรียกปรมาตมันบ้าง พรหมันบ้าง และอาดมันบุคคลของสิ่งมีชีวิต เรียกชีวาตมัน ทั้ง 2 มีความเป็นนรีนดร มีคำกล่าวแสดงลักษณะของพรหมันอยู่ 3 คำ คือ สัต จิต อานันตะ

ในคัมภีร์อุปนิษัตกกล่าวว่า สิ่งที่ปรากฏมีอยู่ในโลก ทั้งที่เป็นตัวตน คือ อาตมัน และสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตนหรืออนาตมัน ทั้ง 2 อย่างนี้ล้วนแต่เป็นการสำแดงให้ปรากฏ (Manifestation) ของสิ่งสมบูรณ์คือพรหมันทั้งสิ้น แต่เพื่อให้เห็นความแตกต่างระหว่างสิ่งสมบูรณ์ ซึ่งเป็นตัวตนสากลกับตัวตนย่อย ซึ่งเกิดจากการสำแดงดังกล่าว ตัวตนสากลจึงเรียกเสียใหม่ว่า ปริมาตมัน ส่วนตัวตนย่อย เรียกว่า ชีวาตมัน ตัวตนสากลหรือปริมาตมันไม่ได้ถูกจำกัดด้วยร่างกาย มนุษย์แต่ละคนมีชีวาตมันเป็นแกนกลางของชีวิต ร่างกายมีการเปลี่ยนแปลงและสลายไปในที่สุด ส่วนชีวาตมันนั้นจะยังคงสภาพเดิมอยู่ตลอดไปโดยไม่เปลี่ยนแปลง หรือสลายตามไปด้วย ทั้งนี้โดยที่มันเป็นส่วนหนึ่งแห่งอาตมันสากล หรือปริมาตมัน ในเวลาที่คุณตายชีวาตมันจะละทิ้งร่างเก่าแล้วไปอาศัยร่างใหม่ เหมือนคนเปลี่ยนเสื้อผ้าจากชุดเก่าเป็นชุดใหม่ ฉะนั้น ในฉานโทคยอุปนิษัทธิข้อความตอนหนึ่งกล่าวว่า ชีวาตมันเกิดขึ้นจากการผสมของดิน น้ำ ไฟ ลม และส่วนหนึ่งแห่งอาตมันสากล

มนุษย์ คือ สิ่งสำแดงแห่งพรหมันมี 4 สถานะ คือ สถานะที่กำลังตื่นอยู่ เรียกว่า วิชวะ สถานะแห่งการฝัน เรียกว่า ไตชัส สถานะแห่งการนอนหลับสนิทปราศจากการฝัน เรียกว่าปราชญะและสถานะที่ 4 ซึ่งชีวาตมันเข้าถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพรหมัน เรียกว่าตฺริยะ ในสถานะที่กำลังตื่นอยู่ชีวาตมันถูกจำกัดด้วยร่างกายหยาบที่เป็นวัตถุ ในสถานะแห่งการฝันชีวาตมันถูกจำกัดด้วยร่างกายที่ละเอียดคือร่างกายที่ปรากฏในฝัน ในสถานะแห่งการหลับสนิท ชีวาตมันถูกจำกัดด้วยร่างกายที่เป็นเหตุ อันได้แก่ กรรม ซึ่งได้กระทำไว้ในชีวิตที่แล้วมา สำหรับในสถานะที่ 4 นั้น ชีวาตมันหลุดพ้นจากการถูกจำกัดโดยประการทั้งปวงและบรรลุความเป็นเอกภาพกับพรหมัน

เกี่ยวกับสภาพการณ์ก่อนการสร้างโลกและชีวิตนั้น คัมภีร์ฤคเวทได้แสดงไว้ว่า ในครั้งนั้นไม่มีอะไรเลยทั้งความเป็นหรือความไม่เป็น ไม่มีโอกาส ไม่มีฟ้า อะไรเล่าครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่าง ทุกสิ่งทุกอย่างเล่าตั้งอยู่บนอะไร ตั้งอยู่บนห้วงน้ำลึกหรือ ในครั้งนั้นความตายก็ยังไม่ มี ยังไม่มีกลางวันกลางคืนหมุนเวียนกัน แต่ทว่ามีสิ่งหนึ่งหายใจอย่างสงบเงียบ มีอยู่โดยตนเองไม่มีอะไรนอกเหนือไปจากสิ่งนี้ ความมืดแฝงอยู่ในความมืด มีแต่ น้ำท่วมไปหมด สิ่งนั้นมีลักษณะเป็นความว่างซ่อนอยู่ในความสับสน ค่อย ๆ เป็นจิตในกายหน้า จิตซึ่งเป็นสิ่งกลางระหว่างความมืด ดังที่นักปราชญ์ผู้ใฝ่หาความจริงได้พบแล้ว ความร้อนที่ฝ่าความมืดและผ่านห้วงพรรณนั้น มาจากเบื้องล่างหรือเบื้องบนกันแน่ กวีได้เคยแถลงไว้บ้างหรือ แต่ทว่านั่นแหละคือพลังสร้างสรรค์ชีวิต พลังอันทรงอำนาจได้เกิดขึ้น สสารที่อยู่โดยตนเองอยู่เบื้องล่างพลังอยู่เบื้องสูงหรือว่าเคยมีใครบอกไว้บ้าง หรือว่าการสร้างมโนพารนี้มาจากไหน ขณะนั้นยังไม่มีเทพเลยสักองค์เดียว ใครเล่าจะรู้ได้ว่าโลกนี้มีมาตั้งแต่เมื่อใด เกิดขึ้นมาจากพระหัตถ์พระเจ้าหรือไม่ ถ้าจะมีผู้รู้เห็นก็จะมีแต่พระเจ้าบนสวรรค์แต่องค์เดียวเท่านั้น พระองค์สามารถเปิดเผยให้เรา รู้จักได้

ในฉานโทคยอุปนิษัตกกล่าวว่า มีทางแห่งการไปเกิดใหม่ของชีวาตมันอยู่ 2 ทาง คือ ทางสว่างหรือทางแห่งเทพ (เทวยาน) กับทางมืดหรือทางแห่งบิดา (ปีตถยาน) ผู้ที่บำเพ็ญตบะหรือสมณ

ธรรมเพื่อความรู้อย่างแจ้งในพรหมันตายแล้วชีวิตมันจะดำเนินไปตามทางแห่งเทพ ซึ่งเป็นทางอันเกษม โดยผ่านอากาศ ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ แล้วเข้าสู่โลกแห่งความเป็นเอกภาพกับพรหมันไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีก ส่วนผู้บำเพ็ญกุศลกรรมขั้นสามัญ ตายแล้วชีวิตมันจะดำเนินไปตามทางแห่งควิน หรือทางแห่งความมืดไปอยู่ในโลกแห่งบิดรชั่วระยะเวลาหนึ่ง เมื่อครบกำหนดแล้วก็จะกลับมาเกิดในโลกมนุษย์อีก โดยกลับมาตามทางเดิม ลงมาสิงสถิตอยู่ในพีชพันธุ์ธัญญาหาร เมื่อมนุษย์บริโภคพีชพันธุ์ธัญญาหารนั้นเข้าไป ก็เข้าไปถือกำเนิดในร่างกายของมนุษย์สำหรับผู้ที่ทำกรรมไว้ก็จะเกิดในตระกูลต่ำ เช่น ตระกูลศูทร จันฑาล หรือไม่ก็เกิดเป็นสัตว์ เช่น เป็นสุนัข หมู แมว แพะ แกะ เป็นต้น

วิวัฒนาการแห่งธาตุต่าง ๆ ตามที่กล่าวไว้ในอุปนิษัท ดำเนินไปโดยลำดับดังนี้ คือ จากพรหมันเกิดอากาศ (Ether) จากอากาศเกิดมีลม จากลมเกิดไฟ จากไฟเกิดมีน้ำ จากน้ำเกิดมีดิน และจากดินเกิดพีชพันธุ์ต่าง ๆ ทฤษฎีวิวัฒนาการอีกทฤษฎีหนึ่งของอุปนิษัทนั้น มีกล่าวไว้ในทฤษฎีเปลือก (โกศะ) 5 ชั้น ซึ่งกล่าวไว้ในไตรปิฎกอุปนิษัท ได้แก่ ชั้นเป็นร่างกายหรือวัตถุ (อันนมยโกศะ) ชั้นที่เป็นลมปราณ (ปราณมยโกศะ) ชั้นที่เป็นจิต (มนอมยโกศะ) ชั้นที่เป็นสัมปชัญญะ (วิชญานมยโกศะ) และชั้นนิรามิสสสุข (อานันทมยโกศะ) ซึ่งเป็นชั้นสูงสุด

ลำดับวิวัฒนาการ คือ

1. การเปลี่ยนแปลงมาเป็นวัตถุหรือสสาร
2. วัตถุเป็นสิ่งที่ไม่มีชีวิต จึงไม่มีความรู้สึกใด ๆ ทั้งสิ้น การวิวัฒนาการของพรหมันจะหยุดอยู่แค่เป็นวัตถุ ย่อมไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ใด ๆ ขึ้นมา วัตถุถึงแม้ว่าจะเป็นสิ่งไม่มีชีวิตมันก็เป็นอุปกรณ์สำคัญที่ทำให้ชีวิตมีขึ้นได้ เพราะสิ่งมีชีวิตจำเป็นต้องมีร่างกาย ซึ่งเป็นวัตถุและมีอาหารเป็นเหตุตั้งอยู่ได้ โดยขั้นแรกเป็นชีวิตและพีชพันธุ์ต่าง ๆ ต่อจากนั้นก็เป็ชีวิตของสัตว์และมนุษย์
3. วัตถุซึ่งมีชีวิตเป็นสัตว์และมนุษย์นั้น จะมีความหมายก็ต่อเมื่อมีจิตที่ทำให้สามารถรับรู้สิ่งต่าง ๆ ได้ แต่การมีจิตนี้เป็นสิ่งสาธารณะทั้งสัตว์และมนุษย์ ในขั้นนี้ความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์ยังเป็นขั้นสัญชาตญาณเช่นเดียวกับสัตว์เพื่อให้มนุษย์แตกต่างจากสัตว์
4. ชั้นสัมปชัญญะหรือขั้นเหตุผล สัตว์และมนุษย์จึงแตกต่างกันตรงที่มนุษย์สามารถใช้เหตุผลในการคิดพิจารณาตัดสินใจได้ ส่วนตัวดำรงชีพด้วยการใช้สัญชาตญาณอย่างเดียว
5. ชั้นที่ต้องการเข้าสู่ภาวะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับสิ่งสมบูรณ์ของมนุษย์ เป็นไปตามความประสงค์ เรียกว่า อานันทมยโกศะ เป็นที่จางหายหรือดับสูญแห่งไตรภาวะ คือ ผู้รู้ ความรู้ และสิ่งรับรู้ อันไม่มีเปลี่ยนแปลง นี่คือภาวะพรหมัน

ข. ชีวิตในทัศนะศาสนาอเทวนิยม

พระพุทธศาสนาในฐานะอเทวนิยมได้แสดงมติดตรงกันข้ามกับฝ่ายเทวนิยม โดยแสดงไว้ว่าสรรพสิ่งรวมทั้งโลกและชีวิตย่อมเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และแตกสลายไปตามเหตุปัจจัย กล่าวคือการปรากฏขึ้น

และการแตกดับไปของโลกและชีวิต เป็นตามหลักแห่งการอิงอาศัยกัน (ปฏิจจสมุปบาท) แม้จะดับก็ดับไปเพราะเหตุปัจจัยดับไป ไม่มีผู้สร้างหรือปฐมกร (First Mover) ยืนโรงนิรันดร

การที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงแสดงว่าใครเป็นผู้สร้างนั้น เนื่องจากทรงมีจุดมุ่งหมายในการแสดงธรรมเพื่อแก้ปัญหาเรื่องความทุกข์ของชีวิตที่กำลังเผชิญอยู่อย่างรีบด่วนเป็นสำคัญ ดังนั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงสอนเฉพาะเรื่องทุกข์ สาเหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์และทางแห่งการดับทุกข์เท่านั้น พระธรรมที่พระองค์ทรงแสดงจึงเป็นสัจจะที่สากล ไม่ติดอยู่กับกาลเวลา อันวิญญูชนพึงพิสูจน์ได้ด้วยตนเอง

อย่างไรก็ตาม แม้จะไม่ทรงแสดงต้นกำเนิดของโลกไว้โดยตรง แต่ก็ทรงแสดงถึงกำเนิดและวิวัฒนาการของชีวิตในเชิงวิทยาศาสตร์ ในฐานะเป็นฉากหนึ่งแห่งสงสารวิภูไว้อย่างเพียงพอ เช่น ในอัครคัมภีร์สุตตรแสดงไว้ว่า บรรดามนุษย์ทั้งหลาย ผู้ทำความดี ตายแล้วไปเกิดเป็นเทวดาอยู่ในสวรรค์ ส่วนผู้ทำความชั่วตายแล้วไปเกิดในนรก เมื่อโลกถูกทำลายด้วยไฟบรรลัยกัลป์ สิ่งมีชีวิต เช่น สัตว์เดรัจฉานและมนุษย์ถูกทำลายหมดสิ้น เหลือแต่เทวดาหรือพรหมอยู่ในพรหมโลก และสัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในนรกที่ไม่ถูกทำลายด้วย เมื่อโลกเกิดใหม่ขึ้นมา มีละอองหรือฝนตกลงมาที่แผ่นดิน ทำให้เกิดมีกลิ่นหอมก็พากันมากินดินนั้น พวกพรหมมีกายอันละเอียดเป็นกายทิพย์ ก็กลับกลายเป็นกายหยาบ คือ กายมนุษย์ส่วนสัตว์เดรัจฉานก็เช่นเดียวกัน ครั้นได้กลิ่นรสดินที่หอมนั้น กายละเอียดก็เป็นกายหยาบขึ้นมา และเป็นสัตว์ที่เห็นในปัจจุบันนี้ มนุษย์ก็ดี สัตว์ก็ดี เริ่มผสมพันธุ์กันต่อไป

กำเนิด 4

ส่วนในที่ขนิกาย ปาฏิการวรรค พระพุทธเจ้าตรัสถึงที่เกิดของสัตว์โลกว่า มีอยู่ 4 เรียกว่า "กำเนิด" คือ

1. เกิดจากน้ำเชื้อ "สัมภวะ" ของมารดาและบิดาผสมกัน เกิดเป็นสัตว์ในครรภ์แล้วคลอดออกมามีชีวิต เจริญเติบโตมาเป็นลำดับ ฝ่ายดีก็เกิดเป็นมนุษย์ ฝ่ายชั้วก็เป็นสัตว์เดรัจฉาน กำเนิดเช่นนี้เรียกว่า "ชลาพุชะ"
2. เกิดเป็นฟองไข่ก่อน แล้วจึงฟักเป็นตัวออกมาจากไข่นั้น มีการเจริญเติบโตขึ้นเป็นลำดับ เรียก กำเนิดนี้ว่า "อณฺทชะ" กำเนิดนี้ทางชีววิทยากล่าวว่า เชื้อของเพศตัวผู้ผสมกับไข่ของเพศตัวเมียในฟองไข่ เมื่อฟองไข่โตได้ที่ตัวเมื่อกว้างไข เมื่อถึงกำหนดไข่นั้นก็จะกะเทาะเปลือกออกมีสัตว์เกิดขึ้น ได้แก่ สัตว์ปี เช่น นก กา ไก่ เป็ด ห่าน และสัตว์เลื้อยคลานชนิดอื่น ๆ ที่วางไข่ตลอดจนสัตว์น้ำ เช่น ปู ปลา หอย กุ้ง เป็นต้น
3. เกิดจากโสโครกของบุตเน่า ของหมักคอง ในที่ชื้นและเป็นอับรา เรียกกำเนิดนี้ว่า "สังเสทชะ" สัตว์จำพวกนี้ ได้แก่ แบคทีเรีย ไวรัส เชื้อเห็ดรา หรือเชื้อจุลินทรีย์ ทำให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บขึ้นมาตลอดจนเชื้อที่ทำให้มีกลิ่นเหม็น หรือบุตเน่า

4. เกิดโดยทันทีทันใด โดยไม่ต้องผสมพันธุ์ เช่น เป็นเทวดา เป็นสัตว์นรก เช่น เปรต อสุรกายกำเนิดเช่นนี้เรียกว่า "โอปปาติกะ" คือ เกิดด้วยอำนาจบุญบาป ซึ่งมนุษย์เรามองไม่เห็นด้วยตาเนื้อ แต่มองเห็นได้ด้วยใจที่ประกอบด้วยญาณชั้นสูง

กำเนิดมนุษย์

สำหรับมนุษย์นั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า มนุษย์เกิดมาจากมนุษย์ คือ มีบิดามารดาเป็นแดนเกิด อาศัยธาตุทั้ง 4 ดิน น้ำ ไฟ ลม ประกอบกันขึ้นเป็นสังขารธาตุ ในมหาต้นมหาสังขยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงการที่มนุษย์ได้ก่อกำเนิดขึ้นในครรภ์มารดาว่าต้องมืองค์ประกอบ 3 ประการ คือ

1. มาตา อุตุนี โหติ มาดาอยู่ในวัยที่มีระดู
2. มาตาปิตโร สันนิปติตา โหนติ มารดาบิดาร่วมกัน
3. คันธัพโพ ปัจจุปฏิสฺสิต โหติ มีสัตว์มาเกิด

เมื่อมืองค์ประกอบ 3 อย่างนี้ครบถ้วนแล้ว การตั้งครรภ์ย่อมมีขึ้นได้ แต่ถ้าไม่พร้อมมืองค์ประกอบ 3 อย่างนี้แล้ว การตั้งครรภ์ก็มีไม่ได้ คำว่า "มารดามีระดู" นั้น หมายถึง มารดา มีไข่ และในขณะเดียวกัน บิดาก็มีสเปิร์ม ทั้งไข่และสเปิร์มนั้นเป็นส่วนรูปซึ่งเป็นกรรมพันธุ์ถ่ายทอดมาจากบิดามารดา ส่วนคำว่า "มีสัตว์มาเกิด" นั้น หมายถึงมีจิตจิตหรือจิตวิญญาณเคลื่อนมาปฏิสนธิ จึงเกิดเป็นปฏิสนธิวิญญาณขึ้นมา จิตดวงนี้เองถือว่าเป็นดวงแรกในชาติใหม่และจัดเป็นส่วนนามที่สืบต่อมาจากภพก่อน โดยนำเอาบุญบาป หรือกิเลสติดตามมาด้วย ดังนั้นมนุษย์จึงประกอบด้วยส่วนสำคัญ 2 ส่วน คือ รูป + นาม

ในอินทรสสูตร ยักขสังยุต พระพุทธเจ้าตรัสถึงการก่อกำเนิดมนุษย์ที่เจริญเติบโตอยู่ในครรภ์ของมารดาไว้ว่า กำเนิดมนุษย์นั้น มีกำเนิดเป็น "ขลาพุชะ" คือ เกิดในครรภ์มารดาขณะที่ปฏิสนธิในครรภ์มารดาจะมีน้ำ "กลละ" ที่ก่อตัวเป็นรูปปฏิสนธิ อยู่ได้ 1 สัปดาห์ ต่อจากนั้นก็กลายเป็น "ฟองน้ำ" อยู่ได้อีก 1 สัปดาห์ แล้วกลายเป็น "เมือก" อีก 1 สัปดาห์ ต่อจากนั้นก็เกิด "ปุ่มทั้ง 5 คือ ศีรษะ 1 มือ 2 ขา 2 อยู่ประมาณ 1 สัปดาห์ ต่อจากนั้นก็เกิดพวยตนะภายใน มี "ตา หู จมูก ลิ้น" อยู่ประมาณ 1 สัปดาห์ ต่อจากนั้นก็เจริญเติบโตขึ้นเป็นลำดับ เป็นประมาณ 30 สัปดาห์ ต่อจากนั้นก็เกิด "ผม ขน เล็บ" เป็นเวลา สัปดาห์ รวมที่เวลาเริ่มปฏิสนธิจนมีอาการครบ 32 กินเวลา 42 สัปดาห์ คิดได้ 9 เดือน 24 วัน จึงคลอดออกจากครรภ์มารดา เมื่อคลอดออกมาต้องอาศัยน้ำนมมารดาและอาหาร เจริญเติบโตผ่านวัยต่าง ๆ มาเป็นลำดับ

อุปมาชีวิต

ในอังคุตตรนิกาย ท่านได้อุปมาชีวิตของมนุษย์ไว้ 7 ประการ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าชีวิตของมนุษย์นั้นเกิดมาแล้วย่อมต้องตาย ช่วงแห่งความมีชีวิตอยู่นั้นสั้นดังนี้

1. หยาดน้ำค้างบนยอดหญ้า เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยขึ้นมาแล้ว ย่อมแห้งหายไปได้อย่างรวดเร็วไม่ตั้งอยู่ได้นาน ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลายก็เปรียบเป็นเช่นกับหยาดน้ำค้างนั้น เป็นชีวิตสั้นมีประมาณนิดหน่อย เปลี่ยนแปลงเร็ว มีความทุกข์ยาก มีความคับแค้นมาก
2. รอยไม้ที่ซิดลงไปใต้น้ำย่อมกลับเข้าหากันอย่างรวดเร็ว ไม่ตั้งอยู่นาน ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลายก็มีอุปมาเหมือนกับรอยไม้ที่ซิดลงไปใต้น้ำจะนั้น
3. น้ำที่ไหลลงจากภูเขา ไหลไปไกล มีกระแสเชี่ยวกราก พัดพาซึ่งสรรพสิ่งที่พอจะพัดพาไปได้ไม่มีระยะเวลาแม้สักชั่วครู่หนึ่งที่มีมันจะหยุดโดยที่แท้ น้ำที่จะไหลลงจากภูเขานั้น มีแต่จะไหลเรื่อยไปทางเดียว ไม่มียั้ง ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลายก็มีอุปมาเหมือนกับน้ำที่ไหลมาจากภูเขาดังนั้น
4. บุรุษที่กำลังอมก้อนน้ำลายไว้ที่ปลายลิ้น พึงถ่มน้ำลายนั้นไปได้โดยง่ายดาย ชีวิตมนุษย์ทั้งหลายตายง่าย ดับง่าย ก็มีอุปมาเหมือนกับก้อนน้ำลายที่จะพึงถ่มไปได้โดยง่ายจะนั้น
5. ชิ้นเนื้อที่ใส่ลงนบในกระทะเหล็ก ถูกไฟเผาอยู่ตลอดเวลา ย่อมจะถึงความย่อยยับไปโดยเร็วมิได้ตั้งอยู่นาน ชีวิตมนุษย์ทั้งหลายก็มีอุปมาเหมือนกับเนื้อที่ถูกไฟเผาอยู่ตลอดวันจะนั้น
6. แมโคที่จะถูกเชือด ซึ่งถูกเขาต้อนไปสู่ที่ฆ่า ย่อมก้าวเท้าเดินไปใกล้ที่ฆ่า ใกล้ความตายเข้าไปทุกขณะ ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลายก็มีอุปมาเหมือนแมโคที่ถูกเขาต้อนไปสู่ที่ฆ่าจะนั้น

ความตายของมนุษย์

เมื่อมีการเกิดก็ย่อมมีการตายเป็นของธรรมดา เป็นความจริงที่อยู่เบื้องหลังของสรรพสิ่ง เพราะธรรมชาติของสรรพสิ่งที่มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ดังนั้น การตายจึงเป็นสภาพที่ใคร ๆ ไม่อาจจะหลีกเลี่ยงได้ ในปัจจุสมุปบาท พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า สาเหตุหรือปัจจัยแห่งการเกิดคือ อวิชชา การตายก็ย่อมหมายถึงการเกิด เพราะการเกิดเป็นบทเริ่มต้นแห่งชีวิต และในขณะเดียวกัน การเกิดก็นำไปสู่ความตายด้วย โดยผ่านความแก่ ความเจ็บ ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่ยุติธรรมสำหรับทุก ๆ คน ไม่มียกเว้น

ดังนั้น ชีวิตก็คือการเดินทางไปสู่ความตาย วันหนึ่งผ่านไปก็เป็นก้าวหนึ่งที่ตัวเราก้าวใกล้ความตายเข้าไป เมื่อถึงคราวตาย ชีวิตก็แตกสลายไป เพราะความตายเป็นเพียงปรากฏการณ์อันหนึ่งของชีวิตท่องเที่ยวไปในภพใหญ่ทั้งหลาย แม้กระนั้นก็ตามความตายก็นับว่าเป็นภัยคุกคามชีวิตอันน่าสะพรึงกลัวแก่สรรพสัตว์ และเพราะความตายเป็นอุปสรรคของชีวิตอันร้ายแรงที่สุด ดังนั้น จึงมีนักจิตวิทยา นักปรัชญา รวมทั้งนักวิทยาศาสตร์ ตั้งแต่สมัยโบราณมาจนกระทั่งปัจจุบัน ได้พยายามค้นคว้าทดลองเพื่อหาคำอธิบายเรื่องความตายนี้มาตลอด โพรธรรมที่นี้ได้พยายามอธิบายว่า สภาพที่เรียกว่า ความตายหรือมรณะนั้น ได้แก่ สภาวะดังนี้ คือ

- จุตติ
- ภาวะที่เคลื่อน

- ความทำลายน
- ความหายไป
- ความทำกาละ
- ความแตกไปแห่งขันธ
- มฤตยู
- ความตาย
- ความทิ้งซากศพไว้

สภาวะเหล่านี้ เรียกว่า การตาย หากจะพูดให้สั้นก็คือความตายแห่งสังขาร ร่างกายของคนตายที่สิ้นลมหายใจอนึ่งไม่ไหวติง นอนตัวแข็งทื่อเหมือนท่อนไม้ นั่นเอง คือ สัญลักษณ์แห่งความตายก็มรณะหรือความตายนี้เป็นสภาพที่ทุกขเวทนา เพราะนำมาซึ่งความไม่ดีมากมาย เช่น เมื่อผู้ใดประสบพบกับความตายเข้าแล้วก็ต้องเคลื่อนเคลื่อนจากโลกนี้ไปทั้งหมด ความตายเป็นการปิดฉากชีวิตอย่างสนิทแน่นอน ดังนั้น ความตายนี้จึงจัดว่าเป็นทุกข์ ก็เพราะความตายเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ของบุคคลผู้เข้าถึงมรณะ คือคนที่ตาย ซึ่งแสดงออกให้ปรากฏออกมา 2 สภาพ คือ

1. สภาพทางกาย ความตายคือลักษณะที่ร่างกายไม่มีชีวิตอยู่ต่อไป

2. สภาพทางจิต ตามสภาวะธรรม ความตายคือจิตจุติเคลื่อนออกจากร่างกายไปเกิดหรือปฏิสนธิใหม่ ตามผลแห่งกรรม สภาพที่ต้องไปเวียนเกิดเวียนตายนั้น คือ สงสารวิฏ ความตายของมนุษย์นั้นก่อนที่จะตายลงไปจริง ๆ จะมียารมณ์เกิดขึ้น คือจิตใจขณะทำหน้าที่คิดนึกอาการซึ่งอาการนี้เป็นเหมือนผู้นำทาง หรือชี้ทางบอกให้รู้ล่วงหน้าว่าจะไปเกิดในภพใด หรือจะกลับมาเกิดในโลกมนุษย์อีก

อาการของจิตที่เกิดขึ้นในขณะที่ใกล้จะตายนั้น จะมีวิถีจิตเกิดขึ้นมา เรียกว่า "มรณสันนวิถิ" คือ วิถีจิตใกล้จะตาย จะรับอารมณครั้งสุดท้าย อันเป็นบุญหรือบาปของบุคคลที่ใกล้จะตายซึ่งได้แก่กรรมและมรณสันนวิถิ อันเป็นงานของจิตและรูปด้วย หลังจากนั้นจึงจะจุติตายไปจากภพชาติ

คตินิมิตในเวลาใกล้ตาย

กาลเมื่อม่านดำแห่งชีวิตค่อยรูดปิดเข้ามารำไร ซึ่งได้แก่ เวลาที่มนุษย์ทั้งหลายใกล้จะถึงแดนมฤตยูสิ้นใจตายแล้วไปเกิดในโลกอื่นต่อไปนั้น ในมรณสันนวิถิ คือวิถีจิตที่ใกล้จะตายไปจากโลกนี้แล้ว ย่อมจักมาปรากฏให้คนที่กำลังจะตายเห็นได้อย่างชัดเจนทางมโนทวาร คือ ทางใจเขาเห็นของเขาคนเดียว คนอื่นที่ยังไม่ตายไม่เห็นด้วย ก็คตินิมิตที่ปรากฏนี้ บางคนก็เห็นภาพที่ตนเคยเห็น บางทีก็เป็นภาพที่ตนไม่เคยเห็น แต่โดยมากเป็นภาพนิมิตที่ตนไม่เคยเห็นทั้งนั้นในโพธิธรรมที่ปณี แบ่งออกเป็น 5 ประเภท คือ

1. เกิดในภพนรก เมื่อจิตจุติดับนั้นย่อมจะเห็นเปลวไฟร้อนระอุมาก หรืออาจเห็นภูตผีปีศาจรูปร่างน่าเกลียด หรือเห็นปีศาจมาหลอกหลอน ผู้ตายจะร้องเอะอะโวยวายขอความช่วยเหลือ จะ

เห็นได้ชัดว่าใบหน้าของผู้กำลังใกล้จะตายมีลักษณะซีดเผือด เจ็บปวด ทรมาน ลืมตาโพล่ง ดังนั้นบุคคลผู้จะตายต้องไปเกิดในนรกแน่นอน

2. เกิดในภพเปรต ถ้าผู้ตายจะไปเกิดเป็นเปรตอสุรกาย ย่อมเห็นคตินิมิตเป็นหุบเขาหรือถ้ำอันมืดมิด อืดอืดมองไม่เห็นอะไรเลย มีความหิวอาหารและกระหายน้ำ กระสับกระส่ายทรมานทรมานอย่างเห็นได้ชัด

3. เกิดในภพสัตว์เดรัจฉาน บุคคลผู้จะไปเกิดในภพสัตว์เดรัจฉาน ย่อมเห็นคตินิมิตเป็นทุ่งหญ้า ป่าไม้ เขิงเขา ชายป่าเขา บางทีก็เห็นเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย เป็นต้น

4. เกิดในภพมนุษย์ บุคคลผู้ตายจะกลับมาเกิดในภพมนุษย์อีก ย่อมเห็นคตินิมิตในขณะจวนจะดับจิตเป็นก้อนเนื้อ คือ เห็นก้อนเนื้อเล็ก ๆ อยู่ในครรภ์มารดา หรือเห็นครรภ์มารดาในชาติที่เกิดใหม่นี้

5. เกิดในภพสวรรค์ บุคคลผู้ตายย่อมเห็นนิมิตที่เป็นภาพสวยสดงดงาม วิจิตรพิสดารซึ่งไม่มีปรากฏให้เห็นในโลกมนุษย์ อาจเห็นเป็นปราสาท ราชวัง เทวดา นางฟ้า นางสวรรค์ เครื่องตบแต่งสถานที่อยู่อาศัยก็วิเศษสวยงามไปทั้งสิ้น ขณะที่ผู้ตายนั้นหลับตาสนิทลง มีรอยยิ้มปรากฏบนใบหน้า แสดงให้เห็นว่าได้คตินิมิตที่จะไปสู่สวรรค์

อารมณ์ทั้ง 5 ประการนี้ อาจเกิดขึ้นอย่างใดอย่างหนึ่งก่อน หรือทีหลัง หรือทั้ง 2-3 อย่างสลับกันขณะใกล้จะตาย ย่อมเป็นอารมณ์ที่ชี้ทางไปเกิดตามภูมิต่าง ๆ เพราะอารมณ์สุดท้ายเป็นอารมณ์ที่มีกำลังมากนั่นเอง

เหตุแห่งการตายของมนุษย์

ในพระอภิธรรมได้แสดงเหตุแห่งการตายของมนุษย์ไว้ 4 ประการ ด้วยกัน คือ

1. ตายเพราะหมดอายุ คือ แก่ตาย เมื่อมีอายุได้พอสมควรแก่กาลเวลา ต้องตายไปตามคติธรรมของโลก ธรรมดาสังขัตติยธรรมทั้งหลายเมื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็ย่อมมีชัวิตอยู่ คือเจริญเติบโต ในที่สุดก็ดับไป คือตาย เป็นอย่างนี้โดยตลอด เรียก อายุขยะ

2. ตายเพราะหมดกรรม อำนาจกรรมที่ตกแต่งให้เกิดขึ้นนั้นทั้งหมดไป เมื่อสัตว์ทั้งหลายเกิดขึ้นมาก็จะมีชัวิตอยู่ และประกอบกรรมทั้งดีและชั่ว กรรมดีทำให้สุขกายสบายใจกรรมชั่วทำให้ทุกข์กายและใจ ในขณะที่มีชัวิตอยู่ดังนี้จะมีการเจ็บไข้ได้ป่วยไม่มากนักน้อย ถ้ามีกรรมชั่วมาก ความเจ็บป่วยก็มีมาก ความเจ็บป่วยเป็นกรรมอย่างหนึ่งที่จะต้องชดใช้ตามเหตุผลที่เกิดขึ้นมากบ้างน้อยบ้าง หรืออาจเป็นการเจ็บป่วยที่ต้องทุกข์ทรมานแสนสาหัส จนเป็นเหตุให้ถึงแก่ความตาย เรียก กัมมขยะ

3. ตายเพราะหมดอายุและกรรม คือ ตายด้วยโรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียนบ้างพร้อมกันทั้ง 2 ประการ ความตายอาจเกิดขึ้นในวัยเด็ก วัยกลางคน หรือวัยแก่ก็ได้ เรียก อายุกัมมขยะ

4. ตายเพราะมีอุปฆาตกรรมมาตัดรอน คือเป็นการตายก่อนหมดอายุขัย โดยมีผลกรรมชั่วจากอดีตชาติมาสนองในปัจจุบันชาติ แม้ว่าในปัจจุบันจะมีกรรมดีอย่างไรก็ตาม จะมีกรรมนี้แทรกขึ้นเป็นเหตุให้แก่ความตายได้ เช่น การฆ่าตัวตาย ตายด้วยอุบัติเหตุ ภัยอันตรายจากธรรมชาติ ตายด้วยพิษนานาชนิด เหล่านี้เป็นการตายอย่างปัจจุบันทันด่วน ด้วยอำนาจของอุปฆาตกรรมแต่ชาติก่อนนั้นมาทำลายและตัดรอนกรรมในปัจจุบันนี้เรียกว่า อุปฆาตกัมมชยะ

ค. ชีวิตในสังสารวัฏ

หลักคำสอนที่สำคัญอันเป็นพื้นฐานทางศีลธรรมของศาสนาทั้งหลาย คือความเป็นไปของชีวิตหลังความตาย ศาสนาทั้งหลายต่างมีคำสอน ว่าด้วยความเป็นไปของวิญญาณ ในปรภพเป็นเรื่องเฉพาะ แสดงความเป็นไปตายระบบและโครงสร้างของตนเอง ทั้งฝ่ายเทวนิยมและอะเทวนิยม ละเอียดบ้าง ไม่ละเอียดบ้าง ไม่ละเอียดบ้าง แตกต่างกันไป การหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงของชีวิตนี้ เรียกว่า การท่องเที่ยวไป หรือสังสาระ

1. สังสารวัฏในศาสนาเทวนิยม

ในศาสนาเทวนิยมแบบตะวันออก เช่น ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ได้แสดงทฤษฎีสังสาระว่า วิญญาณทั้งหลายย่อมออกจากปฐมวิญญาณ คือพระพรหมเหมือนประกายไฟที่กระเด็นจากดวงไฟมหึมาดวงเดิม หรือหยดน้ำที่หยาดออกจากมหาสมุทรเป็นแหล่งกลาง แม้วิญญาณของสรรพสัตว์ก็ย่อมออกมาจากพระพรหมอันเดียวกัน เมื่อวิญญาณดวงใดหลุดออกจากพระพรหมแล้ววิญญาณดวงเดียวกันนั้นเข้าสิงอยู่ในรูปต่าง ๆ นับครั้งนับชาติไม่ถ้วนได้ ชาติที่ 1 อาจเป็นเทวดา ชาติที่ 2 อาจเป็นมนุษย์ ชาติที่ 3 อาจเป็นสัตว์เดรัจฉานหรือเป็นพฤษชาติ วนเวียนกันอยู่อย่างไม่มีเวลาหยุดนิ่ง ต้องเสวยสังสารทุกข์เพราะกรรมอยู่ร่ำไป จนกว่าวิญญาณนั้นจะพบโมกษะคือความหยุดพ้นจากความเกิด กลับเข้าสู่แหล่งที่มาเดิมคือพระพรหม กรรมคือกิจที่จำต้องทำตามปกติโลกนั้น ถ้าผู้ประสงค์ความหลุดพ้นแล้วก็ต้องละสังสาระอันเป็นมายาเข้าสู่ความเป็นผู้ไม่ประกอบกรรม เพื่อให้วิญญาณเข้าใกล้ชิดกับธรรม อันเป็นสภาวะแท้จริง

คัมภีร์พราหมณะสอนว่า วิญญาณของสรรพสัตว์ในโลกรวมอยู่ในวิญญาณของโลกคือ พระพรหม พระพรหมนั้นปราศจากเพศ ไร้รูป สิงอยู่ทั่วไปในสิ่งทั้งมวล เมื่อวิญญาณแห่งโลกเป็นอาตมัน วิญญาณของบุคคลก็เป็นอาตมันไปด้วย เพราะออกมาจากพระพรหม ดังนั้นวิญญาณของบุคคลก็คือพระพรหมนั่นเอง

2. สังสารวัฏในศาสนาฝ่ายอเทวนิยม

ส่วนพระพุทธศาสนาในฐานะอเทวนิยมได้ปฏิเสธวิญญาณ (Soul) ที่่องเที่ยวไปตามทฤษฎีของพราหมณ์ และเทวนิยมแบบตะวันตก ได้แสดงคำสอนว่าด้วยสังสารวัฏ ดังนี้

การที่สัตว์ทั้งหลายทุกรูปทุกนามต้องเวียนวนเวียนเกิด แก่ เจ็บ ตาย อยู่ในภพภูมิต่าง ๆ รวมทั้งชีวิตปัจจุบันของมนุษย์ในโลกนี้ไม่มีวันสิ้นสุด เรียกว่า วัฏสังสาร การเป็นอยู่หรือกระบวนแห่งความเป็นไปของวัฏสังสารมีธรรมชาติปรากฏขึ้นด้วยการอิงอาศัยกัน และดับไปด้วยเหตุแห่งปัจจัยเหมือนกัน กล่าวคือความเป็นไปอยู่ของวัฏสังสารนี้ต้องอยู่บนหลัก แห่งอิทัปปัจจยตา ซึ่งแสดงให้เห็นถึงกระบวนการเกิดการดำเนินไป และการดับของชีวิตที่มีความสัมพันธ์กันเป็นลูกโซ่อย่างอิงอาศัยกัน ดังนั้น ความเป็นไปของวัฏสังสารจึงประกอบองค์ 3 คือ กิเลส กรรม และวิบาก กิเลส เป็นเหตุให้เกิดกรรม เมื่อทำกรรมแล้วก็ก่อให้เกิดวิบากตามมาวิบากก็เป็นเหตุให้เกิดกิเลสต่อไปอีกใหม่ เป็นสภาวะหมุนเวียนด้วยความเป็นเหตุผลแห่งกันอยู่อย่างนี้ ไม่มีวันสิ้นสุด

บทที่ 6

ศาสนากับสังคม

ศาสนามีความสำคัญทั้งสำหรับชีวิตส่วนตัว และชีวิตสังคมกล่าวคือ ในทางส่วนตัวศาสนาช่วยให้บุคคลมีจิตใจสงบมีกำลังใจที่จะต่อสู้อุปสรรคและมีชีวิตอยู่ต่อไป สามารถนำพาชีวิตของตนไปสู่จุดหมายปลายทางได้ สำหรับทางสังคมนั้น คนมีความเชื่อเช่นเดียวกัน หรือ คนที่เคารพนับถือศาสนาเดียวกัน ทำให้ความเป็นปึกแผ่นอันหนึ่งอันเดียวกัน การยึดมั่นในศาสนาหลักธรรมและสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ ช่วยให้สมาชิกของสังคมมีโลกทัศน์ และค่านิยมในทางเดียวกันทำให้เกิดความเห็นใจซึ่งกันและกัน ทำให้คนในสังคมรู้สึกมีเอกลักษณ์ร่วมกัน ซึ่งมีลักษณะเด่นชัด แตกต่างไปจากเอกลักษณ์ของสังคมอื่น ในแง่นี้ศาสนาจึงช่วยให้สังคมดำรงอยู่อย่างมั่นคงและชีวิตของบุคคลก็มีความสัมพันธ์กับศาสนาอย่างแยกไม่ออก

1. หน้าที่ของศาสนาต่อสังคม

ศาสนาในฐานะเป็นสถาบันแหล่งความเชื่อถือบ่อเกิดแห่งค่านิยมและเป็นวิถีชีวิตของสังคมอย่างสำคัญย่อมมีหน้าที่ต่อสังคม ซึ่งอาจจำแนก ได้ดังนี้

1. ศาสนาเป็นหน่วยแห่งกระบวนการเรียนรู้ การปรับตัวเข้ากับระเบียบทางสังคม (Agent of Socialization) การปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับมาตรฐานของสังคม และการหลีกเลี่ยงพฤติกรรมที่ก่อความขัดแย้งขึ้นในสังคม ย่อมอาศัยศาสนาเป็นสื่อ กล่าวคือ การปฏิบัติตนต่อบุคคลอื่นและต่ออุดมคติของสังคม ต้องพึ่งศาสนาในฐานะเป็นบ่อเกิดแห่งคุณธรรม ค่านิยมทางสังคม ดังนั้นสถาบันทางศาสนาจึงช่วยให้บุคคลเรียนรู้และพัฒนาการอย่างสอดคล้องกับวิถีทางสังคม

2. ศาสนาเป็นสื่อการกำหนดสถานภาพของสมาชิกในสังคม (Status Giving Agency) การที่สมาชิกในสังคมจะมีสถานภาพอย่างไรนั้น การปฏิบัติตามหลักศีลธรรมในศาสนาเป็นตัวกำหนดว่าใครเป็นคนดีที่สมควรได้รับการยกย่อง เลื่อนขั้น เลื่อนตำแหน่ง ใครเป็นคนเลวที่สังคมควรตำหนิหรือลงโทษ สมาชิกในสังคมแม้จะมีหลายศาสนิกอยู่ร่วมกันก็ต้องแสดงตนว่าสังกัดในศาสนาอย่างใดอย่างหนึ่ง จึงจะทำให้สังคมยอมรับว่าเขาเป็นคนมีคุณธรรม และอาจอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสงบร่มเย็น ถ้าหากสมาชิกประกาศตนว่าเป็นคนไม่มีศาสนา หรือไม่สังกัดในศาสนาแล้ว จะก่อให้เกิดความระแวงไม่ไว้วางใจ และไม่มีโอกาสที่จะถูกเลือกให้เลื่อนขั้นในแง่นี้ ศาสนาได้ชื่อว่าเป็นสื่อในการกำหนดสถานภาพสมาชิก และในขณะเดียวกันศาสนา ก็ทำหน้าที่ในการจำแนกความแตกต่างของศาสนิกไปด้วย

เช่น ผู้ที่เป็นนักบวชย่อมมีสถานภาพ ทางสังคมสูงกว่าผู้เป็นฆราวาส คนที่เคร่งครัดในการปฏิบัติตามหลักธรรมในศาสนาจะได้รับความนิยมนับถือว่าเป็นคนดี มีคุณธรรมและเป็นที่น่าไว้วางใจ ดังนี้เป็นต้น

3. ศาสนาช่วยให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นในสังคม (Social Identity) บุคคลที่นับถือศาสนาเดียวกันจะมีความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะมีปรัชญาชีวิตว่าด้วยอุดมคติของชีวิตเป็นอยู่เหมือนกัน จึงก่อให้เกิดความสนิทสนมและใกล้ชิดกันทางจิตใจ และมักจะมีส่วนร่วมในการช่วยเหลือในยามสุขยามทุกข์ ทำให้เกิดความอบอุ่นใจ และรู้สึกว่าตนมีผู้เข้าใจและเห็นใจรู้สึกว่าจะตนอยู่ในสังคมไม่รู้สึกละแอก

4. ศาสนาช่วยให้สังคมเป็นปึกแผ่น (Social Solidarity) เนื่องจากไม่เพียงแต่เป็นที่พึ่งทางสังคมเท่านั้น ศาสนายังเป็นที่พึ่งทางจิตใจอันเป็นการตอบปัญหาชีวิตอย่างสมบูรณ์และไม่เพียงพอแต่ความรู้สึกอบอุ่นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และช่วยเหลือรับทุกข์ด้วยกัน แต่มนุษย์มีกิจกรรมทางศาสนาด้วยกัน เช่น การประกอบพิธีร่วมกัน บำเพ็ญกุศลร่วมกัน ทำให้เกิดเป็นข้อตกลงและความเห็นร่วมกันเกี่ยวกับข้อบังคับทางสังคม ทั้งนี้ก็เพราะอาศัยศาสนาเป็นตัวกำหนดค่านิยม ทิศนคติของสมาชิกให้เป็นเอกภาพ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนในเรื่องของสงครามสมาชิกผู้นับถือศาสนาเดียวกันจะร่วมกันต่อสู้และกำจัดศัตรูที่ต่างศาสนาออกไป ในแง่ก็คือศาสนานอกจากจะทำหน้าที่เป็นสื่อในการทำให้สังคมมีเสถียรภาพแล้ว ศาสนาก็ยังเป็นองค์กรที่ช่วยให้เกิดการร่วมมือกันกับสถาบันอื่น ๆ

5. ศาสนาเป็นสื่อควบคุมทางสังคม (Social Control) เพราะการสั่งสอน อบรม และการโน้มน้าวจิตใจของบุคคลให้ปฏิบัติตามกฎระเบียบ ค่านิยม และศีลธรรมในสังคมเป็นหน้าที่ของศาสนา สถาบัน หรือองค์กรทางศาสนา มีบทบาท และมีอิทธิพลต่อกิจกรรมด้านนี้โดยตรง ซึ่งมีจุดประสงค์เพื่อให้สมาชิกทุกคนเป็นคนดี มีศีลธรรม ช่วยให้อุ่นอกจิตใจให้ลดละความชั่วและความขัดแย้ง รวมทั้งอาชญากรรมต่าง ๆ ช่วยให้สมาชิกในสังคมเข้าใจในความเป็นจริงของโลกและชีวิต มีจิตใจเข้มแข็งในการต่อสู้และเผชิญกับเหตุการณ์ต่าง ๆ

6. ศาสนาในฐานะองค์กรการกุศลได้ทำหน้าที่บริการสังคม เชื่อมสมานความแตกแยก และช่องว่างทางสังคมในฐานะเป็นสถาบันกลาง จึงสามารถปฏิบัติการช่วยเหลือบุคคลที่ประสบความเดือดร้อนจากภัยต่าง ๆ เช่น ภัยสงคราม ภัยธรรมชาติ อัคคีภัย เป็นต้น องค์กรทางศาสนาได้แสดงบทบาทสำคัญในการให้สวัสดิการแก่สังคม (Social Welfare) มาโดยตลอด

อนึ่งศาสนาในฐานะบูรณภาพของสังคม ย่อมส่งเสริมการอยู่ร่วมกันระหว่างศาสนิกที่มี ความเชื่อถือในคำสั่งสอนของศาสนานั้น ๆ อันเป็นแนวเดียวกัน เป็นเหตุให้มนุษย์มีค่านิยมรวมทั้งมีบทบาทสำคัญในอันที่จะรวมตัวกันเพื่อรักษาค่านิยมนั้น ๆ ไว้ ซึ่งเป็นการรักษาความมั่นคงของสังคม ความเชื่อมโยงเนื่องด้วยค่านิยมทางสังคม รวมทั้งเป็นกระบวนการอบรมสั่งสอนระเบียบวินัยอีกด้วย

โจคิมวอช (Joachim Wach) ได้รวบรวมหน้าที่ของศาสนาต่อมนุษย์และสังคม ไว้ 6 ประการ ดังนี้

1. ศาสนาช่วยอภิบาลอารมณ์ (Emotional Aid) ในเมื่อเผชิญอุปสรรคต่าง ๆ อันได้แก่ ความพ่ายแพ้ ความย่อเย็บ ความไม่สมหวัง ความทุกข์ ท้อใจ หรือประสบสิ่งอันไม่พึงประสงค์ต่าง ๆ ก็ต้องอาศัยศาสนาเป็นเครื่องบำรุงใจ โดยการส่งเสริมในด้านค่านิยมและจุดหมายต่าง ๆ ตามที่ได้กำหนดไว้แล้ว ด้วยการรักษาจารีตประเพณี ปทัสถานทางสังคม และช่วยเหลืออย่างน้อยที่สุดก็เป็นการสร้างความรักใคร่ต่อกันและกันเอง

2. ศาสนาช่วยสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาวะเหนือธรรมชาติ โดยการกำหนดจารีตประเพณี (Cult) และแสดงความรื่นเริงยินดีด้วยการแสดงความเคารพบูชาต่อตัวแทนธรรมชาติ และปฏิบัติตามคำสอนของศาสนา ตามระบบความเชื่อ อันสามารถช่วยจัดระบบในด้านที่เป็นฐานทางอารมณ์ เพื่อสร้างสวัสดิภาพ และเกียรตินิยมขึ้นมา ในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ อันเป็นไปตามเงื่อนไขและความหมุนเวียนทางประวัติศาสตร์

3. ศาสนากำหนดกฎจารีตประเพณี และค่านิยมของสังคมให้คงความศักดิ์สิทธิ์ไว้ เช่น กำหนดรูปแบบพิธีการเคารพศาดาศของศาสนา เป็นต้น โดยการรักษาพฤติกรรมเปิดเผยอันเป็นจุดหมายประจำกลุ่มไว้ด้วย การสร้างสิ่งเร้าใจ อันเป็นคุณสมบัติเฉพาะตัวบุคคลขึ้น เพื่อให้มีการแสดงออกทางพฤติกรรมร่วมกัน

4. ศาสนาสามารถขยายมาตรฐานด้านค่านิยมตามจารีตประเพณี อันถือปฏิบัติกันมาจนเป็นสถาบันแล้ว ซึ่งอาจจะแยกแยะออกไปได้อีก เพื่อให้ได้มีการปลูกฝังในจารีตประเพณีอย่างเต็มที่อันจะก่อผลให้ในภายหลัง

5. มนุษย์ปฏิบัติหน้าที่ไปตามกฎเกณฑ์ที่ได้กำหนดไว้ โดยการได้รับผลอันเป็นค่านิยมจากการปฏิบัติหน้าที่อันเกี่ยวกับศาสนาทั้งสิ้นเหล่านี้ เช่น ในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อสร้างค่านิยมให้ปรากฏเป็นรูปร่างขึ้น เป็นต้น

6. ศาสนาผูกพันอยู่กับความเจริญของสังคม และสามารถให้การได้เต็มที่ในด้านการดำเนินชีวิตของแต่ละบุคคล รวมถึงการจัดลำดับขั้นอันเป็นการแสดงออกตามความแตกต่างกันทางสังคมอีกด้วย

2. อิทธิพลของศาสนาต่อสังคม

ศาสนามีอิทธิพลต่อสังคมทั้งทางลบและทางบวก กล่าวคือ ศาสนาย่อมก่อให้เกิดทั้งความแตกแยกและการรวมตัวกันของสังคม ซึ่งอาจแยก ได้ดังนี้

1. ก่อให้เกิดการรวมกลุ่ม อิทธิพลของศาสนาที่ก่อให้เกิดการรวมกลุ่ม หรือเกิดชุมชนขึ้นได้ด้วยปัจจัย 2 ประการ ดังนี้

ก) อิทธิพลของคำสอน การตีความหมายคำสอนต่างกัน ก่อให้เกิดนิกายทางศาสนาขึ้น และความหมายของนิกายก็คือการรวมเป็นกลุ่มเดียวกันของผู้ที่มีทัศนะทางศาสนาตรงกันขึ้นต่อมานิกายใหม่ก็จะมีคำสอนและความเชื่อถือเป็นของตนเอง เพื่อสร้างเสริมเอกภาพของกลุ่มของตน

ข) อิทธิพลของพิธีเคารพบูชา พิธีเคารพบูชาทางศาสนาก็มีส่วนก่อให้เกิดการรวมกลุ่มทางศาสนาขึ้นได้ คือ ผู้ที่นิยมพิธีกรรมแบบเดียวกันย่อมจะรวมเป็นพวกเดียวกันตั้งแต่ระดับครอบครัวขึ้นไปจนถึงระดับตระกูล เผ่า และชาติ นักบวชก็เกิดขึ้นจากอิทธิพลของพิธีเคารพบูชานั้นเอง

2. ก่อให้เกิดการแยกกลุ่ม กล่าวคือ ศาสนาและความเชื่อแบบใหม่ ย่อมก่อให้เกิดสังคมแบบใหม่สังคมแบบเก่าก็จะหมดความหมายลงไป ความเปลี่ยนแปลงดังนี้อาจเป็นไปในทำนองปฏิบัติหรือปฏิรูปสังคมเดิมก็ได้

3. ให้ทัศนคติแก่สังคม ประสพการณ์และคำสอนของแต่ละศาสนา มีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดของคนในสังคมที่นับถือศาสนานั้น ๆ เช่น ทัศนคติเกี่ยวกับชีวิต เรื่องทางเพศ สงคราม ทรัพย์สินสมบัติ เศรษฐกิจ และความงาม เป็นต้น

4. ให้ระบบคุณค่าทางศีลธรรมแก่สังคม คำสอนทางศีลธรรมของศาสนาก่อให้เกิดระบบความประพฤติของคนในสังคม ทั้งในส่วนที่เกี่ยวกับกฎหมาย การกระทำ ศิลป เป็นต้น ในบางสังคมไม่อาจแยกได้ว่าส่วนไหนเป็นกฎหมาย ส่วนไหนเป็นศาสนา

5. ศาสนาช่วยเสริมสร้างทางศิลปะ กล่าวคือ ศาสนาก่อให้เกิดศิลปะต่าง ๆ เช่น วรรณคดี จิตรกรรมฝาผนัง การแกะสลัก สถาปัตยกรรม ดนตรี การเดินรำ เป็นต้น

7. ให้ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับการรวมกลุ่ม ศาสนามีส่วนเกี่ยวข้องกับการรวมกลุ่มของคนใน 2 ลักษณะ คือ

- 1) การรวมกลุ่มกันตามธรรมชาติ (Natural Grouping) ซึ่งก่อให้เกิดศาสนา 4 ลักษณะ คือ
 - ศาสนาครอบครัว (Family cult) เป็นการรวมกลุ่มกันทางศาสนาที่เล็กที่สุด หมายความว่าสมาชิกในครอบครัวหนึ่ง ๆ จะต้องนับถือศาสนาเดียวกัน
 - ศาสนาตามสายโลหิต (Kinship Cult) ศาสนาทำให้กลุ่มคนตามสายโลหิตหรือเผ่ามีความมั่นคง โดยมีกิจกรรมทางศาสนาที่ตนเชื่อถือเป็นเครื่องผูกพันถิ่นฐานเพื่อขยายอิทธิพลของศาสนา

- ศาสนาถิ่น (Local Cult) การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มักเป็นไปตามความเกี่ยวข้องกันทางศาสนา ตั้งถิ่นฐานโดยยึดศาสนาเป็นศูนย์กลาง หรือบางทีก็ตั้งถิ่นฐานเพราะอิทธิพลของศาสนา

- ศาสนาชาติ (National Religion) ศาสนาก่อให้เกิดเอกภาพแห่งชาติ เช่น ศาสนาชินโตของญี่ปุ่น เป็นต้น

2) การรวมกลุ่มกันตามศาสนาใหม่ (Universal Religion) มนุษย์เราแม้จะต่างเชื้อชาติ ต่างภาษาต่างวัฒนธรรมกัน หรือมาจากครอบครัว ตระกูลหรือเผ่าต่าง ๆ กัน ก็สามารถเป็นกลุ่มเดียวกันได้ตามศาสนาที่ตนนับถือร่วมกัน เพราะถือศาสนาอย่างเดียวกัน

ดังนั้น หน้าที่ของศาสนาจึงมีอิทธิพลต่อสังคม ซึ่งสามารถควบคุมและปรับสภาพสังคมให้ เป็นไปตามบทบาทอันเกิดจากอิทธิพลศาสนา คืออิทธิพลอันเกิดจากระบบความเชื่อในพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ เวทมนต์ คาถา หรือคำสั่งสอนในเรื่องเหตุผล รวมทั้งจริยธรรม อันเป็นหน้าที่ค้ำจุนในสังคมให้ ทรงความมั่นคงไว้ได้

3. ศาสนากับสังคมไทย

สังคมไทยเป็นสังคมเปิด ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพในการนับถือศาสนา พระมหากษัตริย์และรัฐบาลไทยตั้งแต่สมัยโบราณ ได้ส่งเสริมให้ประชาชนนับถือศาสนา ปฏิบัติตามหลักธรรมในศาสนาที่ตนนับถือ และไม่ให้มีการเบียดเบียนกันทางศาสนา ดังนั้นในสังคมไทยจึงไม่เคยมีสงครามศาสนา หรือการทะเลาะวิวาทยกพวกเข้าทำลายล้างกัน โดยสาเหตุทางศาสนา เช่น ในบางสังคมหรือในบางประเทศ ศาสนาและเสรีภาพในการนับถือศาสนาและการปฏิบัติตามความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนาได้รับการตราไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยทุกฉบับแม้ในการกำหนดหลักคุณธรรมของชาติ ซึ่งองค์พระมหากษัตริย์ในฐานะประมุขของประเทศและทรงเป็นองค์ศาสนูปถัมภกทุกศาสนาได้ทรงแสดงคุณธรรมพื้นฐานไว้ 5 ประการ คือ ความจริงใจ การฝึกฝน ความอดกลั้น การเสียสละ และปฏิบัติตามหลักธรรมในศาสนา ซึ่งเป็นการสนับสนุนให้ศาสนิกชนในแต่ละศาสนาปฏิบัติตามคำสอนเป็นการส่งเสริมศาสนาของตน ดังนั้นในสังคมไทยจึงปรากฏว่ามีชนชาวไทยนับถือศาสนาต่าง ๆ เช่น ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ศาสนาพุทธ ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม ศาสนาสิกข์ และศาสนาขงจื้อ เป็นต้น ศาสนิกทั้งปวงต่างดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างสมานสามัคคี ศาสนาพุทธได้รับการสถาปนาให้เป็นศาสนาประจำชาติ เป็นสถาบันหลักหนึ่งในสามสถาบันของชาติคือ สถาบันชาติ สถาบันศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์ และมีสัญลักษณ์บนธงไตรรงค์ คือ สีขาว การยอมรับพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาตินั้น เริ่มตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นราชธานี เป็นต้น มาจนถึงปัจจุบัน

ในเรื่องรัฐธรรมนูญทุกฉบับได้ตราไว้ว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธมามกะ แต่ในขณะเดียวกันก็ทรงเป็นศาสนูปถัมภกศาสนาอื่น ๆ ด้วย และพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้แต่งตั้งพระราชาคณะ

ประจำพระอารามต่าง ๆ ทรงสถาปนาและแต่งตั้งสมณศักดิ์ตั้งแต่ต่ำสุดถึงสูงสุด คือ สมเด็จพระสังฆราช พระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ตั้งแต่สมัยประวัติศาสตร์ยุคกรุงสุโขทัยเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน ได้ทรงเป็นพุทธศาสนิกชนมาโดยตลอด บางพระองค์ก็ได้ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ ซึ่งเป็นประเพณีนิยมที่ปฏิบัติอยู่จนทุกวันนี้

เนื่องจากพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ รัฐบาลได้บริหารงานผ่านกระทรวงศึกษาธิการ โดยมีกรมการศาสนาเป็นหน่วยงานรับผิดชอบ และได้ประกาศให้มีวันหยุดราชการในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น วันวิสาขบูชา วันมาฆบูชา วันอาสาฬหบูชา และวันเข้าพรรษา

พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทยในพุทธศตวรรษที่ 3 สมัยของพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งชมพูทวีป ซึ่งส่งพระมหาเถระ 2 รูป คือ พระโสณะกับพระอุตตรเถระเป็นพระธรรมทูตนำพระพุทธศาสนามาเผยแผ่ในสุวรรณภูมิ คือ นครปฐม ซึ่งมีพระปฐมเจดีย์ เป็นโบราณสถานอนุสรณ์

พุทธศาสนาในฐานะวิถีชีวิตของสังคมไทย มีความเกี่ยวข้องกับชีวิตคนไทยในทุกด้านตั้งแต่เกิดจนตาย ในด้านพิธีกรรม เช่น การเกิดก็มีพิธี โขนผมไฟ พิธีโกนจุก พิธีแต่งงาน พิธีงานศพ ในด้านกิจกรรมทางสังคม เช่น ด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง และการศึกษา เป็นต้น ล้วนแต่มีพื้นฐานอยู่บนคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนา ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงเป็นป่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย และในขณะเดียวกันพระพุทธศาสนาก็ได้ถูกนำไปประยุกต์ให้เข้ากับหลักการและวิธีการดำเนินชีวิตในสมัยโลกาภิวัตน์ และคณะสงฆ์ในความอุปถัมภ์รัฐบาลไทยได้ส่งพระธรรมทูตออกไปเผยแผ่พุทธศาสนายังต่างประเทศ เช่น ในทวีปยุโรป เริ่มที่ประเทศอังกฤษ ทวีปอเมริกา เริ่มที่ประเทศอเมริกา ทวีปออสเตรเลีย เริ่มที่ประเทศออสเตรเลีย ทวีปเอเชียที่ประเทศอินโดนีเซีย ประเทศเนปาล เป็นต้น พระธรรมทูตไทยที่ออกไปปฏิบัติหน้าที่ธรรมทูตในทวีปต่าง ๆ ล้วนแต่ได้สั่งสอนประชาชนให้ปฏิบัติตามวัฒนธรรมพุทธ ซึ่งเป็นพื้นฐานร่วมกับวัฒนธรรมไทยได้อย่างได้ผลดี ทำให้วัฒนธรรมพุทธไทยเผยแพร่ไปทั่วโลก

4. ศาสนากับสิ่งแวดล้อม

4.1 ลักษณะของสิ่งแวดล้อม

มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ในท่ามกลางสิ่งแวดล้อม ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ

1. สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ เช่น อากาศ น้ำ แร่ธาตุ ป่าไม้ ดิน พลังงานจากดวงอาทิตย์ พลังงานในโลก สิ่งมีชีวิตทั้งหมดตั้งแต่พืช สัตว์ และ ตัวมนุษย์เอง
2. สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งเป็นสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นโดยให้ความรู้ความสามาถนำทรัพยากรธรรมชาติมาสร้างเป็นสิ่งประดิษฐ์ใหม่ ได้แก่ อาคาร เขื่อน ถนน เครื่องจักรกลต่าง ๆ เรียกว่าเทคโนโลยี

3. สิ่งแวดล้อมทางสังคม ได้แก่ ระบบการปกครองประเทศลักษณะ ครอบครัว ศาสนา การศึกษา อาชีพ ความเชื่อ เจตนาคติ และระเบียบประเพณี สิ่งแวดล้อมทางด้านสังคมนี้จะเป็นเครื่อง ถ่ายทอดความรู้ และกำหนดแบบแผนการปฏิบัติตนของคนในสังคม

มนุษย์ได้อาศัยสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติไปใช้ในการดำรงชีวิตโดยตรง เช่น ใช้เป็น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค และใช้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ เป็นต้น

มนุษย์ใช้สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติกับความรู้ความสามารถ สร้างเป็นเครื่องจักรกลและ อาคารสถานที่ก่อสร้างต่าง ๆ ไว้เพื่ออำนวยความสะดวกสบายให้กับตนเอง

มนุษย์อาศัยสังคมให้เป็นเครื่องมือถ่ายทอดความรู้ ความคิด ความประพฤติให้กับตัวเอง และลูกหลานต่อไป เพื่อให้สามารถมีชีวิตอยู่ต่อไปในสังคมได้อย่างเป็นสุข และให้เป็นประโยชน์กับ สังคมด้วย

สิ่งแวดล้อมเหล่านี้ต่างมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างแน่นแฟ้นและสลับซับซ้อนจนทำ ให้เกิดเป็นความสัมพันธ์ที่เรียกว่าระบบนิเวศ

4.2 คำสอนว่าด้วยธรรมชาติ

ในศาสนาเทวนิยม ปรากฏคำสอนว่าด้วยธรรมชาติในลักษณะที่เป็นสิ่งถูกสร้างมาเพื่อเป็น สมบัติของมนุษย์โดยเฉพาะ ดังนั้นมนุษย์จึงมีความชอบธรรมที่จะมีอำนาจเหนือธรรมชาติสามารถจัด การกับธรรมชาติได้อย่างเสรี ทรัพยากรในโลกมีไว้เพื่ออำนวยความสะดวกสบายของมนุษย์ ดังนั้นมนุษย์จึง ถือว่าเป็นนายของธรรมชาติ เป็นสมบัติที่พระบิดาทรงประทานให้ตั้งแต่วันสร้างโลกแล้ว ดังที่พระคัมภีร์ พันธสัญญาเดิม (เยเนซิส) กล่าวว่า พระเจ้าทรงสร้างธรรมชาติต่าง ๆ คือ ดินฟ้า อากาศสรรพสัตว์น้อย ใหญ่ บนบกในอากาศและในทะเล เป็นต้นก่อนแล้ว จึงทรงสร้างมนุษย์ แล้วก็ทรงมอบสิ่งธรรมชาติทั้ง ปวงนั้นแก่มนุษย์ปกครอง มีอำนาจเหนือสิ่งเหล่านั้นในฐานะเป็นเจ้าของ ดังข้อความว่า "พระเจ้าทรง ดำริว่า จงให้เราสร้างมนุษย์ตามแบบฉายาของเรา ให้ครอบครองฝูงปลาในทะเล ฝูงนกในอากาศ และ ฝูงสัตว์ใช้ ให้ปกครองแผ่นดินทั่วไปและสรรพสัตว์ที่เลื้อยคลานบนดินทั้งสิ้น ทรงอวยพรแก่มนุษย์นั้น ตรัส แก่เขาว่า จงบังเกิดทวีขึ้นทั่วทั้งแผ่นดิน จงมีอำนาจเหนือแผ่นดิน ทรงอวยพรแก่มนุษย์นั้น ตรัสแก่เขาว่า จงบังเกิดทวีขึ้นทั่วทั้งแผ่นดิน จงมีอำนาจเหนือแผ่นดิน จงครอบครองฝูงปลาในทะเลและฝูงนกใน อากาศกับบรรดาสัตว์ที่มีชีวิตไหวกายได้ วิ่งอยู่บนดิน และตรัสว่า นี่แน่ะ, สารพัดผักที่เกิดเมล็ดมีอยู่บน พื้นแผ่นดิน และเกิดผลมีเมล็ด เรายกให้เป็นอาหารของเจ้าทั้งหลาย" ดังนี้

แต่เนื่องจากมนุษย์ทำผิดต่อพระเจ้า ไม่รักษาเจตนารมณ์ของพระเจ้า และมีความโลภไม่สิ้น สุด จึงมีบาปติดตัวมาแต่กำเนิด มนุษย์จึงเบียดเบียนกันเอง เอาเปรียบธรรมชาติ ไม่รักษาสสมบัติที่ได้รับ มอบหมายไว้ มนุษย์ทั้งหลายจึงประสบความทุกข์เดือดร้อนตามมา

ส่วนในศาสนาอเทวนิยม เช่น พระพุทธศาสนาได้แสดงคำสอนว่าด้วยธรรมชาติ ไว้ในลักษณะว่าเป็นสิ่งมีอยู่อย่างอิงอาศัยกัน มนุษย์มิใช่เจ้าของหรือเป็นนายธรรมชาติ มนุษย์เป็นองค์ประกอบอันหนึ่งในธรรมชาติ ความสัมพันธ์กันจึงเป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา คือ กฎแห่งความมีอยู่เป็นอยู่ ความเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไป เป็นไปตามเหตุปัจจัย มนุษย์จึงต้องปฏิบัติต่อธรรมชาติด้วยจริยธรรมแห่งความสมดุล เรียกว่า จริยธรรมนิเวศ (Eco-Ethics) พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ ศีลห้า ไว้เป็นพื้นฐานแห่งการปฏิบัติต่อกัน ทรงบัญญัติวินัยไว้เป็นสิกขาบท สำหรับบรรพชิต ทั้งนี้เพราะทรงรู้แจ้งว่า สรรพสิ่งเสมอกันตามกฎไตรลักษณ์ ในเรื่องของชีวิตนั้นทรงแสดงว่าสรรพสัตว์ ต่างเป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันหมดทั้งสิ้น ต่างรักสุขเกลียดทุกข์ รักตัวกลัวตายด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น เอาใจเขามาใส่ใจเรา จึงไม่ควรฆ่า ไม่ควรเบียดเบียนซึ่งกันและกันเลย ทรงแสดงให้เห็นว่า ธรรมชาติแวดล้อมมีประโยชน์และสำคัญต่อมนุษย์อย่างไร ในพระวินัยปิฎก ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้เป็น ข้อห้าม พระภิกษุทำลายต้นไม้พรวกของเขียวภูตคามทุกชนิด ห้ามมิให้ขุดดิน ห้ามถ้ำยอจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงบนต้นไม้ หรือในแม่น้ำลำธาร เป็นต้น ในวนโรปสูตร ตรัสว่า การปลูกป่าและการรักษาต้นน้ำลำธาร เป็นบุญกุศลดังพุทธภาษิตว่า

“ชนเหล่าใดปลูกป่า ปลูกสวน สร้างสะพาน สร้างโรงน้ำ ขุดบ่อน้ำ บริจาคที่พักอาศัย ชนเหล่านั้นย่อมได้บุญตลอดเวลา ทั้งกลางวันและกลางคืน” ทรงสอนให้ดำเนินกิจการต่าง ๆ ของชีวิตในทางสายกลาง ให้บริโภคน้ำตามหลักโภชนาการตามธรรมชาติ ทรงสอนให้มีทัศนคติต่อธรรมชาติเป็นที่นรมย์ ชื่นชมในความงามของธรรมชาติแวดล้อม มีความสุขกับธรรมชาติ ในอังคุตตรนิกายกล่าววว่า

“นกยูงทั้งหลายมีขนเขียว ขนทองงาม พวกมันรำร้องอยู่ในป่าการวี นกยูงเหล่านั้นระเรีกร้องท่ามกลางลมหนาวอันเจือด้วยฝน ย่อมปลุกบุคลผู้เจริญญาณที่หลับอยู่ให้ตื่น จากการพักผ่อน” ดังนี้ เป็นต้น

4.3 ปัญหาสิ่งแวดล้อม

ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์เผชิญอยู่มี 3 ประการที่สำคัญ คือ

1. ปัญหาการร่อยหรอของทรัพยากร การดำรงชีวิตของมนุษย์ไม่ว่าในอดีต ปัจจุบันและอนาคตจะต้องอาศัยทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญ เมื่อมนุษย์มีความต้องการทรัพยากรเพิ่มขึ้น จึงมีการแสวงหาทรัพยากรเหล่านี้ให้ทันกับความต้องการ แต่ทรัพยากรที่มนุษย์สามารถจะแสวงหาและนำมาใช้ก็มีอยู่ในโลกนี้เท่านั้น และขณะนี้ทุกตารางนิ้วบนพื้นโลกไม่ว่าจะเป็นพื้นโลกที่เป็นพื้นดิน น้ำ ภูเขา น้ำแข็ง ทะเลทรายมนุษย์สามารถจะไปถึงและนำทรัพยากร มาใช้ได้เกือบทุกหนทุกแห่งแล้วแต่ความมาต้องการทรัพยากรยังคงจะมีอยู่และเพิ่มการใช้ทรัพยากรก็เพิ่มขึ้น ทั้งในส่วนบุคคลและส่วนรวม

2. ปัญหาสารพิษ ในการดำรงชีวิตตามปกติ การแสวงหาทรัพยากรในกระบวนการผลิต ทั้งในทางภาคเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม ตลอดจนการพัฒนาทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีย่อม ก่อให้เกิดสารพิษขึ้น และสารพิษที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะในปริมาณและความเป็นพิษมากน้อยเพียงใดก็ตาม จะต้องถูกทิ้งอยู่ในสิ่งแวดล้อม หรือทิ้งอยู่ในโลกที่มนุษย์อาศัยอยู่นี้ ณ ที่ใดที่หนึ่งแล้วมนุษย์ก็จะได้ รับผลกระทบจากสารพิษนั้นในปริมาณและอันตรายที่ต่างกันออกไป

สิ่งที่มนุษย์จะต้องวิตกกังวลเกี่ยวกับสารพิษ เช่น การของสารกัมมันตภาพรังสี สารพิษจาก การเกษตรและอุตสาหกรรมและสารพิษหรือเชื้อโรคจากสถานพยาบาล เป็นสิ่งที่ไม่มีมนุษย์ผู้ใดต้องการ และเป็นการยากในการทำลายหรือฟื้นฟูให้อยู่ในสภาพที่ไม่ก่อให้เกิดอันตรายแก่มนุษย์และสิ่งแวดล้อม

3. ปัญหาของระบบนิเวศ ระบบนิเวศไม่ว่าจะใหญ่โตหรือกว้างขวางหรือมีความจำกัดเพียงใด ก็จะต้องมีความสัมพันธ์หรือพึ่งพาอาศัยถ่ายเทให้แก่กันและกัน และในระบบนิเวศนี้เองก็มีองค์ ประกอบทั้งทางกายภาพและชีวภาพที่จะต้องเกื้อกูลซึ่งกันและกัน แต่กิจกรรมของมนุษย์ในการใช้ ทรัพยากรและการก่อให้เกิดสารพิษ ก่อให้เกิดความไม่สมดุลของระบบนิเวศ ที่ให้เห็นได้ชัดเจนก็คือ การ เกิดแผ่นดินไหว แผ่นดินถล่มในประเทศรัสเซีย ในอินเดีย การสูญพันธุ์ของสัตว์ป่าและพืชป่า การเกิด อุทกภัยในบังกลาเทศ อินเดีย และภาคใต้ของประเทศไทย ความร้อนและแห้งแล้งที่เกิดขึ้นในทุกภูมิภาคของโลก การลดลงของโอโซนในบรรยากาศ ฯลฯ

ไม่ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงใด ๆ เกิดขึ้นกับระบบนิเวศน์ มนุษย์ก็ยังคงต้องดำรงชีวิตอยู่ใน โลกมนุษย์แห่งนี้ต่อไป และต้องได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นโดยตรง

การแก้ไขปัญหาสีสิ่งแวดล้อม เพราะตระหนักในปัญหาสีสิ่งแวดล้อมนี้ มนุษย์ได้พยายามหา ทางแก้ไขปัญหาโดยทางป้องกันและควบคุมสภาพของทรัพยากรให้ได้ใช้ประโยชน์แก่มนุษย์มากที่สุด ด้วย 2 วิธีคือ

1. วิธีนำความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาใช้
2. วิธีการออกกฎหมายห้ามและลงโทษ

ตัวอย่างที่ 1 การแก้ไขอากาศเป็นพิษ ด้วยการเรียกร้องให้ใช้รถยนต์ได้ใช้น้ำมันไร้สารตะกั่ว เพื่อจะลดปริมาณสารตะกั่วที่มีอยู่ในอากาศ หรือเรียกร้องให้ประชาชนเลิกใช้ ดี.ดี.ที.เพื่อฆ่าแมลง โดย ให้ใช้สารไพเรทรินแทน เป็นการนำเทคโนโลยีที่เหมาะสมเข้าแทนที่การใช้เทคโนโลยีที่ไม่เหมาะสม

ตัวอย่างที่ 2 การแก้ไขน้ำเป็นพิษ โดยการห้ามหรือเรียกร้องมิให้ประชาชนทิ้งขยะ สิ่งปฏิกูล ลงไปในแม่น้ำ ลำคลอง และสำหรับกรณีที่แม่น้ำเกิดตื่นเงิน ระบายไม่ได้ดี รัฐบาลจะตั้งงบประมาณเพื่อ ขุดลอกแม่น้ำนั้น ๆ เป็นการแก้ปัญหาด้วยการออกกฎระเบียบที่มีบทลงโทษแน่ชัดหรือเป็นการชักชวน

ตัวอย่างที่ 3 การแก้ไขดินเป็นพิษที่ไม่สามารถผลิตผลผลิตได้เต็มศักยภาพ ด้วยการให้ ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และด้วยบทกฎหมาย อาทิ การออกกฎหมายห้ามตัดไม้ ทำลายป่า

ในกรณีการแก้ไขปัญหาการทำลายสิ่งแวดล้อมด้วยการใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีหรือตัวบทกฎหมายที่ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือขึ้นสำคัญที่มนุษย์คิดค้นขึ้นมานี้ นั้น เป็นการแก้ไขปัญหาที่ปลายเหตุ ยังมีปัญหาภายในของมนุษย์ด้านจิตใจ เป็นต้นเหตุอยู่ คือ ตัณหา มนุษย์ กระทำการด้วยอำนาจของตัณหา ความอยากได้ผลประโยชน์ทางวัตถุมาบำรุงบำเรอตนเอง ให้มีความสุขสบายพร้อม ใฝ่อำนาจครอบงำผู้อื่นด้วยเศรษฐกิจ และทฤษฎี ความยึดติดมั่นในค่านิยม อุดมการณ์ผิด มองเห็นธรรมชาติแวดล้อมว่าเป็นอุปกรณ์เครื่องรับใช้มนุษย์ ปัญหาภายในจิตใจที่สำคัญทั้ง 3 นี้ มนุษย์จะต้องบำบัดด้วยการเจริญปัญญาทำให้เท่าทันความจริง

4.4 วิธีการแก้ปัญหาสังแวดล้อมตามหลักศาสนา

ในทางพระพุทธศาสนาถือว่ามนุษย์เป็นปัจจัยสำคัญที่สุดในการสร้างสรรค์และการทำลาย เพราะมนุษย์มีเสรีภาพเลือกกระทำได้ แต่มนุษย์ไม่ใช่ นายหรือเจ้าของธรรมชาติ ดังนั้นการทำให้มนุษย์ตระหนักในบทบาทของตนจึงสำคัญที่สุด โดยได้แสดงหลักการแก้ปัญหาสังแวดล้อม 3 ชั้น ดังนี้

1. ในธรรมสำนึก เริ่มขึ้นจากการตั้งจิตไว้ชอบ เพราะจิตเป็นตัวนำการกระทำทั้งปวง จิตที่ประกอบด้วยมโนสำนึกชอบ คือจิตที่ตั้งอยู่บนอหิงสธรรม ที่พระพุทธองค์ตรัสว่า "สัตว์ทั้งปวงย่อมหวาดหวั่นต่ออาชญา สัตว์ทั้งปวงย่อมกลัวความตาย ชีวิตเป็นที่รักของคนทุก ๆ คน ชีวิตเป็นฉันใด สัตว์เหล่านั้นก็ฉันนั้น สัตว์เหล่านั้นเป็นฉันใด เราก็ฉันนั้น นึกถึงเขา เอาตัวเราเข้าเทียบแล้วไม่ควรเข่นฆ่า ไม่ควรสังหารกัน" คำว่าสัตว์ในที่นี้หมายถึงสิ่งมีชีวิต รวมทั้งเดรัจฉานทุกประเภทด้วย

2. ศิล ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ศิล เป็นหลักปฏิบัติที่สำคัญมากสำหรับฆราวาส เช่น ศิลห้าสำหรับฆราวาส และวินัยสำหรับบรรพชิต ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามพระภิกษุพราภของเขียวไม่ให้ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงบนของเขียวหรือในน้ำ และห้ามมิให้ภิกษุขุดดินหรือตัดต้นไม้หรือทำสิ่งแวดล้อมให้สกปรกหรือเสื่อมโทรมโดยประการทั้งปวง ในขณะที่เดียวกันก็ทรงแสดงหลักกรรมในการบริโภค (โภชนมัตตัญญุตตา) และการกตัญญูตเวที ด้วยหลักทิศหกคือการปฏิบัติหน้าที่ตามหลักจริยธรรมสังคัม เป็นต้น

3. การพัฒนาอย่างบูรณาการ (Intregation) โดยเริ่มต้นการพัฒนามนุษย์ก่อนคือ

1) การพัฒนาร่างกายเน้นการพัฒนาความสัมพันธ์กับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม หมายถึงการพัฒนาร่างกายให้แข็งแรงมีสุขภาพดีหรือพัฒนาทักษะ เป็นการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพทั้งหมด

2) พัฒนาการอยู่ร่วมกันด้วยดีซึ่งเป็นการพัฒนาพฤติกรรมทางสังคัมด้วยศีล

3) การพัฒนาจิตให้มีความสุข สามารถ เหมาะแก่่งานด้วยสมาธิ

4) การพัฒนาปัญญา เพื่อให้รู้ความจริง

ดังนั้น การพัฒนาอย่างบูรณาการ จึงหมายถึง การเข้าใจถึงความจริงของธรรมชาติแวดล้อม ซึ่งเป็นไปตามระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยของสิ่งทั้งหลาย และปฏิบัติเพื่อความดำรงอยู่ด้วยดีของมนุษย์ ซึ่งอาศัยความเป็นไปอย่างประสานและเกื้อกูลกันของระบบความสัมพันธ์แห่งองค์ประกอบทั้ง 3 คือ มนุษย์ สังคม และธรรมชาติแวดล้อมอย่างสมดุล

- กวี วรรณาน, พระ. วิชาศาสนา. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2502.
- กীরติ บุญเจือ. ศาสนาเบื้องต้น. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2530.
- คุณ ไทซัน. พระพุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2537.
- คุณ ไทซัน. ศาสนาเปรียบเทียบ. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2537.
- จำนง ทองประเสริฐ. พระพุทธศาสนาและการเมือง. กรุงเทพฯ : ต้นอ้อและแกรมมี่, 2539.
- จำนง ทองประเสริฐ. ศาสนาปรัชญาประยุกต์. กรุงเทพฯ : ต้นอ้อและแกรมมี่, 2539.
- ญาณวโรดม, พระ. ศาสนาต่าง ๆ. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2538.
- दनัย ไชยโยธา. ลัทธิศาสนาและระบบความเชื่อ. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2538.
- เดือน คำดี. พุทธปรัชญา. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2534.
- เดือน คำดี. ศาสนศาสตร์. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2545.
- ทินพันธุ์ นาคะตะ. พระพุทธศาสนากับสังคมไทย. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, 2539.
- ธรรมปิฎก, พระ. พระพุทธศาสนาในเอเชีย. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2540.
- ธนู แก้วโสภาส. ศาสนาของโลก. กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย, 2437.
- ธนู แก้วโสภาส. ศาสนาโลก: ยุคบุพกาล. กรุงเทพฯ : เทพพิทักษ์การพิมพ์, 2529.
- บุญย์ นิลเกษ. ศาสนาเบื้องต้น. กรุงเทพฯ : แพร์พิทยา, 2527.
- ปิ่น มุฑุกัณฑ์. พุทธศาสน์ เล่ม 1. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2525.
- ปิ่น มุฑุกัณฑ์. พุทธศาสน์ เล่ม 2. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2525.
- ปิ่น มุฑุกัณฑ์. พุทธศาสน์ เล่ม 3. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2525.
- วสิน อินทสระ. หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ : บรรณาการ, 2535.
- ราชธรรมนิเทศ, พระ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2520.
- เสถียร พันธรังษี. ศาสนาโบราณ. กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองธรรม, 2522.
- เสถียร พันธรังษี. ศาสนาเปรียบเทียบ. กรุงเทพฯ : สุขกายใจ, 2542.
- เสถียร โพนินันทะ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2520.
- สุจิตรา รัตนชื่น. ศาสนาเปรียบเทียบ. กรุงเทพฯ : ดวงแก้ว, 2540.
- สุชีพ ปุณฺณานุภาพ. ประวัติศาสตร์ศาสนา. กรุงเทพฯ : รวมศาสน์, 2537.
- สุชีพ ปุณฺณานุภาพ. ศาสนาเปรียบเทียบ. กรุงเทพฯ : รวมศาสน์, 2538.